

ISSN 2786-7188 (Print)
ISSN 2786-7196 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 1(9), 2025

Видавничий дім
“Гельветика”
2025

**Випуск 2(7) журналу «Інклюзія і суспільство»
затверджено Вченою радою НРЗВО
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
Протокол № 8 від 28.05.2025.**

Засновник:
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Виходить 3 рази на рік
Заснований у червні 2022 року

**Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1183 від 11.04.2024 року.**
Ідентифікатор медіа: R30-03946.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
(вул. Годованця, буд. 13, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл., 32300, kr-peti@ukr.net, тел. (068) 176-96-17).

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1166 від 23 грудня 2022 року (додаток 3). Спеціальності: А1 Освітні науки, А3 Початкова освіта, А5 Професійна освіта (за спеціалізаціями), А6 Спеціальна освіта (за спеціалізаціями), С1 Економіка, С4 Психологія.

Інклюзія і суспільство : науковий журнал / редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Петруха Н. М. (заст. гол. ред.), Топорівська Я. В. (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2025. Вип. 1(9). 132 с.

Головний редактор

Тріпак Мар'ян Миколайович, доктор економічних наук, доцент, ректор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна.

Заступники головного редактора

Петруха Ніна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту в будівництві, Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна

Топорівська Ярослава Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Редакційна колегія

Алексєєв Олександр Олексійович, доктор педагогічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огіска;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Гуменюк Ірина Леонтівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Жаркова Ірина Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Лаврук Олександр Валерійович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, в.о. проректора з науково-педагогічної роботи, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Лучик Василь Єфремович, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Лучик Світлана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна;

Марчак Тетяна Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Мірошніченко Валентина Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, начальник кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна;

Осадченко Тетяна Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна;

Прокопишин Оксана Степанівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Львівський національний університет природокористування;

Расвська Яна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук, завідувач кафедри психології, Міжрегіональна Академія Управління персоналом;

Резнік Надія Петрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України;

Тушко Клавдія Юрївна, доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;

Савчин Мирослав Васильович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Стахова Олена Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Україна;

Столярченко Ольга Борисівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна

Стецько Микола Васильович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет;

Супрун Дар'я Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Удич Зоряна Ігорівна, кандидат педагогічних наук, доцентка, керівниця інклюзивно-ресурсного центру, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Щербяк Юрій Адамович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет;

Natallia Hanssen, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway.

Наукова рада:

Шевцов А. Г. (голова) – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН; **Anetta Zielińska** – Dr hab., Prof.; **Дем'янишин В. Г.** – доктор економічних наук, професор; **Івашук І. О.** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **Лапушняк Г. С.** – доктор економічних наук, професор; **Обнявко О. В.** – кандидат економічних наук, доцент; **Тулай О. І.** – доктор економічних наук, професор.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.NET.

Адреса редакції:

вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

ISSN 2786-7188 (print)

© Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2025

ISSN 2786-7196 (online)

© «Інклюзія і суспільство», 2025

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2025

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

БОРИСЮК О. В., ДАЦЮК-ТОМЧУК М. Б. СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ФІНАНСИСТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	7
---	---

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ДРУГАНОВА О. М., КОВАЛЕНКО В. Є., СІНОПАЛЬНИКОВА Н. М. ПРОВІДНІ ЗАВДАННЯ Й ЗМІСТ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА З БАТЬКАМИ ДИТИНИ, ЩО МАЄ ОСОБЛИВІ МОВЛЕННЄВІ ПОТРЕБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	13
ІВАНОВА Н. В., ДЕНИСЕНКО Н. Г., ФАЛОВСЬКА І. Д., МИТЧИК О. П., КЛІШ І. С. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	22
КОРОЛЬ А. В. ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ.....	32
НАСМІНЧУК І. А. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	40
ОРЛЕНКО І. М. ЦИФРОВА ІНКЛЮЗІЯ: ДІАГНОСТИКА ПРОБЛЕМ КОРИСТУВАЧІВ ІЗ КОГНІТИВНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	46
УДИЧ З. І., ШУЛЬГА І. М., ДУМСЬКА Т. О. РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЗАКЛАДУ МУЗЕЙНОГО ТИПУ (КЕЙС НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ».....	55

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ТРІПАК М. М., ФЕДОРЧУК В. М., ВОЛОЩУК М. Б. САНОГЕННЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	68
КОМАРНІЦЬКА Л. М. МІЖСТАТЕВІ ДИФЕРЕНЦІЙНІ ВІДМІННОСТІ СТИЛЮ ГУМОРУ ПІДЛІТКІВ.....	78
МИХАЛЬСЬКИЙ А. В., МИХАЛЬСЬКА Ю. А. СУТНІСТЬ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я: ВИЗНАЧЕННЯ, КРИТЕРІЇ, РАННІ ПРОЯВИ РОЗЛАДІВ.....	83
МІШУНІН І. В., САДИКІНА А. С., КРАСУЛЯ О. М., ІВАНЧЕНКО А. В. ФОРМУВАННЯ ПАТЕРНІВ ПОВЕДІНКИ МЕТОДОМ ІНТОНАЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ: ІНТОНАЦІЯ ГОЛОСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НОВИХ ПАТЕРНІВ ПОВЕДІНКИ.....	91
МОЙСЕЮК В. П., СТОЛЯРЕНКО О. Б., ЖИЛЯК Н. В. НАУКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ І ПСИХОЛОГІВ.....	100
ОСМАНОВА А. М., ОСТРЯНКО Т. С. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	107

KHAZRATOVA N. V. , PRYTULA O. A. , ZULIAK O. R. COMMUNICATIVE CREATIVITY IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL CREATIVE ABILITIES OF FUTURE SPECIALISTS.....	114
YATYSHCHUK A. A. , BUHERKO Ya. M. , SIKORA Ye. I. COMMUNICATIVE FEATURES OF FUTURE SPECIALISTS WITH DIFFERENT LEVELS OF SOCIAL CREATIVITY.....	122

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

BORYSIUK O. V., DATSYUK-TOMCHUK M. B. THE ESSENCE AND PRINCIPLES OF PROFESSIONAL ETHICS OF A FINANCIER IN MODERN CONDITIONS.....	7
---	---

PEDAGOGICAL SCIENCES

DRUHANOVA O. M., KOVALENKO V. Ye., SINOPALNIKOVA N. M. MAIN TASKS AND CONTENT OF THE INTERACTION OF A SPEECH THERAPIST TEACHER WITH PARENTS OF A CHILD WITH SPECIAL SPEECH NEEDS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	13
IVANOVA N. V., DENYSENKO N. H., FALOVSKA I. D., MYTCHYK O. P., KLISH I. S. INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN TEACHER TRAINING: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS.....	22
KOROL A. V. ETHICAL ASPECTS OF DIAGNOSING SPEECH DISORDERS IN CHILDREN.....	32
NASMINCHUK I. A. FORMATION OF PERSONAL AND SOCIAL COMPETENCIES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS THROUGH INCLUSIVE LITERATURE.....	40
ORLENKO I. M. DIGITAL INCLUSION: DIAGNOSING THE PROBLEMS OF USERS WITH COGNITIVE DISABILITIES.....	46
UDYCH Z. I., SHULHA I. M., DUMSKA T. O. DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY FOR THE INCLUSIVE DEVELOPMENT OF A MUSEUM-TYPE INSTITUTION (CASE OF THE NATIONAL RESERVE “ZAMKY TERNOPILLA”).....	55

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

TRIPAK M. M., FEDORCHUK V. M., VOLOSHCHUK M. B. SANOGENIC THINKING AS A FACTOR IN PRESERVING THE MENTAL HEALTH OF STUDENTS IN MARTIAL LAW CONDITIONS.....	68
KOMARNITSKA L. M. GENDER DIFFERENCES IN ADOLESCENT HUMOR STYLE.....	78
MYKHALSKYI A. V., MYKHALSKA Yu. A. THE ESSENCE OF MENTAL HEALTH: DEFINITION, CRITERIA, EARLY MANIFESTATIONS OF DISORDERS.....	83
MISHUNIN I. V., SADYKINA A. S., KRASULYA O. M., IVANCHENKO A. V. FORMATION OF BEHAVIOR PATTERNS USING INTONATION THERAPY: INTONATION IN THE VOICE AS A TOOL FOR FORMING NEW BEHAVIOR PATTERNS.....	91
MOISEIUK V. P., STOLIARENKO O. B., ZHYLIAK N. V. SCIENTIFIC BASIS FOR FORMING RESILIENCY OF THE SOCIAL WORKERS AND PSYCHOLOGISTS.....	100
OSMANOVA A. M., OSTRIANKO T. S. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT AND REHABILITATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH DISABILITIES.....	107

KHAZRATOVA N. V. , PRYTULA O. A. , ZULIAK O. R. COMMUNICATIVE CREATIVITY IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL CREATIVE ABILITIES OF FUTURE SPECIALISTS.....	114
YATYSHCHUK A. A. , BUHERKO Ya. M. , SIKORA Ye. I. COMMUNICATIVE FEATURES OF FUTURE SPECIALISTS WITH DIFFERENT LEVELS OF SOCIAL CREATIVITY.....	122

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 174-057.2221

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-1>

Олена Володимирівна БОРИСЮК,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри фінансів,

Волинський національний університет імені Лесі Українки

E-mail: lena-borysuk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9411-4118

Марія Богданівна ДАЦЮК-ТОМЧУК,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри права та фінансів,

Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

E-mail: mashaprof@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9794-8943

СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ФІНАНСИСТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Вступ. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується динамічними змінами у сфері економіки, фінансів, інформаційних технологій та міжнародної співпраці. У таких умовах значно зростають вимоги до професійної діяльності спеціалістів фінансової сфери, зокрема до рівня їхньої відповідальності, доброчесності та дотримання етичних стандартів. Фінансисти – це фахівці, які працюють з грошовими потоками, інвестиціями, бухгалтерською звітністю, фінансовим плануванням та аудитом, а тому мають значний вплив на економічні процеси як на мікро-, так і на макрорівнях. Їхня діяльність безпосередньо пов'язана з високим ступенем довіри з боку суспільства, інвесторів, клієнтів, держави, тому етична складова частина у професії фінансиста є не просто бажаною, а критично необхідною.

Професійна етика фінансиста – це система моральних норм, цінностей і правил поведінки, яка регулює професійну діяльність працівників фінансової сфери. Вона включає принципи чесності, об'єктивності, професійної компетентності, конфіденційності, відповідальності, дотримання законодавства та лояльності. У сучасних умовах, коли фінансові операції стають дедалі складнішими, а ризики – зростають, дотримання етичних стандартів набуває особливої актуальності.

Проблеми етики у фінансовій діяльності проявляються у різних формах: шахрайство, маніпуляції з фінансовою звітністю, конфлікти інтересів, зловживання службовим становищем, розголошення конфіденційної інформації тощо. Ці явища підривають довіру до фінансових інститутів, дестабілізують ринки та негативно впливають на економічний розвиток. Тому дослідження етичних аспектів професії фінансиста, формування чіткої системи принципів і норм поведінки є надзвичайно важливими для підвищення якості фінансових послуг та забезпечення стабільності фінансової системи загалом.

Метою дослідження є всебічне вивчення сутності професійної етики фінансиста, визначення її ключових принципів, а також обґрунтування ролі етичних норм у забезпеченні ефективної та відповідальної фінансової діяльності в сучасних умовах.

Наукова новизна роботи полягає в узагальненні сучасного розуміння професійної етики фінансиста як багатогранного соціального явища, що поєднує моральні, правові та професійні норми. У межах дослідження здійснено спробу систематизувати ключові принципи професійної етики фінансиста та адаптувати їх до вимог сьогодення, зокрема враховуючи виклики цифровізації, глобалізації фінансових ринків та зростання ролі соціальної відповідальності бізнесу.

Висновки. Отже, результати дослідження сприятимуть формуванню більшої етичної свідомості серед фінансистів та покращенню загальної ситуації в галузі фінансових послуг. Визначення ключових аспектів професійної етики у фінансах не лише допоможе у формуванні позитивного іміджу професії, але й сприятиме розвитку більш стабільного та прозорого фінансового середовища. Формування сильної етичної культури у фінансовій сфері потребує зусиль з боку держави, професійних організацій та самих фінансистів. Лише за умови дотримання високих стандартів професійної етики можна гарантувати чесність, прозорість та ефективність фінансової системи України. У цьому контексті роль кожного окремого спеціаліста є вирішальною, адже саме особиста відповідальність стає фундаментом для довіри в масштабах усієї країни.

Ключові слова: фінансист, професійна етика фінансиста, професійна культура, етичні принципи, принципи професійної етики фінансиста, професійна компетентність, комплаєнс.

Olena Volodymyrivna BORYSIUK,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Finance,
Lesya Ukrainka Volyn National University
E-mail: lena-borysuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9411-4118

Maria Bogdanivna DATSYUK-TOMCHUK,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department of Law and Finance,
Lutsk Institute of Human Development, University "Ukraine"
E-mail: mashaprof@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9794-8943

THE ESSENCE AND PRINCIPLES OF PROFESSIONAL ETHICS OF A FINANCIER IN MODERN CONDITIONS

Abstract. Introduction. The current stage of development of society is characterized by dynamic changes in the field of economics, finance, information technologies and international cooperation. In such conditions, the requirements for the professional activities of financial specialists are significantly increasing, in particular, to the level of their responsibility, integrity and compliance with ethical standards. Financiers are specialists who work with cash flows, investments, accounting reporting, financial planning and auditing, and therefore have a significant impact on economic processes at both the micro and macro levels. Their activities are directly related to a high degree of trust from society, investors, clients, and the state, therefore the ethical component in the profession of a financier is not just desirable, but critically necessary.

Professional ethics of a financier is a system of moral norms, values and rules of conduct that regulates the professional activities of financial sector employees. It includes the principles of honesty, objectivity, professional competence, confidentiality, responsibility, compliance with the law and loyalty. In modern conditions, when financial transactions are becoming increasingly complex and risks are increasing, compliance with ethical standards is becoming particularly relevant.

Problems of ethics in financial activities manifest themselves in various forms: fraud, manipulation of financial statements, conflicts of interest, abuse of official position, disclosure of confidential information, etc. These phenomena undermine trust in financial institutions, destabilize markets and negatively affect economic development. Therefore, research into the ethical aspects of the profession of a financier, the formation of a clear system of principles and norms of behavior are extremely important for improving the quality of financial services and ensuring the stability of the financial system as a whole.

The purpose of this study is to comprehensively study the essence of the professional ethics of a financier; determine its key principles, and substantiate the role of ethical norms in ensuring effective and responsible financial activities in modern conditions.

The scientific novelty of the work lies in the generalization of the modern understanding of the professional ethics of a financier as a multifaceted social phenomenon that combines moral, legal and professional norms. The study attempts to systematize the key principles of the professional ethics of a financier and adapt them to the requirements of today, in particular, taking into account the challenges of digitalization, globalization of financial markets and the growing role of social responsibility of business.

Conclusions. Therefore, the results of this study will contribute to the formation of greater ethical awareness among financiers and the improvement of the general situation in the field of financial services. Identifying key aspects of professional ethics in finance will not only help in forming a positive image of the profession, but will also contribute to the development of a more stable and transparent financial environment. The formation of a strong ethical culture in the financial sector requires efforts from the state, professional organizations and financiers themselves. Only by adhering to high standards of professional ethics can the honesty, transparency and efficiency of the financial system of Ukraine be guaranteed. In this context, the role of each individual specialist is crucial – after all, it is personal responsibility that becomes the foundation for trust across the country.

Key words: financier; professional ethics of a financier; professional culture, ethical principles, principles of professional ethics of a financier; professional competence, compliance.

Вступ. У сучасному світі, де фінансові системи стають все більш складними, а економічні умови – нестабільними, роль фінансистів у забезпеченні стабільності та прозорості економіки є надзвичайно важливою. Професійна етика фінансиста не лише формує

основи довіри між учасниками фінансового ринку, але й сприяє формуванню позитивного іміджу професії загалом. В умовах глобалізації, технологічних змін і постійних викликів, з якими стикаються фінансові установи, дотримання етичних стандартів стає критично важливим для запобігання фінансовим злочинам, корупції та іншим негативним явищам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками зростає інтерес до теми професійної етики у фінансовій сфері. Вчені та практики активно досліджують питання етичних норм і стандартів, яких повинні дотримуватися фінансисти. Публікації в наукових журналах, як-от “Journal of Business Ethics”, “Financial Ethics”, висвітлюють різні аспекти етики у фінансових послугах, включно з поведінкою фінансових консультантів, менеджерів інвестицій та аналітиків. Дослідження також акцентують увагу на важливості етичного навчання та розвитку професійних стандартів у фінансових установах. Загалом дослідженню теоретичних аспектів щодо формування професійної етики фахівців присвячені праці вітчизняних вчених, таких як В. Бралатан, Л. Гуцаленко, Н. Здирко, А. Алексеєнко, К. Карпенко, Л. Гончаренко, В. Дейнека, В. Лозовой, М. Панов, І. Утюж, Н. Спиця, М. Мегрелішвілі, В. Мовчан, Г. Єльнікова, О. Зайченко, В. Маслов.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вивчення особливостей професійної етики фінансиста в сучасних умовах, а також розроблення рекомендацій щодо підвищення рівня етичної свідомості серед фінансистів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві фінансисти відіграють одну з ключових ролей у забезпеченні стабільності економіки, розвитку бізнесу та збереженні фінансової довіри. Проте поряд із професійною компетентністю дедалі більшого значення набуває дотримання етичних норм. У світі, де фінансові скандали та махінації залишають по собі руйнівні наслідки, професійна етика є не лише моральною категорією, але й необхідною умовою для ефективного функціонування економіки.

Професійна етика – це сукупність моральних принципів, норм та стандартів поведінки, якими мають керуватись спеціалісти певної галузі. Для фінансистів це поняття охоплює не лише дотримання законів, але й вищий рівень моральної відповідальності, а саме чесність, об'єктивність, конфіденційність, прозорість, лояльність та уникнення конфлікту інтересів.

Фінансист працює з великими обсягами інформації, ресурсів та рішень, які можуть вплинути на життя підприємств, інвесторів, працівників, держави. Непрофесійна або неетична поведінка може призвести до серйозних економічних та соціальних наслідків, зокрема втрати довіри до фінансових установ.

Професійна етика у сфері фінансів відіграє важливу роль у створенні довіри та підтримці прозорості у відносинах між клієнтами та фахівцями. У цій сфері потрібні високі стандарти поведінки, запобігання конфлікту інтересів та дотримання актуальних законодавчих норм і правил [1, с. 65].

Як показує досвід, одна з ключових особливостей діяльності фінансистів полягає в тому, що для професійного успіху у цій сфері потрібні розвинені та спеціальні знання (у тому числі, кількісна підготовка) та комунікативні навички.

Водночас професійна етика фінансиста передбачає дотримання високих стандартів чесності, уникнення конфлікту інтересів, неупередженості у прийнятті рішень, а також відповідальність за наслідки своєї діяльності. Вона сприяє формуванню довіри між фінансовими інститутами та їхніми клієнтами, що є критично важливим у сфері фінансів, де обіг коштів та інформації має бути прозорим і законним.

У сучасних умовах великого значення набуває комплаєнс у фінансовій сфері – це система заходів і процедур, що забезпечують дотримання законодавства, внутрішніх корпоративних політик, стандартів та етичних норм. Його мета – запобігання корупції, шахрайству, відмиванню грошей, порушенню податкового, валютного, митного законодавства та інших нормативних актів. Комплаєнс сприяє фінансовій безпеці компанії, підвищує її репутацію і знижує ризики внутрішніх і зовнішніх загроз [2, с. 3].

Основні види комплаєнс-контролю включають регуляторний (дотримання законів і норм), корпоративний (прозорість і відповідність політикам компанії), фінансовий (контроль фінансових операцій) та комерційний (дотримання цивільного і господарського законодавства).

Впровадження комплаєнс-системи є необхідним елементом сучасної фінансової діяльності, що забезпечує не лише законність, але й етичність ведення бізнесу.

Взаємини у колективі також впливають на продуктивність роботи кожного співробітника окремо та організації загалом. Чим складніша діяльність в організації, тим більша залежність компанії від індивідуальних та командних досягнень. Через погані взаємини може не відбутися важлива комунікація між співробітниками, а гнітюча обстановка в колективі заважає виконанню навіть простих індивідуальних завдань.

Значення професійної етики для фінансистів можна звести до такого (табл. 1).

Отже, професійна етика відіграє важливу роль у сфері фінансів, визначаючи норми та стандарти поведінки професіоналів, тому дотримання етики допомагає завоювати довіру клієнтів, підтримати репутацію, дотримуватись законодавства та запобігати конфліктам інтересів. Крім того, етика сприяє ефективній командній роботі та підвищенню професійних навичок у сфері фінансів.

Основні принципи професійної етики фахівців у сфері фінансів згруповані в табл. 2.

Етичні принципи можна розділити на загальнолюдські та спеціальні, тобто такі, що належать до конкретної професії. Професіоналізм у будь-якій сфері діяльності передбачає

Таблиця 1

Значення професійної етики для фінансистів*

Значення	Характеристика
Сприяння довірі та лояльності клієнтів	Дотримання професійної етики допомагає створити довіру та впевненість у клієнтів, які покладаються на фінансових професіоналів у керуванні грошима.
Підтримка репутації та ділового етикету	Професійна етика допомагає підтримати високу репутацію як окремих фахівців, так і організації загалом, що є ключовим фактором успіху у фінансовій сфері.
Дотримання законодавства та норм регулювання	Професійна етика вимагає дотримання законодавства та норм регулювання, що забезпечує чесність та прозорість діяльності у сфері фінансів.
Запобігання конфліктам інтересів	Професійна етика включає принципи запобігання конфлікту інтересів між клієнтами та фінансовими фахівцями, забезпечуючи об'єктивність і незалежність у прийнятті рішень.
Створення ефективної командної роботи	Професійна етика сприяє створенню сильної командної роботи, що базується на взаємоповазі, ефективному обміні інформацією та довірі між колегами.

*складено за джерелами [3; 5; 8; 10].

Таблиця 2

Основні принципи професійної етики фінансиста*

Принцип	Характеристика
Чесність і неупередженість	Це основний принцип, який передбачає чесність та непримиренність до будь-яких форм шахрайства чи неправомірної поведінки. Фахівці у фінансовій сфері мають дотримуватися найвищих стандартів моралі та етики.
Конфіденційність	Важливе правило, яке забороняє розголошення конфіденційної інформації клієнтів без їхньої згоди. Фінансові професіонали повинні захищати конфіденційність та зберігати таємницю клієнта.
Компетентність	Професіонали у фінансовій сфері повинні постійно розвиватися та підвищувати свою кваліфікацію, щоб надавати якісні послуги своїм клієнтам. Вони мають бути в курсі останніх тенденцій та змін у фінансовій галузі.
Відповідальність	Фахівці у фінансовій сфері повинні нести повну відповідальність за свої дії та брати до уваги інтереси клієнтів. Вони повинні забезпечувати прозорість та об'єктивність у своїй роботі.
Повага	Фахівці у фінансовій сфері повинні поважати своїх клієнтів, колег та інших учасників галузі. Вони мають виявляти толерантність та враховувати різні культурні та етичні норми у своїй роботі.

*складено за джерелами [2; 5; 7; 9].

і загальнолюдські, і характерні для кожної професії етичні цінності. Тому у професійних стандартах для будь-якої професії є багато спільного, але специфіка різниться залежно від того, які принципи є найважливішими для тієї чи іншої професії. Саме тому у кодексі етики фінансистів існують стандарти, що регламентують торгівлю на інсайдерській інформації, а в кодексі етики пілотів чи медичних працівників таких стандартів немає. Стандарти етики для різних сфер діяльності у фінансах можуть також відрізнятися у зв'язку зі специфікою роботи, наприклад стандарти етики аудиторів дещо відрізняються від стандартів етики страховиків. Проте загалом професійні стандарти для різних фінансових професій мають багато загального.

В сучасних умовах можна спостерігати порушення професійної етики, а саме [8]:

- надання неправдивих відомостей чи маніпулювання фінансовою інформацією для особистої вигоди;
- розголошення конфіденційної інформації клієнтів без їхньої згоди;
- недотримання професійних стандартів та норм у роботі з клієнтами;
- прояв неповаги до клієнтів, колег чи інших учасників галузі;
- нездатність адекватно оцінювати ризики та робити інвестиційні рекомендації.

Серед основних труднощів у сфері дотримання професійної етики фінансистів в Україні можна виділити такі:

- корупція та тіньова економіка: у багатьох випадках фінансисти змушені працювати в умовах, де тиск з боку керівництва чи клієнтів заохочує до порушення етичних норм;
- недостатня фінансова культура: часто відсутній ефективний механізм контролю та відповідальності за порушення етичних норм;
- низький рівень підготовки: етична освіта ще не є обов'язковим або достатньо розвиненим компонентом у підготовці фінансистів;
- конфлікт інтересів: фінансисти, що працюють одночасно з кількома клієнтами або обіймають керівні посади, можуть опинятися у ситуаціях, де особисті інтереси переважають професійну відповідальність.

Для підвищення етичності в професійній діяльності фінансистів в Україні важливо:

- впроваджувати постійне навчання з етичних стандартів;
- розвивати інститути саморегулювання та професійної репутації;
- підтримувати прозорість та відкритість у фінансовій звітності;
- заохочувати whistleblowing system (система інформування про порушення) – інформування про порушення без ризику для кар'єри викривача;
- створювати сильне професійне середовище, де дотримання етики стає соціальною нормою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Професійна етика фінансиста є важливою складовою частиною не лише ефективної професійної діяльності, але й формування довіри до фінансової системи загалом. Вона базується на принципах доброчесності, об'єктивності, конфіденційності, компетентності та професійної поведінки.

У сучасних умовах, що характеризуються динамічними змінами в економічному середовищі, цифровізацією та глобалізацією, роль етичних норм зростає. Порушення етичних стандартів може призводити до серйозних фінансових і репутаційних ризиків як для окремих спеціалістів, так і для організацій. Практичне застосування етичних принципів потребує не лише особистої відповідальності фінансиста, але й створення корпоративної культури та механізмів контролю за дотриманням етичних норм.

Водночас формування сильної етичної культури у фінансовій сфері потребує зусиль з боку держави, професійних організацій та самих фінансистів. Лише за умови дотримання високих стандартів професійної етики можна гарантувати чесність, прозорість та ефективність фінансової системи України. У цьому контексті роль кожного окремого спеціаліста є вирішальною, адже саме особиста відповідальність стає фундаментом для довіри в масштабах усієї країни.

Література:

1. Бралатан В., Гуцаленко Л., Здирко Н. Професійна етика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 251 с.

2. Безручук С. Якість фінансової звітності через призму професійної етики. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2019. № 4. С. 3–8.
3. Борисюк О., Дацюк-Томчук М. Професійна етика фінансиста в умовах розвитку цифрових технологій. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/artide/view/1589>.
4. Нужна О. Професійна етика та її місце у підготовці фахівців з обліку і оподаткування. *Економічний форум*. 2021. № 2. С. 142–147.
5. Професійна етика – невід'ємна частина загальнолюдської моралі. URL: <https://vinnytska.land.gov.ua/етика-державногослужбовця>.
6. Професійна етика: виникнення, призначення в суспільстві. URL: <http://inform.ucoz.com/load/2-1-0-1>.
7. Алексеенко А. Професійна етика вищої освіти: навчальний посібник. Харків: ХНМУ, 2015. 77 с.
8. Фінансова етика – крок до фінансової усвідомленості. URL: <https://fibi.tech/news/osobisti-finansi/finansova-etika-krok-do-finansovoyi-usvidomlenosti>.
9. Ethics of the financier. URL: <https://download.e-bookshelf.de/download/0000/8266/59/L-G-0000826659-0002817965.pdf>.
10. Чебан Т. Оцінювання загроз професійній етиці в практичній діяльності бухгалтерів. *Економічні науки*. 2021. № 5. С. 141–145.

References:

1. Bralatan, V., Gutsalenko, L., & Zdirko, N. (2011). *Profesiynna etyka* [Professional ethics]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi l-ry [in Ukrainian].
2. Bezruchuk, S. (2019). Yakist finansovoi zvitnosti cherez pryzmu profesiinoi etyky [The quality of financial reporting through the prism of professional ethics]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr State Technological University*, № 4, pp. 3–8 [in Ukrainian].
3. Borysiuk, O., & Datsiuk-Tomchuk, M. (2022) Profesiina etyka finansysta v umovakh rozvytku tsyfrovoykh tekhnolohii [Professional ethics of a financier in the context of the development of digital technologies]. *Ekonomika ta suspilstvo- Economy and society*. № 41. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/artide/view/1589> [in Ukrainian].
4. Nuzhna, O. (2021). Profesiina etyka ta yii mistse u pidhotovtsi fakhivtsiv z obliku i opodatkuvannia [Professional ethics and its place in the training of accounting and taxation specialists]. *Ekonomichnyi forum – Economic forum*, № 2, pp. 142–147 [in Ukrainian].
5. Profesiina etyka – nevid'iemna chastyna zahalnoliudskoi morali [Professional ethics are an integral part of human morality]. Retrieved from: <https://vinnytska.land.gov.ua/етика-державногослужбовця> [in Ukrainian].
6. Profesiina etyka: vynyknennia, pryznachennia v suspilstvi [Professional ethics: emergence, purpose in society]. Retrieved from: <http://inform.ucoz.com/load/2-1-0-1> [in Ukrainian].
7. Profesiina etyka vyshchoi osvity (2015): navchalnyi posibnyk [Professional ethics of higher education]. A. Alekseienco. Kharkiv: KhNMU, p. 77 [in Ukrainian].
8. Finansova etyka – krok do finansovoi usvidomlenosti [Financial ethics – a step towards financial awareness]. Retrieved from: <https://fibi.tech/news/osobisti-finansi/finansova-etika-krok-do-finansovoyi-usvidomlenosti> [in Ukrainian].
9. Ethics of the financier. Retrieved from: <https://download.e-bookshelf.de/download/0000/8266/59/L-G0000826659-0002817965.pdf> [in English].
10. Cheban, T. (2021). Otsiniuvannia zahroz profesiinii etytsi v praktychnii diialnosti bukhhalteriv [Assessment of threats to professional ethics in the practice of accountants]. *Ekonomichni nauky – Economic sciences*. № 5, pp. 141–145 [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.064.1:[376-056.264]:351.862.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-2>

Олена Миколаївна ДРУГАНОВА,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки,
професор кафедри спеціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
E-mail: olena.druganova@hnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5985-8293

Вікторія Євгенівна КОВАЛЕНКО,
доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
E-mail: viktoria.kovalenko@hnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7792-4653

Наталія Миколаївна СІНОПАЛЬНИКОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
E-mail: sinopalnikova@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5939-3916

ПРОВІДНІ ЗАВДАННЯ Й ЗМІСТ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ- ЛОГОПЕДА З БАТЬКАМИ ДИТИНИ, ЩО МАЄ ОСОБЛИВІ МОВЛЕННЄВІ ПОТРЕБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Вступ. У статті обґрунтовано важливість командного психолого-педагогічного супроводу під час здійснення корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими мовленнєвими потребами в умовах воєнного часу. Доведено значущість продуктивної взаємодії між вчителем-логопедом й, передусім, батьками дитини з мовленнєвими труднощами.

Мета статті – ідентифікувати виклики, з якими зіштовхуються діти з особливими мовленнєвими потребами та їхні батьки в умовах воєнного стану, окреслити провідні завдання й зміст партнерської взаємодії вчителя-логопеда з батьками дитини з мовленнєвими труднощами в цих умовах.

Наукова новизна. У статті акцентовано увагу на тому, що більшість дітей після пережитих подій, зумовлених війною, мають розлади сну, нічні кошмари, регресивну поведінку, низку страхів, а також маркери мовленнєвих порушень. Зазначено також, що в умовах війни в Україні психологічних травм зазнають й батьки, які мають безпосередній вплив на психоемоційний стан дітей.

Проведене дослідження підтверджує висновки психологів, корекційних педагогів, логопедів, інших фахівців, що одним із провідних завдань вчителя-логопеда в умовах воєнного стану стає надання психолого-педагогічної підтримки як самій дитині, так і системна, систематична робота з батьками/опікунами, родиною в цілому, в якій виховується дитина, що має мовленнєві труднощі. Окреслено провідні завдання й зміст партнерської взаємодії вчителя-логопеда з батьками дитини з мовленнєвими труднощами в цих умовах.

Доведено, що актуальними завданнями й змістом роботи вчителя-логопеда з батьками дитини з мовленнєвими труднощами є: сформулювати уявлення, дати знання щодо розуміння емоційних потреб дитини, озброїти батьків методиками, стратегіями поведінки з ними; навчити батьків: а) ігровим ігровим програмам у форматі онлайн, що набуває особливої значущості в умовах неможливості надання корекційних послуг в звичному форматі; б) створювати вдома атмосферу відкритості та взаєморозуміння, що допоможе дитині відчувати впевненість у собі, усвідомити, що її емоції приймаються та розуміються; в) вести систематичні спостереження за розвитком мовлення у дітей. Важливими є також проведення логопедом систематичних консультацій для батьків з метою збагачення їх знаннями про особливості розвитку мовлення у дітей у ранньому й дошкільному віці; вміннями виконання різних видів масажу, дихальної гімнастики вдома тощо.

У статті набуло подальшого розвитку обґрунтування значущості арттерапевтичних технік, зокрема, малювання, інтерактивних ігор, методики Нугґу-Рурру Хібукі-терапії у корекційній роботі задля опанування батьками уміннями трансформувати власні емоції, що пов'язані з посттравматичними подіями, нормалізувати емоційний стан своєї дитини тощо.

Висновки. Отже, за результатами наукового пошуку авторами доведено, що в умовах військового стану важливим завданням вчителя-логопеда є системна й систематична робота не тільки з дитиною з мовленнєвими труднощами, а й з її батьками/опікунами, з сім'єю в цілому. Основу такої роботи складає озброєння батьків дитини з мовленнєвими труднощами необхідними знаннями, уміннями, різними арттерапевтичними техніками, логокорекційними технологіями, що дозволять їм правильно підтримувати себе і власну дитину, створювати вдома атмосферу відкритості та взаєморозуміння, застосовувати різні ігри, ігрові програми, логокорекційні прийоми й техніки, що набуває особливої значущості в умовах неможливості надання корекційних послуг в звичному форматі.

Ключові слова: вчитель-логопед, батьки дітей з особливими мовленнєвими потребами, командна робота, воєнний стан, способи підтримки.

Olena Mykolaivna DRUHANOVA,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Educology and Innovative Pedagogy,

Professor at the Department of Special Pedagogy,

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

E-mail: olena.druganova@hnpu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5985-8293

Viktoriia Yevhenivna KOVALENKO,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Special Pedagogy,

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

E-mail: viktorija.kovalenko@hnpu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-7792-4653

Nataliia Mykolaivna SINOPALNIKOVA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Special Pedagogy,

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

E-mail: sinopalnikova@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5939-3916

MAIN TASKS AND CONTENT OF THE INTERACTION OF A SPEECH THERAPIST TEACHER WITH PARENTS OF A CHILD WITH SPECIAL SPEECH NEEDS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. Introduction. The article substantiates the importance of team psychological and pedagogical support during correctional and developmental work with children with special speech needs in wartime conditions. The significance of productive interaction between a speech therapist teacher and, above all, the parents of a child with speech difficulties is proven.

The purpose – to identify the challenges faced by children with special speech needs and their parents in martial law, to outline the leading tasks and content of the partnership between a speech therapist teacher and parents of a child with speech difficulties in these conditions.

The scientific novelty. The article emphasizes that most children, after experiencing events caused by the war, have sleep disorders, nightmares, regressive behavior, a number of fears, as well as markers of speech disorders. It is also noted that in the conditions of war in Ukraine, parents also experience psychological trauma, which has a direct impact on the psycho-emotional state of children.

The study confirms the conclusions of psychologists, correctional teachers, speech therapists, and other specialists that one of the leading tasks of a speech therapist teacher in conditions of martial law is to provide psychological and pedagogical support to both the child himself and systematic, systematic work with parents/guardians, the family as a whole, in which a child with speech difficulties is being raised. The leading tasks and content of the partnership interaction of a speech therapist teacher with the parents of a child with speech difficulties in these conditions are outlined.

It has been proven that the current tasks and content of the work of a speech therapist with parents of a child with speech difficulties are: to form an idea, to give knowledge about understanding the emotional needs of the child, to equip parents with methods and strategies for dealing with them; to teach parents: a) games and game programs in online

format, which is of particular importance in the conditions of impossibility of providing correctional services in the usual format; b) to create an atmosphere of openness and mutual understanding at home, which will help the child feel confident in himself, to realize that his emotions are accepted and understood; c) to conduct systematic observations of the development of speech in children. It is also important for a speech therapist to conduct systematic consultations for parents in order to enrich them with knowledge about the peculiarities of speech development in children at early and preschool age; skills in performing various types of massage, breathing exercises at home, etc.

The article further develops the justification of the significance of art therapy techniques, in particular, drawing, interactive games, the Huggy-Puppy Hibuki therapy method in correctional work to help parents master the skills to transform their own emotions associated with post-traumatic events, normalize their child's emotional state, etc.

Conclusions. Thus, the results of the scientific research by the authors have proven that in conditions of martial law, an important task of a speech therapist teacher is to work systematically and systematically not only with a child with speech difficulties, but also with his/her parents/guardians, with the family as a whole. The basis of such work is to arm the parents of a child with speech difficulties with the necessary knowledge, skills, various art therapy techniques, speech correction technologies that will allow them to properly support themselves and their own child, create an atmosphere of openness and mutual understanding at home, use various games, game programs, speech correction techniques and techniques, which becomes especially important in conditions of impossibility of providing correctional services in the usual format.

Key words: speech therapist teacher, parents of children with special speech needs, teamwork, martial law, ways of support.

Вступ. Запорукою успіху в досягненні запланованих результатів корекційно-розвиткової роботи з дітьми, які мають особливі мовленнєві потреби, як відомо, є злагоджена робота усіх членів команди психолого-педагогічного супроводу – батьків, вчителя-логопеда, педагогів й інших фахівців, допомога яких є важливою і необхідною для дитини. Водночас, підкреслимо, що особливого значення в такій командній роботі набуває, передусім, продуктивна взаємодія між вчителем-логопедом й батьками дитини з особливими мовленнєвими потребами. Про це зазначають зокрема Д. Ісаєва, А. Захарова, Л. Логвинова, С. Миронова, О. Пузина, О. Холодїй, Г. Якимчук та інші, предметом вивчення яких стали: комплексне вивчення самої сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, аналіз її особливостей; пошук шляхів встановлення взаємодії вчителя-логопеда з батьками задля побудови позитивного підходу до особливості дитини, вибору методів і методик розвитку усіх складових мовлення в домашніх умовах тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що проблема пошуків шляхів налагодження й вдосконалення взаємодії між батьками й вчителем-логопедом набула особливої гостроти в умовах введення в Україні воєнного стану після повномасштабного вторгнення російської федерації в лютому 2022 року. Аналіз набутого досвіду корекційно-розвиткової допомоги дітям із особливими мовленнєвими потребами за часів введення воєнного стану, що презентований у виступах вчених і вчителів-практиків на різних наукових платформах, засвідчив суттєве ускладнення можливості надання такої допомоги через евакуацію, втрату зв'язку зі звичним оточенням, руйнування освітніх інфраструктур, посилення психологічного стресу (О. Друганова, 2022; А. Скрипник, О. Лабенко, 2022; Л. Потапюк, Б. Лінник, 2024; О. Друганова, Н. Сінопальнікова, 2024) тощо [2; 3; 4; 9; 15].

Мета і завдання статті – ідентифікувати виклики, з якими зіштовхуються діти з особливими мовленнєвими потребами та їхні батьки в умовах воєнного стану, окреслити провідні завдання й зміст партнерської взаємодії вчителя-логопеда з батьками дитини з мовленнєвими труднощами в цих умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військові події, що розгорнулися в Україні після повномасштабного вторгнення російської федерації, як вже зазначалося вище, створили низку викликів й труднощів у забезпеченні системи якісної логопедичної допомоги дітям з мовленнєвими труднощами. У переліку таких труднощів логопеди-практики, інші фахівці, що працюють з дитиною з ООП, насамперед, називають негативний вплив війни на стан здоров'я дитини в цілому й психічного зокрема, що суттєво погіршує емоційний стан дитини, негативно позначається на її психофізичному розвитку і значно ускладнює корекційну роботу. Так, згідно даних наукових досліджень, в яких були презентовані результати роботи із внутрішньо переміщеними дітьми, їхніми батькам зі Сходу України після подій 2014 року, діти дошкільного віку мають «розпливчасті й соматичні ...реакції на травматичні події». У переліку проявів таких реакцій дослідники називають так зване «магічне мислення», формування

почуття власної провини; проблеми зі сном, нічні кошмари; хвилювання та занепокоєння, які проявляються у «чіплянні до дорослих» тощо [11].

Д. Похілько, спираючись на результати досліджень науковців, які вивчали стан дітей, що пережили військові події та землетрус, зауважує, що пережита важка життєва ситуація проявляється в більшості випадків символічно в ігровій діяльності, регресивній поведінці (смоктання пальців, нетримання сечі, капризність), низкою страхів тощо [1, с. 336].

Про наявність спектру соматичних та психічних порушень у дітей, які перебували у зоні активних бойових дій та знаходились під окупацією пишуть Т. Зінковська й В. Терещенко [5]. Війна, як зауважує О. Яцина, зруйнувала психологічну безпеку дітей і стала «загрозою їхньому психічному здоров'ю із ризиками виникнення розладів у психічному розвитку, а також розвитку тривалих форм фізичної, психологічної та соціальної дезадаптації» (Яцина О.Ф. 2022). Дослідниця, спираючись на дані інформаційного ресурсу ukrinform.ua, зазначає, що 75%, або три чверті українських дітей демонструють симптоми травматизації психіки на тлі війни. Зокрема, «кожна п'ята дитина має порушення сну, кожна десята – зменшення бажання спілкуватися, нічні кошмари та погіршення пам'яті. В Україні через війну травмована психіка у 75% дітей» [13, с. 556].

Про погіршення стану дитини, що має мовленнєві труднощі свідчать й результати ґрунтовного дослідження, що було проведено А. Скрипник та О. Лабенко у 2022 році. Результати експерименту засвідчили такі зміни стану дітей з ПТРС:

- підвищену тривожність і страхи стійкі симптоми підвищеної збудливості; зменшення кількості контактів з іншими; регресивні форми поведінки; симптоми уникнення; соматичні скарги; порушення сну. Діти (семи, дев'яти і десяти років) відчували труднощі з формулюванням своїх думок, що проявлялося в збільшенні кількості і тривалості пауз, пошуків слів, семантично нерелевантних повторів (12 батьків дітей 1 групи); зменшення словникового запасу п'ятирічної дитини (1 мати). Зазначені показники були виявлені шляхом проведення батьківського опитування;

- різні ступені вираженості невротичних синдромів: страх / фобії; депресивні розлади; тривога / стрес; розлади сну; часті істерики; неврастенічні розлади; дереалізація; нав'язливі ідеї; труднощі в соціальних контактах; іпохондричні розлади; соматичні розлади, що були встановлені шляхом тестування за симптоматичним опитувальником Олександровича;

- різні види страху як однієї з домінуючих емоцій людини, для якої характерні різні форми її прояву. Серед них: страх перед війною, страх перед смертю батьків, страх залишитися на самоті, постійне відчуття небезпеки, страх темряви;

- факт порушення соціальних контактів, що проявилось в зубожінні мови (однослівні відповіді, зведення мови до коротких питань), когнітивної апатії і втрати інтересу до чогось, а також повній відмові від спілкування з однолітками, волонтерами, психологами (п'ять випадків: одна дитина у віці 7 років, одна дитина у віці 8 років і троє дітей у віці 10 років) [15].

На підставі отриманих результатів А. Скрипник та О. Лабенко було зроблено висновки про те, що: «мовлення дітей-біженців із зони військового конфлікту містить маркери мовленнєвих порушень, спричинених стресом; наявність специфічних виразів, які діти використовують для розповіді про свій психологічний стан та пережиті події; різні прояви мовленнєвих розладів дитини, ...як-от: труднощі у формулюванні думок; збільшення кількості і тривалості пауз; пошук слів і заміна їх жестами; семантично нерелевантні повтори; збіднене мовлення (однослівні відповіді, зведення мови до коротких запитань, лексичне звуження); ступор під час мовлення; випадки повного або тимчасового мутизму» [15].

Отже, воєнні події, щоденні обстріли, зміна умов проживання, втрата звичного способу життя тощо суттєво погіршують психологічний стан дитини, спричиняють появу в неї замкнутості, пригніченого настрою, підвищеної тривожності, стомлюваності, роздратування тощо, що призводять до розвитку посттравматичного стресового розладу, регресу розвитку тощо. У цих умовах першочергового значення набуває вміння вчителя-логопеда розпізнати й контролювати емоційний стан дітей, й особливо дітей, що вже мають мовленнєві труднощі, вчасно провести роботу з корекції їхнього емоційного стану, надати психологічну підтримку в цілому.

Зазначимо, що психологічних травм зазнають не тільки діти, а й і батьки, які внаслідок втрати роботи, звичного місця й способу життя опинилися в ситуації безпорадності, що призвело до невпевненості у власних діях, безпорадності, незадоволеності собою тощо.

Узагальнення й аналіз результатів вище наведених наукових досліджень, набутих висновків, дозволяють виділити такі актуальні завдання взаємодії вчителя-логопеда з дитиною, що має мовленнєві труднощі та її батьками в умовах воєнного стану. Це надання вчителем-логопедом психолого-педагогічної підтримки як самій дитині, так і системна, систематична робота з батьками/опікунами, родиною в цілому, в якій виховується дитина, що має мовленнєві труднощі. Адже, як зауважують дослідники (Є. Підчасов, Н. Чепелєва, 2022; В. Левченко, О. Луценко, 2024), на виникнення психогенних порушень у дітей впливає «не тільки військова екстремальна ситуація», а й реакції значущих дорослих – «діти вслід за емоційними реакціями значущих дорослих, на яких вони орієнтуються, також проявлятимуть схильність до стану сильної емоційної напруги чи навпаки, спокою» [10]. Дослідники, що займаються проблемою функціонування особистості в складних і несприятливих умовах життєдіяльності, підкреслюють, що на психічний стан дітей можна впливати, «допомагаючи дорослим у регуляції психічного стану на шести рівнях: поведінки, емоцій, відчуттів, уявлень, когніцій, міжособистісних відносин» [7, с. 86].

Проведений науковий пошук дозволив виділити такі способи підтримки батьків, які може надати вчитель-логопед й що вже накопичені в практиці спеціальної педагогіки й психології. Це, *по-перше*, озброєння батьків знаннями, важливими для розуміння потреб дітей, вміння ними створити вдома атмосферу відкритості та взаєморозуміння, що допоможе дитині відчувати впевненість у собі, усвідомити, що її емоції приймаються та розуміються. Зазначимо, що проблема правильного розуміння батьками дитячих емоцій не є новою. У свій час до неї зверталися як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. У переліку зарубіжних учених варто назвати Д. Готмана, який виділив три типи батьків, що обирають неправильну поведінку з дитячими емоціями. Це батьки, які:

- нехтують емоціями дитини: батьки роблять вигляд, що те що відчуває дитина – дрібниця й у такий спосіб намагаються відвернути дитину від власних емоцій та переживань;
- не схвалюють емоцій дітей й сприймають негативні емоції (злість, роздратування, страх) як неправильні, часто карають дитину за проявлення таких емоцій;
- ігнорують, роблять вигляд, що нічого не відбувається, й, отже не втручаються у переживання дитини. Пояснення цьому – батьки помічають усі емоції дитини, але не знають як їм зарадити [12].

Отже, одним із завдань, що стоїть перед вчителем-логопедом є навчити батьків правильній стратегії поведінки з емоціями дитини, сформувати в них уявлення щодо розуміння їхніх емоційних потреб тощо. У переліку рекомендацій щодо озброєння батьків такими знаннями називають:

- вміння дорослими самим показувати власні емоції та почуття;
- робота над усвідомленням дитиною основних почуттів (сум, радість, злість та інші) як основи розвитку емоційного інтелекту;
- неприпустимість з боку дорослих забороняти дитині проявляти емоції, які не подобаються іншим. Обмежувати потрібно тільки небажані дії, які можуть нашкодити самій дитині чи суспільству;
- важливість постійної присутності дорослих в житті дитини, надання їй допомоги, особливо в той період, коли дитина відчуває вибух емоцій, з якими їй важко впоратися;
- пояснення дитині, що усі емоції однакові, що не потрібно боятися їх показувати, а також як справлятися з різними емоціями: від позитивних до негативних та як їх правильно стримати, коли це необхідно [12, с. 6–9].

Корисним стане також й озброєння батьків методиками дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, зокрема для визначення рівня тривожності, як-от: невпевненості у собі, агресії, прагнення до захисту тощо. У переліку таких методик фахівці називають проєктивну методику «Кактус» <https://zhashkiv1.school.org.ua/news/21-48-13-26-11-2020/>, яку вже можна застосовувати у роботі з дитиною середнього дошкільного віку, що вміє малювати. Для її використання необхідний лише папір й набір кольорових олівців. Тривалість виконання: 30 хвилин. Дитині

пропонують намалювати будь-який кактус, який вона може уявити. Після закінчення малювання дитині ставлять серію запитань, як-от: «1) який кактус ти намалювала: домашній чи дикий? 2) чи гострі шипи у твого кактусу? Чи можна його помацати? 3) чи друже твій кактус з іншими рослинами? З якими? 4) чи подобається цьому кактусу коли за ним доглядають, поливають, удобрюють? 5) чи змінить свій вигляд твій кактус, коли виросте? Що в ньому зміниться (голки, об'єм, відростки)?

Важливого значення при аналізі малюнка дитини мають такі показники:

- лінії, що використані для зображення рослини – переривчасті лінії, переважання внутрішнього штрихування, натиск при малюванні тощо;
- розмір малюнка, його розташування на аркуші паперу;
- наявність різних деталей на кактусі (голок, відростків, зигзагів, западин, вгинань, внутрішнього штрихування, переривчастих ліній тощо);
- кольори, що вжиті дитиною;
- наявність квіткового горщика;
- зображення кактуса – його розмір; вид рослини (домашній чи дикоростучий, пустельний кактус).

Наголосимо, що саме малюнкам, а також іграм, фахівці в сфері соціальної та психологічної допомоги, надають важливого значення. Як зазначають психологи, малюнок вважається «ефективним і доступним засобом дослідження картини світу дитини» через знакову та символічну передачу змісту, демонстрацію складників внутрішнього світу, які є неусвідомлюваними й які дитині важко передати словами (М. Махній, В. Левченко, О. Луценко та інші). Саме через малюнок дитини, як зауважують фахівці, дорослі можуть зрозуміти її емоційний стан, дізнатися про її суб'єктивне сприйняття військових подій [7].

Отже, саме через малюнок дитина розповідає, надає інтерпретації символів малюнку, зрозуміння сюжетів малюнку.

За рекомендаціями психологів, психотерапевтів, робота з малюнком передбачає декілька етапів:

– підготовчий – етап стабілізації, основне завдання якого – створити умови для відновлення та зміцнення відчуття довіри, безпечного простору, встановити контакт із дитиною, створити або відновити захисні відносини;

– символічний – опрацювання травматичного досвіду, основне завдання якого – скласти історію дитини, спонукати до розповіді, діалогу: «Намалюй історію, яку б ти хотів розповісти світу». Умовами роботи є відкриті питання до контексту малюнка, вибудовування суб'єктивного погляду на події, супровід історії, яка розгортається, завершення історії-малюнку. Зв'язаність окремих подій в єдину історію.

– емоційне закриття – завершення події у минулому, основне завдання якого – зниження емоційної напруги, символізація, привласнення досвіду, інтеграція та укладання досвіду у власну картину життя.

– ресурсний – особистісне відновлення, основне завдання якого – за допомогою діалогу надати можливість зрозуміти сенс у травматичних подіях, які пережила дитина [7].

Техніка малювання стане в нагоді й в роботі з дорослими, з батьками дитини, що має особливі мовленнєві потреби й які були змушені покинути звичне місце життя й роботи. Так, у 2019 році Ю. Гундербайло було презентовано арттехніку «Перелітні птахи», що спрямована на розвиток усвідомлення мобільності й адаптивності серед внутрішньо переміщених осіб, які часто відчувають втрату стабільності після переселення. Запропонована техніка передбачає декілька етапів, перший з них – виконання вправ на м'язову релаксацію, що допомагає учасникам розслабитися й налаштуватися на творчий процес. Другий етап – уявити і намалювати перелітного птаха, символізуючи здатність до переміщення та адаптації в нових умовах. Третій етап – обговорення малюнків, аналіз емоцій, порівняння зображення птаха з власним життєвим досвідом» [14].

Краще впоратися зі стресом та невпевненістю допоможе також формування вчителем-логопедом обізнаності батьків з ефективними стратегіям копінгу – різними методами й способами релаксації, техніками зменшення стресу, способами підтримки один одного. Наприклад, техніки глибокого розслаблення, йога-дихання, медитація тощо [4].

У переліку актуальних завдань взаємодії вчителя-логопеда з дитиною з мовленнєвими труднощами та її батьками/опікунами в умовах воєнного стану є вміння вчителя-логопеда розробити й навчити батьків ігор та ігровим програмам у форматі онлайн, що набуває особливої значущості в умовах неможливості надання корекційних послуг в звичному форматі. Серед останніх особливої значущості набувають інтерактивні ігри, в яких разом із дітьми беруть активну участь й самі батьки та інші близькі. Широкий спектр інтерактивних ігор запропоновано на онлайн платформах WordWall, LerningApps, сайт «Логопедійка» <https://logopedijka.blogspot.com/> пропонує, як онлайн ігри, так і на флеш-пристрої, серед яких варто назвати «Ігри-презентації створені у PowerPoint», «Логопедичні казки», «Ігри, казки у форматі відео».

Зазначимо, що інтерактивні онлайн ігрові проекти сприяють, як формуванню і розвитку мовлення, так і встановленню емоційного контакту між батьками та дитиною.

В умовах воєнного стану важливого значення набуває також озброєння батьків методиками, що були розроблені з метою надання допомоги дітям, які потерпають від постійної агресії у вигляді ракетних обстрілів. Серед них варто назвати методику Huggy-Puppy Хібукі-терапії (ізраїльський доктор Шай Хен-Галь; психотерапевтиня, міжнародна експертка в роботі з кризами й травмами, навчальний тренер Дафна Шарон-Максимов), що була розроблена в Ізраїлі. Терапевтичний ефект такого методу полягає в тому, що «діти відчувають у Хібукі опору». У ході гри з такою іграшкою відбувається: вербалізація негативних почуттів (дитина розповідає свої переживання м'якій іграшці-обіймашки), обійми (тактильний контакт у виді обіймів з іграшкою, яка «розуміє та співчуває»), догляд за іграшкою (доглядаючи за іграшкою, дитина доглядає за собою) [4; 6].

Важливого значення набуває й цілеспрямована послідовна робота вчителя логопеда щодо формування й підвищення рівня логопедичної освіченості батьків. Актуальним стає постійна організація зустрічей із батьками у режимі відеоконференцій на платформі Zoom, Google Meet, Viber тощо. Такі відео-конференції дозволяють, по-перше, включати родину у спільний корекційно-розвивальний процес, шляхом залучення до виконання вдома різних видів логопедичних вправ, артикуляційної гімнастики тощо.

По-друге, систематично проводити навчальне консультування з метою пояснення етапів проведення корекційної роботи з дитиною; розширення, конкретизації знань батьків щодо особливостей розвитку мовлення у дітей у ранньому й дошкільному віці; демонстрацією прийомів виконання різних видів масажу, дихальної гімнастики тощо.

По-третє, навчання батьків вмінням вести систематичні спостереження за розвитком мовлення у дітей. У цьому плані в нагоді стане запропонований батькам щоденник логопедичних спостережень, в якому батьки в зручному для них форматі зможуть фіксувати досягнення в розвитку мовлення у дитини, складнощі у виконанні тих чи інших логопедичних завдань, наприклад, артикуляційної гімнастики тощо. Пропонуючи батькам такий щоденник, вчителю-логопеду необхідно заздалегідь обдумати й запропонувати план і програму проведення таких спостережень; ознайомити батьків із прийомами фіксування фактів, явищ, за якими вони спостерігають, сприятливих або навпаки негативних подій, що впливали на процес проведення логопедичних занять тощо (умовні позначки, протоколи) (О. Друганова, 2022) [2, с. 47].

Корисним стане також й інформування батьків щодо доступних ресурсів та послуг, які можуть надати сім'ї спеціальні психологічні служби, фахівці інклюзивно-ресурсних центрів тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Війна не тільки негативно впливає на фізичний та психічний стан дітей, але й має серйозний вплив на їхній розвиток в цілому й на розвиток мовлення зокрема. Погіршення стану здоров'я дітей констатують практичні психологи, корекційні педагоги, зокрема, логопеди та інші спеціалісти, що надають корекційні послуги дітям з особливими освітніми потребами в цілому й мовленнєвими зокрема.

В умовах військового стану важливим завданням є системна й систематична робота вчителя-логопеда не тільки з дитиною, а й з батьками/опікунами дитини, з сім'єю в цілому. У переліку засобів, методів, методик роботи, що набувають важливого значення й опануванню яких сприятиме системна й систематична робота вчителя-логопеда з батьками дитини з мовленнєвими труднощами названо – арттерапевтичні техніки, зокрема малювання, інтерактивні ігри, методику Huggy-Puppy Хібукі-терапії тощо, які дозволяють батькам навчитися трансформувати

власні емоції пов'язані з посттравматичними подіями, нормалізувати емоційний стан своєї дитини, запобігти в подальшому проявам психосоматичних стресових реакцій і посттравматичних станів у неї.

Література:

1. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія / за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка, Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2017. 777 с.
2. Друганова О. Основні напрями і нетрадиційні методи корекційної роботи логопеда із сім'єю дитини із ЗНМ в умовах військового стану. *Актуальні питання спеціальної, інклюзивної і здоров'язбережувальної освіти*, (20 жовтня 2022 р.) / за загальною редакцією проф. Бойчука Ю. Д., Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 45–48.
3. Друганова О., Коваленко Є. Підготовка вчителя-логопеда до консультативної роботи з батьками як актуальна науково-практична проблема. *Новий колегіум*. 2024. № 3 (115). С. 82–88.
4. Друганова О. М., Сінопальнікова Н. М. Актуальні питання взаємодії вчителя-логопеда та сім'ї в системі корекційно-виховної роботи з дітьми, що мають мовленнєві труднощі в умовах воєнного стану. *Основні цілі стратегії сталого розвитку: проблеми та перспективи : матеріали І Міжнародного науково-практичного форуму (м. Полтава, 26 вересня 2024 р.)* / за заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2024. С. 515–517.
5. Зінковська Т., Терещенко В. Методи психологічної допомоги дітям, в тому числі з особливими освітніми потребами, під час війни. *Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (22 листопада 2023 року, м. Суми)*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. С. 160–162.
6. Кльоц Л. Досвід впровадження терапевтичної іграшки Хібукі в Житомирській області. *Педагогічна Житомирщина*. 2023. № 1 (29). URL: <https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2023/03/13-%D0%9A%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D1%86.pdf>
7. Левченко В.В. Луценко О.В Вплив військових подій на психічне здоров'я дітей. *Габітус*. 2023. Вип. 50. С. 85–92. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/50-2023/15.pdf>
8. Махній М.М. Проєктивний психологічний інструментарій для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: інформаційно-методичний посібник. Чернігів: Десна Поліграф, 2021. 320 с.
9. Потапюк Л., Лінник Б. Вплив воєнного конфлікту на розвиток зв'язного мовлення дітей з особливими освітніми потребами: Виклики та стратегії підтримки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика. збірник наукових праць* / гол. редактор Г.П. Шевченко. Вип. 1 (108). Київ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. С. 151–160.
10. Підчасов Є.В., Чепелева Н.І. Вплив пролонгованих травматичних подій (військових подій) на емоційну сферу дитини. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 жовтня 2022 року)* / уклад. В. С. Бліхар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 276–279.
11. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін.; за ред. Волинець Л.С. К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
12. Яценко Т. В, Чайковська В. М Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кременчуцький педагогічний коледж імені А.С.Макаренка, 9 жовтня 2020 року)* / [редактор-упорядник: Т.В.Яценко]. Кременчук: ПП «Бітарт», 2020. С. 6–9. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/conferences/issue/view/09.10.2020>
13. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. №7 (25). С. 554–567. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/2111/2112>
14. Hundertailo Y. Mental health and art therapy: Socio-psychological support of IDPs in the process of adaptation to peaceful life. *Mental Health Global Challenges of XXI Century (MHGC Proceedings – 2019)*. Institute for Social and Political. 2019, P. 62–63. Psychology. URL: <https://www.mhgc21.org/dataset-static/74/138/Hundertailo.pdf>
15. Skrypyuk A., Labenko O. The influence of stress on children's speech in the context of war. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2020. № 9 (2), P. 116-129. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.2.lab>

References:

1. Sadkov, V. P., & Timchenko, O. V. (2017). *Aktualni doslidzhennia v suchasni vitchyzniani ekstremalnoi ta kryzovii psykhologii: monohrafiia* [Current research in modern domestic extreme and crisis psychology] Kharkiv: Publishing house of the National University of Ukraine. 777 p. [in Ukrainian].
2. Druhanova, O. (2020). Osnovni napriamy i netradytsiini metody korektsiinoi roboty lohopedaz iz simieiu dytyny iz ZNM v umovakh viiskovoho stanu [Main directions and non-traditional methods of correctional work of a speech therapist with the family of a child with SNM in conditions of military rule]. *Current issues*

of special, inclusive and health-preserving education / za zah. red. prof. Boychuk Yu. D. Kharkiv: KhNPU named after G. S. Skovoroda, 45–48 [in Ukrainian].

3. Druhanova, O., & Kovalenko, Ye. (2024). Pidhotovka vchytelia-lohopeda do konsultativnoi roboty z batkami yak aktualna nauково-praktychna problema. [Training of speech therapist teachers for consultative work with parents as an urgent scientific and practical problem], *New Collegium*, 3, 82–88 [in Ukrainian].

4. Druhanova, O. M., & Sinopalnikova, N. M. (2024). Aktualni pytannia vzaiemodii vchytelia-lohopeda ta simi v systemi korektsiino-vykhovnoi roboty z ditmy, shcho maiut movlennievi trudnoshchi v umovakh voiennoho stanu [Actual issues of interaction between a speech therapist teacher and a family in the system of correctional and educational work with children with speech difficulties in conditions of martial law]. *Main goals of the sustainable development strategy: problems and prospects: materials of the 1st International Scientific and Practical Forum* / za zah. red. prof. M. V. Grineva. Poltava: V. G. Korolenko PNU, 515–517 [in Ukrainian].

5. Zinkovska, T., & Tereshchenko, V. (2023). Metody psykholohichnoi dopomohy ditiam, v tomu chysli z osoblyvymy osvitynymy potrebamy, pid chas viiny [Methods of psychological assistance to children, including those with special educational needs, during the war]. *Korektsiino-reabilitatsiina diialnist: stratehii rozvytku u natsionalnomu ta svitovomu vymiri: materialy IKh Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii*. Sumy: Publishing house of Sumy State University named after A. S. Makarenko, 160–162 [in Ukrainian].

6. Klots, L. (2023). Dosvid vprovadzhennia terapevtychnoi ihrashky Khibuki v Zhytomyrskii oblasti [Experience of implementing the therapeutic toy Hibuki in the Zhytomyr region]. *Pedagogical Zhytomyr Region*, 1 (29). Retrieved from: <https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2023/03/13-%D0%9A%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D1%86.pdf> [in Ukrainian].

7. Levchenko, V.V., & Lutsenko, O.V (2023). Vplyv viiskovykh podii na psykhične zdorovia ditei [The impact of military events on the mental health of children]. *Habitus*, 50, 85–92. Retrieved from: <http://habitus.od.ua/journals/2023/50-2023/15.pdf> [in Ukrainian].

8. Makhnii, M.M. (2021). Proiektivnyi psykholohichniy instrumentarii dlia roboty z ditmy z osoblyvymy osvitynymy potrebamy : informatsiino-metodychnyi posibnyk [Projective psychological tools for working with children with special educational needs : information and methodical guide]. Chernihiv: Desna Poligraf. 320 p. [in Ukrainian].

9. Potapiuk, L., & Linnyk, B. (2024). Vplyv voiennoho konfliktu na rozvytok zviaznogo movlennia ditei z osoblyvymy osvitynymy potrebamy: Vyklyky ta stratehii pidtrymky [The impact of military conflict on the development of coherent speech of children with special educational needs: Challenges and support strategies]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. zbirnyk naukovykh prats* / hol. redaktor H.P. Shevchenko. Kyiv: Publishing house of the Ukrainian National University named after V. Dahl, 1 (108), 151–160 [in Ukrainian].

10. Pidchasov, Ye.V., & Chepelieva, N.I. (2022). Vplyv prolonhovanykh travmatychnykh podii (viiskovykh podii) na emotsiinu sferu dytyny [The impact of prolonged traumatic events (military events) on the emotional sphere of the child]. *Psykhične zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi : zbirnyk materialiv VII Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii / uklad. V. S. Blikha*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 276–279 [in Ukrainian].

11. Melnyk, L.A. (2015). Psykhosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta simiam z ditmy zi Skhodu Ukrainy: posib. dlia praktykiv sotsialnoi sfery [Psychosocial assistance to internally displaced children, their parents and families with children from Eastern Ukraine: a manual for social practitioners]. K.: LLC “Kalita Publishing House”, 72 p [in Ukrainian].

12. Yatsenko, T. V., & Chaikovska, V. M (2020). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku [Psychological features of the development of emotional intelligence of preschool children]. *Dytynstvo KhKhI stolittia: innovatsiina osvita : materialy III Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii*. Kremenchutskyi pedahohichniy koledzh imeni A.S. Makarenka Kremenchuk. PP “Bitart”, Pp. 6–9. Retrieved from: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/conferences/issue/view/09.10.2020> [in Ukrainian].

13. Yatsyna O.F. (2022). Vplyv viiny na psykhične zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhiiky ditei ta pidlitkiv [The impact of war on mental health: signs of traumatization of the psyche of children and adolescents]. *Scientific Perspectives*, 7 (25), 554–567 [in Ukrainian].

14. Hundertailo, Y. (2019). Mental health and art therapy: Socio-psychological support of IDPs in the process of adaptation to peaceful life. *Mental Health Global Challenges of XXI Century*. Institute for Social and Political, 62–63. Psychology. Retrieved from: <https://www.mhgc21.org/dataset-static/74/138/Hundertailo.pdf> [in English].

15. Skrypyuk, A., & Labenko, O. (2022). The influence of stress on children’s speech in the context of war. *East European Journal of Psycholinguistics*, 9 (2), 116–129. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.2.lab> [in English].

УДК 376.1:37.091.3(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-3>

Наталія Володимирівна ІВАНОВА,
докторка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та методики дошкільної освіти,
декан факультету дошкільної освіти та музичного мистецтва,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
E-mail: nivanova@lpc.ukr.education
ORCID: 0000-0003-0922-2171

Наталія Григорівна ДЕНИСЕНКО,
докторка педагогічних наук,
декан факультету початкової освіти та фізичної культури,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
E-mail: ndenysenko@lpc.ukr.education
ORCID: 0000-0001-5730-0221

Ірина Дмитрівна ФАЛОВСЬКА,
кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри загальної педагогіки, психології
та методики початкової освіти,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
E-mail: ifalovsjka@lpc.ukr.education
ORCID: 0000-0002-9101-9430

Олександр Петрович МИТЧИК,
кандидат наук з фізичного виховання і спорту,
завідувач кафедри теорії і методики фізичної культури,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
E-mail: omytchik@lpc.ukr.education
ORCID: 0000-0002-6775-6334,

Ірина Степанівна КЛІШ,
кандидатка наук з фізичного виховання і спорту,
доцентка кафедри теорії і методики фізичної культури,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
E-mail: iklish@lpc.ukr.education
ORCID: 0000-0001-9761-8496

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Вступ. Інклюзивна освіта в сучасних умовах визначається одним з пріоритетних напрямів реформування освітньої системи, орієнтованим на реалізацію права кожної дитини на доступ до якісної освіти незалежно від індивідуальних особливостей. Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах інклюзії актуалізується необхідністю трансформації освітнього процесу відповідно до принципів рівності, визнання різноманітності та індивідуалізації навчання.

Мета дослідження полягає у теоретико-методологічному аналізі інклюзивної освіти в контексті професійної підготовки сучасного педагога, визначенні основних підходів до формування інклюзивної компетентності та окресленні напрямів удосконалення педагогічної освіти.

Наукова новизна. У статті здійснено комплексний аналіз інклюзивної освіти як чинника зміни парадигми професійної діяльності педагога. Обґрунтовано необхідність інтеграції спеціальної та загальнопедагогічної підготовки, розвитку емоційної стійкості, установок на підтримку різноманітності та безперервного професійного розвитку. Розкрито значення принципів універсального дизайну навчання, формування інклюзивної культури

в учнівському середовищі та командної взаємодії. Сучасний вчитель інклюзивної освіти визначений як фахівець, який поєднує професійні знання, гуманістичні цінності та готовність до роботи в міждисциплінарних командах.

Висновки. Інклюзивна освіта у підготовці педагога розглядається як явище, що інтегрує гуманістичні цінності, оновлення змісту освіти та впровадження інноваційних підходів. Її реалізація ґрунтується на принципах рівності, визнання різноманітності та права кожної дитини на спільне навчання. Ефективна підготовка педагогів вимагає перегляду освітніх парадигм, розвитку інклюзивної компетентності, навичок диференційованого навчання, емоційної стійкості та співпраці в команді. Попри позитивні зрушення в Україні, актуальними залишаються питання ресурсного забезпечення, професійної готовності педагогів та стійкості інклюзивних практик. Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням моделей професійної підготовки, розвитком технологій універсального дизайну навчання та підвищенням ефективності міжвідомчої взаємодії в освітньому процесі.

Ключові слова: інклюзивна освіта, професійна підготовка педагогів, інклюзивна компетентність, універсальний дизайн навчання, педагогіка партнерства, емоційна стійкість, міжвідомча взаємодія.

Nataliia Volodymyrivna IVANOVA,

Doctor of Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory and Methods
of Preschool Education,

Dean of the Faculty of Preschool Education and Musical Arts,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council,

E-mail: nivanova@lpc.ukr.education

ORCID: 0000-0003-0922-2171

Nataliia Hryhorivna DENYSENKO,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Dean of the Faculty of Primary Education and Physical Culture,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council,

E-mail: ndenysenko@lpc.ukr.education

ORCID: 0000-0001-5730-0221

Iryna Dmytrivna FALOVSKA,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of General Pedagogy, Psychology
and Primary Education Methodology,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council

Email: ifalovsjka@lpc.ukr.education

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9101-9430>

Oleksandr Petrovych MYTCHYK,

Candidate of Science of Physical Education and Sport,

Head of the Department of Theory and Methods of Physical Culture,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council

E-mail: omytchyk@lpc.ukr.education

ORCID: 0000-0002-6775-6334

Iryna Stepanivna KLISH,

Candidate of Science of Physical Education and Sport,

Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Physical Culture, Municipal Higher
Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council

E-mail: iklish@lpc.ukr.education

ORCID: 0000-0001-9761-8496

INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN TEACHER TRAINING: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Abstract. Introduction. In the current context of educational development, inclusive education is identified as one of the priority areas of educational system reform, aimed at ensuring every child's right to access quality education regardless of individual characteristics. The preparation of teaching staff for work in an inclusive environment is actualized by the need to transform the educational process in accordance with the principles of equality, recognition of diversity, and individualized learning.

The purpose of the study is to conduct a theoretical and methodological analysis of inclusive education in the context of professional teacher training, to identify the main approaches to the formation of inclusive competence, and to outline directions for improving teacher education.

Scientific novelty. The article presents a comprehensive analysis of inclusive education as a factor influencing the paradigm shift in professional pedagogical activity. The necessity of integrating special and general pedagogical training, developing emotional resilience, promoting attitudes towards diversity, and fostering continuous professional development is substantiated. The significance of universal design for learning, the formation of an inclusive culture in the student environment, and the development of team interaction in educational activities are highlighted. The modern inclusive education teacher is defined as a specialist who combines professional knowledge, humanistic values, and readiness to work in interdisciplinary teams.

Conclusions. Inclusive education in teacher training is viewed as a phenomenon that integrates humanistic values, content modernization, and the implementation of innovative approaches to the organization of the educational process. Its realization is based on the principles of equality, recognition of diversity, and the right of every child to study in a common environment. Effective teacher training requires a revision of educational paradigms, the development of inclusive competence, skills in differentiated instruction, emotional resilience, and teamwork capabilities. Despite positive dynamics in Ukraine, issues related to resource provision, professional readiness of teachers, and the sustainability of inclusive practices remain relevant. Prospective areas for further research include improving models of professional teacher training, developing technologies of universal design for learning, and enhancing the effectiveness of interagency cooperation in the educational process.

Key words: inclusive education, professional teacher training, inclusive competence, universal design for learning, pedagogy of partnership, emotional resilience, interagency cooperation.

Вступ. У сучасному освітньому просторі інклюзивна освіта утверджується як пріоритетний напрям реалізації права кожної дитини на якісну освіту відповідно до її індивідуальних потреб. Зміна уявлень про сутність освітньої рівності, перехід від сегрегаційної до інклюзивної моделі, визнання різноманітності як ресурсу розвитку – усі ці процеси зумовили необхідність оновлення змісту й структури професійної підготовки педагогічних кадрів. Ключовим акцентом в реалізації інклюзивної моделі освіти залишається вчитель, компетентність якого визначає якість організації навчання в умовах різноманітного учнівського контингенту.

Водночас сучасна практика засвідчує наявність низки системних викликів, зокрема: фрагментарність підходів до формування інклюзивної компетентності майбутніх педагогів, недостатній рівень готовності до взаємодії з учнями з ООП, брак досвіду міждисциплінарної співпраці, обмеженість практичної складової частини в освітніх програмах. Ці проблеми набувають особливої гостроти в контексті впровадження Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання (2024), що орієнтує педагогічну освіту на системну трансформацію та міжгалузеву інтеграцію.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретико-методологічного осмислення інклюзивної освіти як феномена, що вимагає оновленої парадигми педагогічної діяльності, формування нових ціннісних орієнтирів, змістових модифікацій та структурних змін у підготовці сучасного вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інклюзивної освіти привертає значну увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, у праці А. Ваткінса представлено концептуальну модель інклюзивного вчителя, у якій наголошено на важливості ціннісної орієнтації, гнучкості, здатності до командної взаємодії та безперервного професійного розвитку. Дослідження Н. Лалак, С. Коваленка та І. Кузави зосереджені на аналізі структури інклюзивної компетентності, що актуалізує необхідність переосмислення підходів до професійної підготовки педагогічних кадрів. Значний теоретичний і емпіричний внесок у розроблення соціального контексту інклюзії здійснено у роботах І. Микитюк, О. Дущенка. У дослідженні О. Панасюка висвітлено виклики та перспективи впровадження інклюзивної освіти

в Україні, проаналізовано ефективність наявних практик та проблеми забезпечення, а також обґрунтовано необхідність розроблення механізмів оцінювання результативності інклюзії та інтеграції міжнародного досвіду.

Попри наявність значної кількості досліджень, у науковому дискурсі недостатньо розкрито теоретико-методологічні основи інклюзивної освіти як нового підходу у професійній підготовці педагогів. Залишається актуальним питання осмислення ролі інклюзії у формуванні професійної ідентичності вчителя в умовах змін освітніх цінностей. Крім того, потребують подальшого вивчення шляхи інтеграції принципів універсального дизайну навчання, розвитку емоційної компетентності майбутніх педагогів та механізмів ефективної міжвідомчої взаємодії в освітньому процесі.

Метою статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу інклюзивної освіти в контексті професійної підготовки сучасного педагога, з'ясування основних підходів до формування інклюзивної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта розглядається як невід'ємна складова частина якісної освітньої системи, що базується на принципах рівності та поваги до прав людини [15]. Інклюзивний підхід гарантує реалізацію права дитини на навчання в закладах загальної середньої освіти разом з іншими учнями, незалежно від її індивідуальних освітніх потреб чи особливостей розвитку. Його основою є ідеї недискримінації, рівного ставлення та створення індивідуально орієнтованої підтримки, необхідної для повноцінної участі таких дітей в освітньому процесі [1, с. 60]. Згідно з підходом ЮНЕСКО, кожен учень є важливим і однаково цінним, а це означає, що, незалежно від індивідуальних особливостей чи освітніх потреб, кожна дитина має власний потенціал для навчання й особистісного зростання [13, с. 63]. Таким чином, інклюзивна освіта не обмежується інтеграцією окремих категорій дітей – вона спрямована на включення всіх учнів, розглядаючи різноманітність як ресурс і цінність, а не перешкоду.

Ідеї інклюзії отримали потужний розвиток у міжнародному освітньому просторі після прийняття Саламанської декларації (1994 р.), яка закликала враховувати різноманітні потреби всіх дітей [11]. В українському дискурсі термін «інклюзивна освіта» увійшов у вжиток, спираючись на трактування, викладене саме в цій декларації та Програмі навчання дітей з особливими потребами [5, с. 82]. Інклюзивне навчання розглядається як альтернативна, новаторська форма освіти, що передбачає особистісно орієнтовані підходи і методи навчання, адаптовані до індивідуальних особливостей, здібностей та стану кожної дитини [5, с. 83].

Зазначимо, що дитиноцентризм виступає ключовим принципом сучасної освітньої парадигми. Зокрема, концепція Нової української школи (НУШ) серед основних принципів передбачає врахування особистісних характеристик дитини в освітньому процесі, акцентуючи увагу на її індивідуальних потребах, можливостях та здібностях [3]. Цей принцип відіграє особливу роль у контексті навчання дітей з ООП, оскільки передбачає від закладу освіти здатність адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб кожного учня, а не вимагати їх відповідності стандартним моделям навчання.

Глобальні тенденції розвитку освіти демонструють поступовий перехід від сегрегаційної моделі (коли діти з інвалідністю навчалися окремо в спеціальних школах) через етап інтеграції (залучення дітей з особливими потребами до масових шкіл без суттєвої зміни підходів) до інклюзивної моделі. Остання передбачає системні зміни задля участі всіх учнів у спільному навчанні. У багатьох країнах світу інклюзивна освіта стала нормою, закріпленою законодавчо. До прикладу, у державах Західної Європи склалася модель, за якої більшість дітей з порушеннями розвитку відвідує звичайні школи разом зі своїми однолітками, отримуючи додаткову спеціальну підтримку за потреби [7 с. 153]. Такий європейський підхід поєднує елементи спеціальної освіти (наприклад, фаховий супровід, корекційні послуги) з інтегрованим навчанням у загальних класах. У цих країнах суттєвий вплив на впровадження інклюзивного підходу здійснюють батьківські та громадські організації, які беруть активну участь у розвитку інклюзивного освітнього середовища, що, як зазначає І. Микитюк, засвідчує важливість партнерської взаємодії між закладом освіти та громадою [7 с. 153].

Україна, слідуючи світовим тенденціям, за останні роки досягла помітного прогресу в розвитку інклюзивної освіти. З 2010 р. на законодавчому рівні було створено умови для відкриття інклюзивних класів у загальноосвітніх школах. Якщо на початку впровадження інклюзії осно-

вними проблемами були брак підготовлених кадрів та ресурсів, то останні статистичні дані відображають позитивні зрушення. Станом на 2025 р. в Україні функціонує 13 782 інклюзивні класи, а кількість учнів з особливими освітніми потребами, що навчалися в них, зросла практично вдвічі порівняно з 2020 р. [8]. Цей факт свідчить про значне розширення доступності інклюзивного навчання. Інклюзивна освіта визначена одним з пріоритетів освітньої реформи НУШ, що підтверджується створенням мережі інклюзивно-ресурсних центрів та введенням посад асистентів вчителя й асистентів дитини. Втім, експерти М. Дяченко і О. Ворошчук відзначають, що на практиці українська система все ще перебуває у фазі «інтеграції» на шляху до повної інклюзії, тобто процес включення відбувається поступово [2, с. 40]. Існує паралельне функціонування спеціальних закладів та інклюзивних класів у закладах освіти. Отже, сучасний етап розвитку інклюзивної освіти можна охарактеризувати як період пошуку оптимальної моделі, здатної забезпечити максимально повноцінну участь дітей з особливими освітніми потребами у спільному освітньому середовищі за умови надання необхідної індивідуальної підтримки.

Ефективність впровадження інклюзивної освіти значною мірою зумовлюється професійною компетентністю педагога та його особистісною готовністю до роботи в умовах різноманітного учнівського контингенту [4, с. 63]. Саме вчитель щоденно реалізує принципи інклюзії в освітньому процесі, адаптує зміст навчання відповідно до індивідуальних потреб учнів, організовує взаємодію в колективі, а також забезпечує співпрацю з батьками й залученими фахівцями. У зв'язку з цим професійна підготовка педагогічних кадрів до роботи в інклюзивному середовищі є одним з визначальних чинників успішної реалізації інклюзивної моделі освіти. Беззаперечно погоджуємось і з твердженням О. Мартинчук про те, що ефективне інклюзивне навчання можливе лише за умови спеціальної підготовки вчителів [6].

У сучасних умовах реалізації інклюзивної освіти в Україні одним із суттєвих викликів залишається недостатній рівень готовності педагогічних працівників до роботи з учнями, які мають особливі освітні потреби. Зокрема, значна частина вчителів ЗЗСО у межах професійної підготовки свого часу не отримала відповідного обсягу знань і практичних навичок, необхідних для ефективного функціонування в інклюзивному середовищі. Крім того, актуальною залишається проблема психологічної неготовності педагогів до впровадження інклюзивного підходу. Як свідчать результати соціологічного аналізу, представленого у дослідженні С. Коваленка, значна частина українських педагогів демонструє невпевненість, а в окремих випадках – навіть побоювання перед взаємодією з учнями, які потребують додаткової підтримки [3, с. 200]. Це проявляється, зокрема, у розгубленості перед викликами інклюзивного класу, ознаках професійного вигорання або скептичному ставленні до власних можливостей забезпечити успішність навчання кожної дитини. У зв'язку з цим підготовка педагогічних кадрів до інклюзивного навчання має бути спрямована на формування відповідних знань і практичних умінь, а також на розвиток ціннісних установок, емоційної стійкості та впевненості у здатності забезпечити якісну освіту для всіх учнів.

Якісна підготовка фахівців для інклюзивної освіти має комплексний характер. По-перше, вона передбачає оволодіння спеціальними знаннями – з основ спеціальної педагогіки і психології, методик навчання дітей з різними порушеннями (зору, слуху, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку), основ диференціації та індивідуалізації навчального процесу. Водночас сучасний підхід наголошує на тому, що педагог повинен мати й широкі загальнопедагогічні компетентності, гнучкість мислення та готовність до креативного вирішення проблем [15].

На європейському рівні окреслено «Профіль інклюзивного вчителя», який містить перелік базових компетентностей і цінностей, необхідних педагогу для успішної роботи в інклюзивному класі [3, с. 200]. Зокрема, серед них виокремлено чотири ключові напрями: 1) позитивне ставлення до різноманітності учнів (визнання того, що відмінності – це ресурс для навчання, а не проблема); 2) уміння підтримати навчальні потреби кожного учня (високі очікування щодо успіху всіх дітей); 3) навички співпраці з іншими (робота в команді з колегами, батьками, фахівцями); 4) готовність до безперервного професійного розвитку (рефлексія і навчання впродовж життя) [15]. Ці принципи наразі інтегруються у програми підготовки майбутніх учителів.

Інтеграція компетентностей, визначених у «Профілі інклюзивного вчителя», у зміст професійної підготовки педагогів в Україні відбувається у контексті реалізації Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 р., схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р [10]. Документ окреслює інклюзивну освіту як пріоритет державної політики та один з ключових орієнтирів трансформації системи підготовки педагогічних кадрів. Стратегія формує нормативно-методологічні засади модернізації освітнього процесу з урахуванням функціонального підходу до розуміння інвалідності, згідно з яким головним завданням педагога є виявлення освітніх потреб учня на основі оцінки його потенціалу. Це потребує перегляду освітньо-професійних програм, оновлення змісту дисциплін та впровадження міждисциплінарної, практикоорієнтованої підготовки.

Особливе місце у Стратегії посідає питання розвитку компетентностей учителя, здатного діяти в умовах інклюзії. Йдеться як про фахову спроможність адаптувати навчання до потреб кожного учня, так і про вміння працювати у команді, налагоджувати партнерську взаємодію з родинами, ІРЦ та органами влади. Ідея педагогічного патронажу розширює функціональну роль вчителя, охоплюючи освітній супровід, планування індивідуальної траєкторії розвитку та постійну підтримку дитини. Важливою складовою частиною професійної підготовки фахівців у галузі освіти є формування методичної майстерності, орієнтованої на ефективну роботу з учнями різних категорій, зокрема з тими, хто має особливі освітні потреби. Педагоги, які навчаються за відповідними освітніми програмами, повинні оволодіти практичними методами і засобами інклюзивного навчання, що передбачає адаптацію освітніх програм відповідно до індивідуальних можливостей здобувачів освіти, використання альтернативних засобів комунікації (жестової мови, шрифту Брайля), а також організацію колективної діяльності з урахуванням принципів доступності та залучення [15, с. 21].

Необхідно наголосити на тому, що особливу увагу в процесі підготовки майбутніх учителів слід приділяти практичній компоненті. Проходження педагогічної практики у закладах освіти, де впроваджено інклюзивний підхід, забезпечує формування реального досвіду взаємодії з учнями з ООП, що зумовлює готовність до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. Не менш істотним є виховання у педагогів емоційної стійкості та емпатії. Робота в інклюзивному класі потребує від учителя терпіння, толерантності, вміння співчувати. Науковці наголошують на тому, що підготовка педагога повинна охоплювати розвиток особистісних якостей: доброти, любові до дітей, витримки, терпіння та оптимізму [3, с. 200]. Поєднання високого професіоналізму і гуманістичних рис характеру створює образ сучасного вчителя інклюзивної освіти. Недарма зазначається, що для навчання дітей з особливими потребами потрібні висококваліфіковані фахівці, які володіють методами позитивної мотивації, мають творчий педагогічний потенціал і здатні будувати гуманно-особистісні стосунки з дитиною [5].

Підготовка педагогів до інклюзії включає знайомство з організаційно-правовими аспектами. Учитель має знати нормативну базу (закони та постанови щодо інклюзивного навчання, права осіб з інвалідністю, положення про команду супроводу дитини тощо) та вміти складати й реалізовувати індивідуальну програму розвитку для кожного учня з особливими потребами [2, с. 43]. Ефективна організація педагогічної діяльності в інклюзивному класі спирається на низку сучасних підходів та методик, вироблених як українською, так і світовою практикою. Одним із базових принципів є індивідуалізація навчання. Учитель планує освітній процес з урахуванням особливостей кожного учня: темпів навчання, стилю сприйняття, рівня розвитку навичок. Застосовуються різнорівневі завдання, гнучкі форми оцінювання успіхів, щоб діти з ООП могли опановувати матеріал у комфортному для них режимі. У цьому контексті набув поширення підхід універсального дизайну навчання (УДН, англ. UDL – Universal Design for Learning), який передбачає проєктування освітнього середовища так, щоб воно було максимально доступним і зручним для всіх учнів від самого початку [13, с. 63]. Принципи УДН включають множинність способів подання інформації (використання наочності, аудіо, тексту, жестів тощо), різні форми участі учнів у навчанні (індивідуальні, групові заняття, ігрові методики) та різні можливості вираження своїх знань (усно, письмово, через проєкти).

Наступним важливим елементом є командна взаємодія у навчальному процесі. Педагог в інклюзивному класі тісно співпрацює з асистентом вчителя, корекційними педагогами, психологом, логопедом, реабілітологом та іншими спеціалістами, які залучені до команди супроводу

дитини. Широко використовується модель Coteaching (співвикладання), коли в класі одночасно працюють два педагоги – основний учитель і, наприклад, спеціальний педагог або дефектолог. Це дає змогу одночасно приділити увагу всьому класу і конкретним потребам окремих учнів, не вибиваючи нікого з навчального ритму. Така практика поширена у США, Канаді, де співвикладання довело свою ефективність у підвищенні успішності дітей з особливими потребами. В Україні культура командної роботи також поступово утверджується. Девіз НУШ «педагогіка партнерства» проголошує рівноправну співпрацю між учителем, учнем і батьками [3, с. 201]. Для педагогів, які працюють в інклюзивних класах, це означає необхідність активно комунікувати з батьками особливої дитини, залучати їх до освітнього процесу як партнерів, а також будувати взаємодію з колегами. Успішний учитель-інклюзивник стає фактично менеджером освітнього процесу, координуючи зусилля різних учасників команди супроводу.

Важливу роль відіграє й створення толерантного клімату в учнівському колективі. Сучасні підходи акцентують увагу на вихованні у всіх дітей поваги до людських відмінностей, емпатії та взаємодопомоги. Педагог застосовує методики формування інклюзивної культури серед учнів, як-от тематичні класні години про дружбу, різноманітність і толерантність, спільні ігри та проекти, де кожна дитина може проявити свої сильні сторони. Дослідження показують, що навчання в інтерактивному спілкуванні з однолітками з ООП розвиває у дітей без інвалідності повагу і прийняття відмінностей, уміння співпрацювати, соціальну чутливість [13, с. 63]. Водночас діти з особливими потребами у такому середовищі покращують свої комунікативні навички, відчувають себе частиною колективу, що позитивно впливає на їхній емоційний стан і мотивацію до навчання.

Отже, учитель має працювати над академічними досягненнями, а також над соціально-психологічною інтеграцією усіх учнів класу. Показово, що в країнах ЄС інклюзивна освіта розглядається ширше, ніж просто навчання дітей з інвалідністю – це складова частина соціальної інклюзії, формування громадянського суспільства, яке цінує кожную особистість.

Значущим аспектом організації інклюзивного навчання є розвиток матеріально-технічної бази та використання технологій. У школах створюються спеціальні ресурсні кімнати – оснащені засобами навчання приміщення для додаткових занять з дітьми з ООП. Такий крок реалізовано і в Україні як підтвердження прагнення надати адресну допомогу учням, які цього потребують [2]. У ресурсних кімнатах проводяться корекційно-розвиткові заняття, релаксаційні вправи, які відвідують як діти, так і вчителі для консультацій з фахівцями. Окрім того, сучасний педагог дедалі активніше використовує цифрові технології: мультимедійні презентації, освітні платформи, спеціалізовані програми (наприклад, програми для розвитку мовлення, тренажери для навчання рахунку). Цифрові інструменти можуть суттєво розширити можливості інклюзивного навчання: від дистанційної підтримки дітей, які тривалий час не можуть відвідувати школу, до застосування адаптивного програмного забезпечення для учнів з порушеннями слуху чи зору. Показовим є досвід масових онлайн-курсів для українських учителів з освоєння цифрових навичок (ініційованих за підтримки ЮНЕСКО), що опосередковано сприяє і підвищенню якості інклюзивної освіти, особливо в умовах змішаного та дистанційного навчання [12; 14].

Таким чином, сучасні підходи до педагогічної діяльності в інклюзивному середовищі характеризуються поєднанням педагогічної майстерності, гнучких методів та співпраці між усіма учасниками освітнього процесу. Український та міжнародний досвід показує, що за умови належної підтримки – як методичної, так і ресурсної – інклюзивне навчання приносить користь усім учасникам.

Незважаючи на досягнутий прогрес, впровадження інклюзивної освіти стикається з низкою актуальних викликів. Одним з них є все ще недостатній рівень готовності та забезпечення шкіл. Брак кваліфікованих кадрів все ж таки залишається проблемою: спостерігається дефіцит фахівців – асистентів вчителя, дефектологів, психологів, особливо в сільській місцевості [2].

Фінансування інклюзії також є викликом: потрібні кошти на облаштування безбар'єрного середовища, придбання спеціальних дидактичних матеріалів, технічних засобів реабілітації. На думку експертів, громадськість подекуди недостатньо поінформована про мету та зміст інклюзивної освіти, що спричиняє упередження та нерозуміння. Суттєвим викликом є забезпечення стійкості інклюзивної освіти в умовах криз. Зокрема, у контексті останніх подій в Укра-

їні (пандемія COVID-19, а з 2022 р. – повномасштабна війна) виникли нові проблеми: необхідність організувати навчання дітей з ООП дистанційно або в умовах переміщення, надання психосоціальної підтримки дітям, які пережили стрес та травми. Ці фактори висувають додаткові завдання перед системою підготовки педагогів: навчити їх гнучко діяти в нестандартних ситуаціях, використовувати технології для підтримки інклюзії, співпрацювати з фахівцями з травмотерапії [9].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Інклюзивна освіта в системі підготовки сучасного педагога розглядається як явище, що поєднує гуманістичні цінності, трансформацію змісту педагогічної освіти та застосування інноваційних підходів до організації освітнього процесу. Теоретико-методологічний аналіз засвідчує, що інклюзія ґрунтується на ідеях рівності, поваги до різноманітності й права кожної дитини навчатися разом зі своїми однолітками. Вона вимагає переосмислення традиційних підходів і перетворення закладу освіти на гнучку систему, здатну відповідати потребам усіх учнів. Ключовим у цьому аспекті є педагог, тому якісна професійна підготовка вчителів до роботи в інклюзивному середовищі є передумовою успішності реформи. Сучасний педагог має володіти спеціальними знаннями про різні порушення розвитку, методиками диференційованого навчання, вміти працювати в команді та будувати партнерські стосунки з родинами, а головне – мати установку на цінність кожної дитини й віру в її успіх.

На основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що інклюзивна освіта є невід’ємною складовою частиною підготовки сучасного педагога. Формування у майбутніх учителів інклюзивної компетентності має здійснюватися системно – через зміст навчальних програм, педагогічну практику, післядипломну освіту, підтримку професійних спільнот. Лише за умови належної професійної підготовки педагог здатен ефективно реалізовувати освітню діяльність в інклюзивному класі, виступаючи наставником і партнером для кожної дитини, формуючи середовище прийняття й взаємної поваги, а також забезпечуючи реалізацію права кожної дитини на якісну освіту.

Література:

1. Душенко О. Огляд реалізації інклюзивної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 78, т. 1. С. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.1.10>.
2. Дяченко М., Ворошчук О., Романова Т., Шевцова Н., Третьякова Т. Inclusive education in Ukraine: achievements, challenges, prospects. *Revista Eduweb*. 2024. Т. 18, № 4. С. 35–48. DOI: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.04.3>.
3. Коваленко С. Професійна підготовка вчителів інклюзивної освіти Нової української школи. *Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. WEB-форуму (Київ–Харків, 26–29 березня 2024 р.)*. Київ–Харків, 2024. С. 198–202. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741995/1/ZbForumSOIS-2024-198-202.pdf>.
4. Кузава І. Формування інклюзивної компетентності майбутніх фахівців спеціальної освіти. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Філософія. Педагогіка*. 2024. № 1 (6). С. 160–166. DOI: <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2024-1-18>.
5. Лалак Н. Підготовка майбутніх педагогів до роботи в закладах освіти з інклюзивною формою навчання. *Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи*. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2013. С. 234–240.
6. Мартинчук О. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. 288 с.
7. Микитюк І. Соціальні аспекти впровадження інклюзивної освіти в сучасному українському суспільстві: дис. ... докт. філософії: 054 «Соціологія». Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2024. 310 с.
8. Міністерство освіти і науки України. Статистичні дані щодо кількості учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>.
9. Панасюк О. Сучасні виклики та перспективи впровадження інклюзивної освіти в Україні. *Modernization of science and its influence on global processes: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference*, February 28, 2025. Bern, Swiss Confederation: International Center of Scientific Research, 2025. С. 220–224. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/28.02.2025>.
10. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 рр.: Розпорядження Кабінету

Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/527-2024-p>.

11. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. *Вища школа*. 2018. № 9 (170). С. 76–97.

12. Hancharova Z. More than 48,000 Ukrainian teachers enrolled in UNESCO's "Digital teacher" training. *UNESCO*. 16 February 2024. Last update: 19 February 2024. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/more-48000-ukrainian-teachers-enrolled-unescos-digital-teacher-training>.

13. Jardinez M.J., Natividad L.R. The Advantages and Challenges of Inclusive Education: Striving for Equity in the Classroom. *Shanlax International Journal of Education*. 2024. Vol. 12, no. 2. P. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.34293/education.v12i2.7182>.

14. Mykyteichuk K., Perepeliuk I., Perkhun L., Bondarenko Y., Yakovleva S., Sydoruk I. Future teacher training for work in the inclusive education framework. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2022. Vol. 14. № 2. P. 244–256. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/14.2/578>.

15. Watkins A. Teacher education for inclusion: Profile of inclusive teachers. *Odense: European Agency for Development in Special Needs Education*. 2012. 50 p. URL: <https://www.european-agency.org/sites/default/files/Profile-of-Inclusive-Teachers.pdf>.

References:

1. Dushchenko, O. (2024). Ohliad realizatsii inkliuzyvnoi osvity [Overview of the implementation of inclusive education]. *Innovatsiina pedahohika*, 78 (1), 59–66. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.1.10> [in Ukrainian].

2. Diachenko, M., Voroshchuk, O., Romanova, T., Shevtsova, N., & Tretiakova, T. (2024). Inclusive education in Ukraine: Achievements, challenges, prospects. *Revista Eduweb*, 18 (4), 35–48. <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.04.3> [in English].

3. Kovalenko, S. (2024). Profesiina pidhotovka vchyteliv inkliuzyvnoi osvity Novoi ukrainskoi shkoly [Teacher training for inclusive education in the New Ukrainian School]. In *Rozbudova yedynoho vidkrytoho informatsiinoho prostoru osvity vprodovzh zhyttia: Materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. WEB-forumu* (Kyiv–Kharkiv, March 26–29, 2024) (pp. 198–202). Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741995/1/ZbForumSOIS-2024-198-202.pdf> [in Ukrainian].

4. Kuzava, I. (2024). Formuvannia inkliuzyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv spetsialnoi osvity [Formation of inclusive competence of future specialists in special education]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Filosofiia. Pedahohika*, (1) (6), 160–166. <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2024-1-18> [in Ukrainian].

5. Lalak, N. (2013). Pidhotovka maibutnikh pedahohiv do roboty v zakladakh osvity z inkliuzyvnoiu formoiu navchannia [Preparation of future teachers to work in inclusive educational institutions]. In *Pedahohichna osvita i nauka v umovakh klasychnoho universytetu: tradytsii, problemy, perspektyvy* (pp. 234–240). Lviv: Lvivskyi nats. un-t im. Ivana Franka [in Ukrainian].

6. Martynchuk, O. (2010). *Osnovy korektsiinoi pedahohiky: navch.-metod. posib.* [Basics of correctional pedagogy: Textbook]. Kyiv: Kyiv. un-t imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].

7. Mykytiuk, I. (2024). *Sotsialni aspekty vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: dys. ... d-ra filosofii: 054 – sotsiologhiia* [Social aspects of implementing inclusive education in modern Ukrainian society: PhD dissertation]. Lviv: Lviv. nats. un-t im. I. Franka [in Ukrainian].

8. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2024). Statystychni dani shchodo kilkosti uchniv z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v inkliuzyvnykh klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Statistical data on the number of students with special educational needs in inclusive classrooms]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> [in Ukrainian].

9. Panasiuk, O. (2025). Suchasni vyklyky ta perspektyvy vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity v Ukraini [Modern challenges and prospects of inclusive education in Ukraine]. In *Modernization of science and its influence on global processes: Collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, February 28, 2025* (pp. 220–224). Bern, Swiss Confederation: International Center of Scientific Research. Retrieved from: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/28.02.2025> [in Ukrainian].

10. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024, June 7). Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii rozvytku inkliuzyvnoho navchannia na period do 2029 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii na 2024–2026 rr.: Rozporiadzhennia № 527-p. Ofitsiyniy portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/527-2024-p> [in Ukrainian].

11. Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy osvithnimy potrebamy (2018). *Vyshcha shkola*, (9) (170), 76–97 [in Ukrainian].

12. Hancharova, Z. (2024, February 16). More than 48,000 Ukrainian teachers enrolled in UNESCO's "Digital teacher" training. *UNESCO*. Retrieved from: <https://www.unesco.org/en/articles/more-48000-ukrainian-teachers-enrolled-unescos-digital-teacher-training> [in English].

13. Jardinez, M., & Natividad, L. (2024). The advantages and challenges of inclusive education: Striving for equity in the classroom. *Shanlax International Journal of Education*, 12 (2), 57–65. <https://doi.org/10.34293/education.v12i2.7182> [in English].

14. Mykyteichuk, K., Perepeliuk, I., Perkhun, L., Bondarenko, Y., Yakovleva, S., & Sydoruk, I. (2022). Future teacher training for work in the inclusive education framework. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 14 (2), 244–256. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.2/578> [in English].

15. Watkins, A. (2012). *Teacher education for inclusion: Profile of inclusive teachers*. Odense: European Agency for Development in Special Needs Education. Retrieved from: <https://www.european-agency.org/sites/default/files/Profile-of-Inclusive-Teachers.pdf> [in English].

Альона Валеріївна КОРОЛЬ,
докторка філософії (Педагогіка),
доцентка кафедри дошкільної освіти,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
E-mail: akorolin@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0392-4113

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ

Анотація. Вступ. Діагностика порушень мовлення у дітей є складним та багатограним процесом, що потребує не лише високої професійної компетентності, але й дотримання етичних принципів на всіх етапах роботи. Стаття присвячена комплексному аналізу етичних аспектів, що виникають у процесі діагностики порушень мовлення у дітей. У роботі розкрито низку ключових питань, пов'язаних з відповідальністю фахівців (логопедів, психологів, педагогів, лікарів) за дотримання етичних норм та принципів у діагностичній діяльності. Проаналізовано значення поінформованої згоди батьків або опікунів на проведення діагностики, обсяг та доступність інформації про методи, цілі та можливі результати обстеження, а також право батьків на відмову від діагностичних процедур. Особлива увага приділяється питанню конфіденційності та захисту персональних даних дитини, що є фундаментальним етичним принципом.

Метою статті є комплексний аналіз етичних аспектів, пов'язаних із діагностикою мовленнєвих порушень у дітей, а також визначення основних вимог до професійної етики логопедів та інших фахівців, залучених до діагностичного процесу.

Наукова новизна. У роботі систематизовано основні етичні принципи, які мають бути враховані під час діагностики: поінформована згода батьків, конфіденційність персональних даних дитини, недискримінація та об'єктивність у повідомленні результатів. Розкрито значення прозорості та об'єктивності при повідомленні результатів діагностики батькам, а також важливість надання рекомендацій щодо подальших дій та підтримки. Стаття також висвітлює етичні аспекти співпраці педагогів з іншими фахівцями та установами, а також необхідність постійного професійного розвитку та самоосвіти для підвищення етичної компетентності. Діагностика порушень мовлення у дітей є відповідальним та складним процесом, який вимагає від фахівців не лише високої професійної компетентності, але й глибокого розуміння та суворого дотримання етичних принципів.

Висновки. Етичні норми є невід'ємною складовою якісної діагностичної практики. Їх дотримання сприяє зміцненню довіри до фахівців, забезпеченню прав дитини та ефективній взаємодії з родиною. Порушення етичних вимог може призвести до серйозних наслідків, зокрема психологічної травматизації дитини та втрати авторитету спеціаліста. Етична діагностика має розглядатися як необхідна умова надання гуманної та професійної допомоги дітям з мовленнєвими порушеннями.

Ключові слова: етика, діагностика, порушення мовлення, недискримінація, професійна відповідальність, співпраця.

Alena Valerievna KOROL
Doctor of Philosophy (Pedagogy),
Associate Professor at the Department of Preschool Education,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
E-mail: akorolin@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0392-4113

ETHICAL ASPECTS OF DIAGNOSING SPEECH DISORDERS IN CHILDREN

Abstract. Introduction. Diagnostics of speech disorders in children is a complex and multifaceted process that requires not only high professional competence but also adherence to ethical principles at all stages of work. The article is devoted to a comprehensive analysis of the ethical aspects that arise in the process of diagnosing speech disorders in children. The work reveals a number of key issues related to the responsibility of specialists (speech therapists, psychologists, teachers, doctors) for compliance with ethical norms and principles in diagnostic activities. The author analyzes the importance of informed consent of parents or guardians to diagnostics, the scope and availability of information about the methods, goals and possible results of the examination, as well as the right of parents to refuse diagnostic procedures. Particular attention is paid to the issue of confidentiality and protection of a child's personal data, which is a fundamental ethical principle.

***The purpose** of the article is to provide a comprehensive analysis of the ethical aspects related to the diagnosis of speech disorders in children, as well as to determine the basic requirements for the professional ethics of speech therapists and other specialists involved in the diagnostic process.*

***Scientific novelty.** The paper systematizes the main ethical principles that should be taken into account during diagnosis: informed consent of parents, confidentiality of the child's personal data, non-discrimination and objectivity in reporting results. The importance of transparency and objectivity in communicating diagnostic results to parents is revealed, as well as the importance of providing recommendations for further action and support. The article also highlights the ethical aspects of teachers' cooperation with other professionals and institutions, as well as the need for continuous professional development and self-education to improve ethical competence. Diagnosis of speech disorders in children is a responsible and complex process that requires not only high professional competence, but also a deep understanding and strict adherence to ethical principles.*

***Conclusions.** Ethical standards are an integral part of high-quality diagnostic practice. Their observance contributes to strengthening trust in professionals, ensuring the rights of the child and effective interaction with the family. Violation of ethical requirements can lead to serious consequences, including psychological trauma to the child and loss of credibility of the specialist. Ethical diagnostics should be considered a prerequisite for providing humane and professional assistance to children with speech disorders.*

***Key words:** ethics, diagnostics, speech disorders, non-discrimination, professional responsibility, cooperation.*

Вступ. У сучасному світі, в якому питання розвитку та благополуччя дитини перебувають у центрі уваги, діагностика порушень мовлення набуває особливого значення. Вчасне виявлення мовленнєвих труднощів є ключовим фактором для надання ефективної корекційної допомоги, яка сприятиме повноцінному розвитку дитини та її успішній соціалізації. Проте, процес діагностики, який включає в себе взаємодію з дитиною, її батьками та використання специфічних методів оцінки, нерозривно пов'язаний з низкою складних етичних питань. Актуальність теми етичних аспектів діагностики порушень мовлення у дітей зумовлена важливими чинниками. Діагностика мовленнєвих порушень у дітей стосується однієї з найвразливіших категорій населення – дітей, які часто не можуть самостійно виразити свої потреби, емоції чи страхи. Це покладає на фахівців (логопедів, психологів, педагогів, лікарів) величезну відповідальність за дотримання етичних норм та захист прав дитини. Некоректна або неетична діагностика може призвести до помилкових висновків, неправильних рекомендацій, стигматизації дитини, а також до психологічного дискомфорту як у дитини, так і у її батьків [1, с. 24].

Сучасні діагностичні методики стають все більш складними та різноманітними, включаючи використання новітніх технологій. Це вимагає від фахівців не лише глибоких знань у галузі мовлення та розвитку дитини, але й чіткого розуміння етичних меж їхнього застосування. Питання конфіденційності даних, отриманих за допомогою цих технологій, а також етичність використання певних діагностичних інструментів, які можуть викликати у дитини стрес чи дискомфорт, є вкрай актуальними. Зростає усвідомлення важливості партнерства між фахівцями та батьками у процесі діагностики та корекції. Батьки є основними інформаторами про дитину та її розвиток, тому їхня активна участь у діагностичному процесі є необхідною. Етичні аспекти взаємодії з батьками, включаючи отримання поінформованої згоди, прозорість надання інформації про результати діагностики та врахування їхніх почуттів і переживань, набувають особливого значення. Неетична комунікація може підірвати довіру до фахівця, ускладнити подальшу корекційну роботу та негативно вплинути на емоційний стан родини [1, с. 32].

У контексті інклюзивного навчання та забезпечення рівних можливостей для всіх дітей, актуалізуються питання недискримінації у процесі діагностики. Незважаючи на індивідуальні особливості дитини, її культурний або соціальний статус, кожна дитина має право на об'єктивну та неупереджену діагностику. Уникнення упереджень, адаптація діагностичних процедур до потреб дитини та забезпечення доступності послуг є важливими етичними завданнями. Актуальність теми етичних аспектів діагностики порушень мовлення у дітей визначається її значущістю для забезпечення прав дитини, ефективності діагностичного процесу, налагодження конструктивної взаємодії з батьками, подолання дискримінації та сприяння всебічному розвитку дитини. Глибокий аналіз та обговорення етичних питань є необхідними для формування високих стандартів професійної діяльності фахівців, які працюють у цій галузі, та для забезпечення максимально сприятливих умов для діагностики й подальшої допомоги дітям з порушеннями мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації українських науковців щодо етичних аспектів діагностики порушень мовлення у дітей активно розкривають питання професійної етики як основи якісної діагностики (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Василенко, Л. Долинська, Т. Дуткевич, І. Марченко, Р. Павелків, М. Породько, О. Скрипченко, М. Савчин, В. Тищенко, Л. Трофименко, С. Хоменко, Л. Черніченко, М. Шеремет та ін.). Значна увага приділяється етичним аспектам взаємодії з батьками, зокрема поінформованій згоді та правильному інформуванню про результати. Також досліджуються етичність використання діагностичних методик, конфіденційність даних та типові етичні дилеми у практиці. Наголошується на важливості недискримінації та забезпечення рівних можливостей для всіх дітей. Загалом, публікації свідчать про підвищену увагу українських логопедів до етичних стандартів та відповідальності у діагностичному процесі.

Метою дослідження є аналіз та систематизація етичних аспектів діагностики порушень мовлення у дітей, а також визначення їхньої значущості для забезпечення прав дитини, ефективності діагностичного процесу та побудови конструктивної взаємодії з усіма учасниками освітнього й корекційного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діагностика порушень мовлення у дітей є критично важливим етапом на шляху до надання своєчасної та ефективної корекційної допомоги. Це не просто сукупність тестів та спостережень, а складний процес, що відбувається у делікатному полі взаємодії між дитиною, її родиною та логопедом. Саме тому етичні аспекти діагностики набувають особливої значущості, визначаючи не лише якість й об'єктивність отриманих даних, але й психологічний комфорт дитини та її батьків, а також формування довірливих стосунків, необхідних для подальшої корекційної роботи. Ігнорування етичних норм може призвести до помилкових діагнозів, стигматизації дитини, втрати довіри батьків до фахівців та, як наслідок, до ускладнення або унеможливлення надання необхідної допомоги [2, с. 10].

Етичні аспекти діагностики порушень мовлення у дітей не є відокремленими від загальноприйнятих етичних принципів, які лежать в основі будь-якої професійної діяльності, спрямованої на роботу з людьми, особливо з вразливими категоріями населення, до яких належать діти. Серед фундаментальних етичних принципів, які є наріжним каменем етичної діагностики, потрібно виділити:

Принцип доброзичливості. Він зобов'язує логопеда діяти на благо дитини, прагнути допомогти їй у подоланні труднощів з мовленням та досягненні її максимального потенціалу. У контексті діагностики це означає, що всі дії фахівця мають бути спрямовані на отримання максимально точної та повної інформації про стан мовлення дитини з метою розробки ефективної стратегії корекційної допомоги. Це включає вибір найбільш релевантних та валідних діагностичних методик, проведення обстеження у сприятливих для дитини умовах та надання конструктивних рекомендацій, які дійсно сприятимуть покращенню її мовленнєвого розвитку.

Принцип ненашкодження. Він вимагає від логопеда уникнення будь-якої шкоди для дитини під час діагностичного процесу. Шкода може бути фізичною (наприклад, використання методик, що викликають фізичний дискомфорт), психологічною (наприклад, створення стресових ситуацій, використання оціночних суджень, що можуть травмувати дитину) або соціальною (наприклад, розкриття конфіденційної інформації, що може призвести до стигматизації). Дотримання цього принципу вимагає від фахівця делікатності, чуйності та врахування індивідуальних особливостей кожної дитини [2, с. 15].

Принцип автономії. Хоча діти не мають повної автономії у прийнятті рішень щодо свого здоров'я та розвитку, цей принцип реалізується через повагу до права батьків приймати рішення щодо їхньої дитини. У контексті діагностики це виявляється у необхідності отримання поінформованої згоди батьків на проведення обстеження. Батьки мають бути поінформовані про мету, процедуру, можливі ризики та переваги діагностики, а також про своє право відмовитись від неї. Це не просто формальність, а основа для побудови довірливих стосунків з батьками та їхньої активної участі у корекційному процесі.

Принцип справедливості. Він наголошує на необхідності забезпечення рівного доступу до якісної та етичної діагностики для всіх дітей, незалежно від їхнього соціального статусу, культурного походження, етнічної приналежності, статі чи наявності інших особливостей розви-

тку. Це означає, що діагностичні процедури мають бути адаптовані до потреб дітей з різними особливостями, а фахівець має бути позбавлений будь-яких упереджень [3, с. 308].

Національні та міжнародні професійні організації логопедів розробляють та впроваджують етичні кодекси, які деталізують загальні принципи у контексті специфіки логопедичної діяльності. Такі кодекси слугують орієнтиром для фахівців, допомагаючи їм приймати етично обґрунтовані рішення у складних ситуаціях. Професійна відповідальність логопеда за якість та етичність проведеної діагностики є невід'ємною частиною його професійної діяльності. Це включає відповідальність за точність діагнозу, обґрунтованість рекомендацій та наслідки своїх дій для дитини й її сім'ї [6, с. 142].

Етичні аспекти пронизують усі етапи діагностичного процесу, починаючи від первинного контакту з дитиною та її батьками і закінчуючи наданням рекомендацій.

У практиці логопеда можуть виникати складні етичні дилеми, що вимагають від фахівця прийняття обґрунтованих рішень. Типові етичні дилеми можуть включати різні ситуації, наприклад, якщо логопед має значні підстави вважати, що дитина перебуває у небезпеці (наприклад, підозра на насильство). У таких випадках етичний принцип ненашкодження може переважати принцип конфіденційності, але рішення має прийматися з урахуванням законодавчих норм та, за можливості, після консультації з іншими фахівцями або етичним комітетом [5, с. 27].

Суперечність між думкою батьків та професійною думкою логопеда коли батьки відмовляються від рекомендованої корекційної допомоги або наполягають на методах, які не є ефективними або можуть зашкодити дитині. У таких ситуаціях логопед має діяти з повагою до автономії батьків, але водночас чітко та аргументовано викладати свою професійну думку, надаючи повну інформацію про наслідки відмови від рекомендованої допомоги. Тиск з боку адміністрації або батьків щодо формулювання певного діагнозу, якщо батьки хочуть, щоб дитині його встановили для отримання певних пільг або послуг. Логопед має зберігати об'єктивність та формулювати його виключно на основі результатів обстеження, не піддаючись тиску [4, с. 227].

Використання застарілих або неефективних методик. Фахівець несе етичну відповідальність за використання лише тих методик, які є науково обґрунтованими та ефективними. Вирішення етичних дилем вимагає від логопеда високої етичної компетентності, вміння аналізувати ситуацію з точки зору етичних принципів, консультуватися з колегами та, за необхідності, звертатися до етичних кодексів та нормативних документів. Головним критерієм при прийнятті рішення має бути інтерес дитини.

Етична діагностика нерозривно пов'язана з професійною відповідальністю логопеда та його етичною компетентністю. Професійна відповідальність виявляється у прагненні до високої якості діагностичної роботи, точності висновків та обґрунтованості рекомендацій. Це також включає відповідальність за дотримання конфіденційності, захист прав дитини та повагу до її гідності [7, с. 847].

Діагностика порушень мовлення у дітей є критично важливим етапом на шляху до надання своєчасної та ефективної корекційної допомоги. Це не просто сукупність тестів та спостережень, а складний процес, що відбувається у делікатному полі взаємодії між дитиною, її родиною та фахівцем-логопедом. Саме тому етичні аспекти діагностики набувають особливої значущості, визначаючи не лише якість та об'єктивність отриманих даних, але й психологічний комфорт дитини та її батьків, а також формування довірливих стосунків, необхідних для подальшої корекційної роботи. Ігнорування етичних норм може призвести до помилкових діагнозів, стигматизації дитини, втрати довіри батьків до фахівців та, як наслідок, до ускладнення або унеможливлення надання необхідної допомоги. Етичні аспекти діагностики порушень мовлення у дітей не є відокремленими від загальноприйнятих етичних принципів, які лежать в основі будь-якої професійної діяльності, спрямованої на роботу з людьми, особливо з вразливими категоріями населення, до яких належать діти [8, с. 2].

Національні та міжнародні професійні організації логопедів розробляють та впроваджують етичні кодекси, які деталізують ці загальні принципи у контексті специфіки логопедичної діяльності. Ці кодекси слугують орієнтиром для фахівців, допомагаючи їм приймати етично обґрунтовані рішення у складних ситуаціях. Професійна відповідальність логопеда за якість та етичність проведеної діагностики є невід'ємною частиною його професійної діяльності. Це включає відповідальність за точність діагнозу, обґрунтованість рекомендацій і наслідки своїх

дій для дитини та її сім'ї. Етичні аспекти пронизують усі етапи діагностичного процесу, починаючи від первинного контакту з дитиною та її батьками і закінчуючи наданням рекомендацій [8, с. 11].

На етапі збору анамнезу та первинного контакту логопед має створити сприятливу атмосферу, виявляти емпатію та розуміння до занепокоєння батьків та можливого страху дитини. Збір анамнезу вимагає делікатності та поваги до приватності сім'ї, інформація має збиратись лише з релевантних джерел та використовуватися виключно з діагностичною метою, важливо уникати оціночних суджень та будь-яких упереджень. На цьому етапі відбувається первинне інформування батьків про мету та процедуру діагностики, що є початком процесу поінформованої згоди. На етапі проведення діагностичних процедур вибір діагностичних методик має бути етично обґрунтованим, що означає використання валідних та надійних тестів, які відповідають віку, рівню розвитку та індивідуальним особливостям дитини. Потрібно уникати методик, які можуть бути надмірно складними, викликати сильний стрес або фізичний дискомфорт. Під час проведення обстеження важливо забезпечити комфортні умови для дитини, створити атмосферу гри та підтримки, ні в якому разі не можна тиснути на дитину, примушувати її виконувати завдання, якщо вона відчуває дискомфорт або втому, фахівець має бути гнучким, адаптуючи процедури до стану та настрою дитини. Особлива увага має приділятися діагностиці дітей з особливими освітніми потребами, що може включати адаптацію інструкцій, використання альтернативних способів комунікації, збільшення часу для виконання завдань. Етична діагностика передбачає також врахування культурних та мовних відмінностей, щоб уникнути упередженості та помилкових висновків [9, с. 2].

На етапі інтерпретації результатів та формулювання висновків інтерпретація результатів діагностики вимагає об'єктивності та неупередженості, логопед має базувати свої висновки на фактичних даних, отриманих під час обстеження, а не на суб'єктивних враженнях чи стереотипах. Важливо провести комплексний аналіз, враховуючи не лише результати тестів, але й історію розвитку дитини, її сімейне оточення, загальний розвиток. Уникнення стигматизації дитини на основі діагнозу є ключовим етичним завданням. У складних випадках або при підозрі на супутні порушення етично важливим є консультування з іншими фахівцями, що дозволяє отримати більш повну картину та уникнути помилкових висновків.

На етапі повідомлення результатів та надання рекомендацій інформування батьків про результати діагностики є одним з найбільш відповідальних етапів, інформація має надаватися у зрозумілій та доступній формі, уникаючи надмірної професійної термінології, важливо бути чуйним та емпатичним. Враховуючи можливий емоційний стан батьків, логопед має надати підтримку, відповісти на всі запитання батьків та розвіяти їхні сумніви. Рекомендації мають бути чіткими, реалістичними та враховувати можливості родини. Також важливо надати батькам можливість прийняти рішення щодо подальшого шляху корекції для їхньої дитини, поважаючи їхнє право вибору [9, с. 4].

На етапі документування та зберігання інформації ведення точної та повної документації є важливим етичним аспектом. Записи про діагностику мають бути об'єктивними, містити всі необхідні дані та використовуватися виключно з професійною метою. Безпечне зберігання документів та персональних даних дитини є обов'язковим. Відповідно до вимог законодавства, конфіденційність інформації про дитину та її сім'ю має суворо дотримуватися, і розкриття інформації стороннім особам можливе лише з дозволу батьків або осіб, які їх замінюють, за винятком випадків, передбачених законом. У практиці логопеда можуть виникати складні етичні дилеми, що вимагають від фахівця прийняття обґрунтованих рішень. Такі типові етичні дилеми можуть включати: розкриття інформації про дитину без згоди батьків у разі підозри на небезпеку; суперечність між думкою батьків та професійною думкою логопеда; тиск з боку адміністрації або батьків щодо формулювання певного порушення; використання застарілих або неефективних методик. Вирішення етичних дилем вимагає від логопеда високої етичної компетентності, вміння аналізувати ситуацію з точки зору етичних принципів, консультуватися з колегами та, за необхідності, звертатися до етичних кодексів і нормативних документів, а головним критерієм при прийнятті рішення має бути інтерес дитини [10, с. 108].

Етична діагностика є нерозривно пов'язаною з професійною відповідальністю логопеда та його етичною компетентністю. Професійна відповідальність виявляється у прагненні до висо-

кої якості діагностичної роботи, точності висновків та обґрунтованості рекомендацій, а також включає відповідальність за дотримання конфіденційності, захист прав дитини та повагу до її гідності. Етична компетентність формується протягом усієї професійної діяльності та включає: знання етичних принципів та норм, уміння аналізувати етичні ситуації, уміння приймати етично обґрунтовані рішення, рефлексивність, емпатію та чуйність [11, с. 150].

Постійний професійний розвиток, участь у супервізіях та обмін досвідом з колегами є важливими факторами для підвищення етичної компетентності. Етична діагностика має значний позитивний вплив на всіх учасників процесу та суспільство загалом. Для дитини це означає своєчасне виявлення порушень та отримання необхідної допомоги, зниження рівня стресу та тривожності під час обстеження, формування довіри до фахівців, відчуття поваги до себе та своєї гідності.

Для родини це означає отримання повної та зрозумілої інформації про стан мовлення дитини, відчуття підтримки та розуміння з боку фахівця, формування довірливих стосунків з логопедом, що сприяє ефективній співпраці, зменшення відчуття провини та стигматизації. Для суспільства це означає підвищення якості логопедичної допомоги, забезпечення рівних можливостей для дітей з порушеннями мовлення, формування позитивного ставлення до людей з особливими потребами, розвиток інклюзивного освітнього середовища. Натомість, неетична діагностика може мати руйнівні наслідки [8, с. 6].

Повідомлення батькам результатів діагностики порушень мовлення у їхньої дитини є одним з найвідповідальніших етапів у роботі логопеда. Цей етап вимагає від фахівця не лише глибоких професійних знань, але й високої етичної компетентності, чуйності та вміння будувати ефективну комунікацію. Саме прозорість та об'єктивність на цьому етапі, разом з наданням чітких рекомендацій та підтримки, відіграють ключову роль у формуванні довіри батьків до фахівця та їхньої активної участі у корекційному процесі. Прозорість у повідомленні результатів діагностики означає, що логопед надає батькам повну та зрозумілу інформацію про процес обстеження, його результати й висновки, що включає пояснення проведених процедур, демонстрацію матеріалів за можливості, пояснення сильних сторін та труднощів дитини, відповіді на запитання й надання копії висновку за запитом.

Об'єктивність у повідомленні результатів діагностики означає, що логопед базує свої висновки виключно на фактичних даних, отриманих під час обстеження, та уникає суб'єктивних оцінок, упереджень або стереотипів, що виявляється у точному представленні результатів, уникненні оціночних суджень, врахуванні контексту та залученні даних з різних джерел. Значення прозорості та об'єктивності полягає у формуванні довіри, зменшенні тривожності, сприянні прийняттю та активній участі батьків [9, с. 3].

Наступним, не менш важливим етапом, є надання батькам чітких і конкретних рекомендацій щодо подальших дій та забезпечення необхідної підтримки, що включає надання конкретних і реалістичних рекомендацій щодо типу та інтенсивності корекційної допомоги, домашніх завдань, створення сприятливого мовленнєвого середовища й взаємодії з іншими фахівцями, пояснення «чому», надання інформаційних матеріалів, забезпечення підтримки та супроводу через регулярні консультації та можливість зв'язку у разі потреби, заохочення до участі у групах підтримки та обговорення можливих труднощів і викликів. Значення надання рекомендацій та підтримки полягає у підвищенні ефективності корекційного процесу, зменшенні стресу й розгубленості, покращенні якості життя родини та формуванні партнерських стосунків. Етичні аспекти діагностики порушень мовлення у дітей є невід'ємною складовою професійної діяльності логопеда [6, с. 142].

Дотримання етичних принципів є запорукою якісної та об'єктивної діагностики, забезпечення прав дитини, побудови довірливих стосунків з її родиною та ефективності подальшої корекційної роботи. Українські логопеди приділяють значну увагу цій проблематиці, що свідчить про зростання усвідомлення важливості етичної складової у професійній діяльності та прагнення до вдосконалення стандартів допомоги дітям з порушеннями мовлення. Подальші дослідження та дискусії з цієї теми сприятимуть підвищенню етичної компетентності фахівців і забезпеченню благополуччя дітей, які потребують логопедичної допомоги [5, с. 27].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Етичні аспекти діагностики порушень мовлення у дітей є невід'ємною складовою професійної діяльності логопеда. Дотримання

етичних принципів є запорукою якісної та об'єктивної діагностики, забезпечення прав дитини, побудови довірливих стосунків з її родиною та ефективності подальшої корекційної роботи. Українські логопеди приділяють значну увагу цій проблематиці, що свідчить про зростання усвідомлення важливості етичної складової у професійній діяльності та прагнення до вдосконалення стандартів допомоги дітям з порушеннями мовлення. Подальші дослідження та дискусії з цієї теми сприятимуть підвищенню етичної компетентності фахівців та забезпеченню благополуччя дітей, які потребують логопедичної допомоги.

Література:

1. Борак О. Причинна обумовленість порушень у мовленнєвому розвитку в розумово відсталих дітей. *Особлива дитина: «навчання і виховання»*. 2015. Вип. 4. С. 24–32.
2. Вихрущ А.В. Діти з особливими потребами в умовах реформування системи місцевого самоврядування. *Медична освіта*. 2020. Вип. 4. С. 10–15.
3. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. О.В. Гаврилов. Кам'янець-Подільський. Аксиома. 2009. 308 с.
4. Грінцова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця. Нілан-ЛТД. 2015. 227 с.
5. Комплексне оцінювання розвитку дітей з мовленнєвими порушеннями: метод. рек. з навч. дисц. В. Гладуш, Л. Котлова, І. Ілющенко, Н. Хоменко. Житомир. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2024. 27 с.
6. Комплексна оцінка розвитку дитини з мовленнєвими порушеннями: навч.-метод. посіб. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т дошкільної та спец. Освіти; укладач Л.А. Черніченко. Умань. «Сочинський М.М.». 2023. 142 с.
7. Психолінгвістичні дидактичні технології діагностики і подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення: навчально-методичний посібник. Е. Данілавічуте, Л. Трофименко, В. Ільяна, Ю. Рібцун, З. Мартинюк, Г. Грибань. Інститут спеціальної педагогіки і психології НАПН України. 2022. 847 с.
8. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. № 2. С. 2–11.
9. Соботович Є.Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетикофонематичній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. № 3. С. 2–4.
10. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ Програмно-методичний комплекс. К. ПП «Актуальна освіта». 2013. 108 с.
11. Черніченко Л.А. Рання логопедична корекція. Навчально-методичний посібник. Умань. 2020. 150 с.

References:

1. Borak, O. (2015). Prychynna obumovlenist porushen u movlennievomu rozvytku v rozumovo vidstalykh ditei. [Causality of disorders in speech development in mentally retarded children]. *Osoblyva dytyna: «navchannia i vykhovannia»*, 4, 24–32 [in Ukrainian].
2. Vykhruyshch, A.V. (2020). Dity z osoblyvymy potrebamy v umovakh reformuvannia systemy mistsevoho samovriaduvannia. [Children with special needs in the context of local government reform]. *Medychna osvita*, 4, 10–15 [in Ukrainian].
3. Havrylov, O.V. (2009). Osoblyvi dity v zakladi i sotsialnomu seredovyshchi. [Special children in the institution and social environment]. O.V. Havrylov. *Kamianets-Podilskyi. Aksioma*. 308 s. [in Ukrainian].
4. Hrinova, O.M., & Tereshchenko, L.A. (2015). Dytiacha psykhotodagnostyka: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Children's psychodiagnosics: a study guide]. Vinnytsia. *Nilan-LTD*. 227 s. [in Ukrainian].
5. Kompleksne otsiniuvannia rozvytku ditei z movlennievymy porushenniamy: metod. rek. z navch. dysts. (2024). [Comprehensive assessment of the development of children with speech disorders: methodological recommendations for training courses]. V. Hladush, L. Kotlova, I. Iliushchenko, N. Khomenko. Zhytomyr. *Vyd-vo ZhDU im. I. Franka*. 27 s. [in Ukrainian].
6. Kompleksna otsinka rozvytku dytyny z movlennievymy porushenniamy: navch.-metod. posib. (2023). [Comprehensive assessment of the development of a child with speech disorders: a study guide]. MON Ukrainy, *Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyntsi, F-t doshkilnoi ta spets. Osvity*; ukladach L.A. Chernichenko. Uman. «Sochinskyi M.M.». 142 s. [in Ukrainian].
7. Psykholinhvistychni dydaktychni tekhnolohii diagnostyky i podolannia movlennievych porushen u molodshykh shkoliariv z tiazhkymy porushenniamy movlennia: navchalno-metodychnyi posibnyk (2022). [Psycholinguistic didactic technologies for diagnosing and overcoming speech disorders in younger pupils with severe speech disorders: a study guide]. E. Danilavichutie, L. Trofymenko, V. Iliana, Yu. Ribtsun, Z. Martyniuk, H. Hryban. *Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii NAPN Ukrainy*. 847 s. [in Ukrainian].

8. Sobotovych, Ye.F. (2003). Kryterii otsiniuvannia movlennievoho rozvytku dytyny (u yoho leksychnii lantsi) na riznykh vikovykh etapakh. [Criteria for assessing the child's speech development (in its lexical part) at different age stages. Normative indicators of speech development (in its grammatical link) of a preschool child]. Normatyvni pokaznyky movlennievoho rozvytku (u yoho hramatychnii lantsi) dytyny doshkilnoho viku. *Defektolohiia*, 2, 2–11 [in Ukrainian].
9. Sobotovych, Ye.F. (2002). Normatyvni pokaznyky movlennievoho rozvytku (v yoho fonetyko-fonematychnii lantsi) ditei doshkilnoho viku. [Normative indicators of speech development (in its phonetic and phonemic link) of preschool children]. *Defektolohiia*, 3, 2–4 [in Ukrainian].
10. Trofymenko, L.I. (2013). Korektsiine navchannia z rozvytku movlennia ditei starshoho doshkilnoho viku iz ZNM Prohramno-metodychnyi kompleks. [Correctional teaching of speech development for children of senior preschool age with SEN A programme and methodological complex]. K. *PP «Aktualna osvita»*. 108 s. [in Ukrainian].
11. Chernichenko, L.A. (2020). Rannia lohopedychna korektsiia. [Early speech therapy correction]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Uman. 150 s. [in Ukrainian].

Ірина Анатоліївна НАСМІНЧУК,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: nasminchuk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3623-387X

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Вступ. Художня література у кращих своїх зразках є джерелом ключових компетентностей, необхідних для набуття життєвого досвіду, опанування фаху, розвитку самосвідомості особистості. Вивчення наукових джерел з теми інклюзії дає підстави стверджувати, що сьогодні значно розширилися межі поняття компетентнісного підходу в освіті. Водночас науковці лише частково торкаються проблеми формування особистісно-соціальних компетентностей здобувачів ЗВО засобами інклюзивної літератури.

Мета статті – на матеріалі окремих зразків інклюзивної літератури окреслити перспективи реалізації компетентнісного підходу в ЗВО. Авторка передбачає можливість вирішення окремих аспектів порушеної проблеми шляхом доцільного відбору текстового матеріалу та розроблення методичного оснащення до його прочитання.

Наукова новизна. Вперше в українському освітньому дискурсі окреслено методичні орієнтири щодо впровадження компетентнісного підходу на матеріалі сучасних інклюзивних літературних творів, які акцентують увагу на правах людини, толерантності, емпатії, самосвідомості та соціальній відповідальності. Перевага віддається таким методикам навчання, як навчання у співпраці, імпровізаційні рольові ігри, використання технік психодрами, створення ситуації інтересу, евристичний метод, моделювання життєвих чи професійних ситуацій, створення коміксів за сюжетами творів. З'ясовується питання оптимізації пізнавальної активності здобувачів з ООП в різних ситуаціях спілкування.

Висновки. Визначено, що використання інклюзивної літератури в освітньому процесі ЗВО створює умови для реалізації компетентнісного підходу, що відповідає актуальним викликам сучасної освіти. Сьогодні є всі передумови для створення на базі інклюзивної літератури дидактичного та методичного матеріалу для розвитку мовно-літературної компетентності здобувачів з ООП, що складає перспективу дослідження.

Ключові слова: компетентнісний підхід, інклюзивна література, інтегроване заняття, психодрама, рефлексування, навчальна програма.

Iryna Anatoliivna NASMINCHUK,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Digital,
Educational and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: nasminchuk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3623-387X

FORMATION OF PERSONAL AND SOCIAL COMPETENCIES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS THROUGH INCLUSIVE LITERATURE

Abstract. Introduction. Fiction, in its best examples, serves as a source of key competencies necessary for acquiring life experience, mastering a profession, and developing personal self-awareness. The study of scientific sources on the topic of inclusion provides grounds to state that the boundaries of the competency-based approach in education have significantly expanded. At the same time, scholars have only partially addressed the issue of forming personal and social competencies of higher education students through inclusive literature.

The aim of the article. The aim of this article is to outline the prospects for implementing the competency-based approach in higher education through selected examples of inclusive literature. The author proposes that certain aspects of the raised issue can be addressed by appropriately selecting textual material and developing methodological support for its reading.

The scientific novelty. For the first time in Ukrainian educational discourse, methodological guidelines are presented for the implementation of a competency-based approach using contemporary inclusive literary works that highlight themes of human rights, tolerance, empathy, self-awareness, and social responsibility. Preference is given to such teaching methods as cooperative learning, improvisational role-playing games, the use of psychodrama techniques, creating situations of interest, heuristic methods, modelling life or professional situations, creating comics based on literary plots, and others. The article explores ways to optimize the cognitive engagement of students with special educational needs in various communicative contexts.

Conclusions. It has been established that the use of inclusive literature in the educational process of higher education institutions creates conditions for implementing a competency-based approach that meets the current challenges of modern education. Today, all prerequisites exist for the development of didactic and methodological materials based on inclusive literature aimed at fostering the language and literature competency of students with special educational needs, which constitutes a promising area of further research.

Key words: competency-based approach, inclusive literature, integrated lesson, psychodrama, reflection, educational program.

Вступ. Фахові методики поступово звільняються від безкритичного накопичення знань, а методика викладання літератури – від стереотипного сприйняття художнього твору лише як засобу пізнання і виховання. Натомість акцент робиться на компетентнісній освіті і набутті соціальної, особистісної, загальнокультурної, правової, психологічної, здоров'язбережувальної та інших компетентностей. «Компетентнісна освіта, – за словами Н. Бібік, – на чільне місце висуває життєві ситуації. <...> Навчальні завдання ставляться так, як функціонують проблеми в житті і передбачають відповідне застосування на практиці» [2]. Особистісно-соціальні компетентності дають змогу людині не лише адаптуватися до умов життя, але й впливати на події, змінювати дійсність і себе у дійсності відповідно до потреб часу і простору. Процес формування особистісно-соціальних компетентностей триває упродовж усього життя, долаючи шлях від адаптації через ідентифікацію до етапу соціальної індивідуалізації та персоніфікації. Не останню роль у цьому процесі відіграють компетентнісно зорієнтовані зразки української і зарубіжної літератури, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема переваг і ризиків запровадження компетентнісного підходу в сучасній освіті перебуває у центрі дискусій методистів-науковців та викладачів-практиків з початку XXI ст. Результатом цих дискусій стало чітке понятійне визначення, систематизація та структурування явища компетентності. «Компетентність, – як зазначають автори «Нового тлумачного словника української мови», – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання» [7, с. 173]. Серед компетентностей, яких потребує життя у соціумі, важливе місце посідають полікультурні, тобто ті, що реалізуються у здатності прийняти і сприйняти іншого з точки зору його релігії, мови, культури, кольору шкіри, психофізичних особливостей тощо.

Під час визначення видів компетентностей дослідники, як правило, виходять із поколіннєвих критеріїв і розглядають компетентності, яких набувають дошкільники, учні початкової та середньої шкіл, здобувачі фахової передвищої і вищої освіти, дорослі особи у конкретній професії. Складовими частинами цих компетентностей є знання, уміння, навички, досвід життєдіяльності. Серед компетентностей, яких особистість починає набувати зі школи, розрізняють: 1) предметні, що являють собою досягнення учнів відповідно до вимог навчальних програм дисциплін; 2) загальнокультурні (ключові), тобто ті, які забезпечують учневі особисту реалізацію, соціальну інклюзію, відповідний (до особистих пріоритетів) вибір професії та ефективну діяльність у різних сферах життя в дорослому житті. О. Цільмак чітко розмежовує у складі ключових компетентностей особистісний і соціальний компоненти. Ключову особистісну компетентність науковиця бачить у такому спектрі: 1) інтрапсихічна компетентність, яка виказує здатність особистості до самооцінки і саморефлексії, а також «спроможність самоусвідомлювати себе, свої характерологічні особливості»; 2) екстероцептивна компетентність, що полягає у спроможності (с)прийняти «іншого»; 3) загальнокультурна компетентність, яка визначається «культурною спрямованістю особистості (її світоглядними уявленнями, ціннісними орієнтаціями, рівнем освіченості)»; 4) здоров'язбережувальна компетентність, детермінована приписами здорового способу життя і правилами безпеки життєдіяльності людини. До складу соці-

альної ключової компетентності О. Цільмак зараховує: 1) комунікативну компетентність, яка у вигляді своїх підвидів – мовленнєвої, мовної і соціокультурної – являє собою спроможність особистості до встановлення і підтримування контактів у соціумі; 2) правову компетентність як усвідомлення своїх соціальних функцій, прав та обов'язків; 3) політичну компетентність у розумінні прийняття / неприйняття державної політики і відповідного співвіднесення своїх інтересів з інтересами суспільства; 4) рольову компетентність, тобто «здатність особистості розв'язувати життєві проблеми, пов'язані з рольовою поведінкою або її засобами»; 5) психологічну компетентність, покликану забезпечити уміння взаємодіяти, толерувати, домовлятися у системах «людина – людина», «людина – соціум» [10]. Особистісно-соціальний розвиток здобувача з ООП безпосередньо пов'язаний з опануванням таких ключових компетентностей, як комунікативна, правова, загальнокультурна, здоров'язбережувальна, громадянська, психологічна.

Теорія і практика компетентнісного підходу в літературній освіті школярів і здобувачів ЗВО представлена у працях педагогів, психологів, літературознавців. І навіть побіжний перелік імен українських учених переконує у значному зацікавленні важливою проблемою, різні аспекти якої розглядали Г. Блеч, Н. Головченко, Д. Дроздовський, О. Овчарук, І. Підлипняк, І. Родигіна, С. Шаров, Т. Шарова, Ю. Швалб. Так, наприклад, О. Овчарук [8] досліджує сутність компетентнісного підходу в освіті з точки зору стратегічних орієнтирів міжнародної спільноти. В аспекті компетентнісного підходу послідовно розглядає проблему формування змісту дисциплін мовно-літературного циклу в навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями Г. Блеч [3]. Н. Головченко [4; 5] аналізує окремі зразки сучасної української літератури як засіб формування інклюзивної компетентності вчителя. Д. Дроздовський [6] презентує власний досвід перетворення заняття з літератури у процес набуття ключових компетентностей. На його переконання, на занятті з літератури «може бути розвинуто не лише естетичне відчуття, *вчування* у слово, але й щось значно *прагматичніше*, що відповідає духу сьогодення» [6, с. 6].

Вивчення наукових джерел з вибраної теми дає підстави стверджувати, що вони значно розширили межі поняття компетентнісного підходу в освіті. Водночас і теоретики, і методисти-практики лише частково торкаються проблеми формування особистісно-соціальних компетентностей здобувачів ЗВО засобами інклюзивної літератури.

Мета дослідження. Спостереження за освітнім процесом у закладах фахової передвищої і вищої освіти, аналіз рівня особистісно-соціальних компетентностей здобувачів з ООП дають змогу зробити припущення, що запровадження курсу «Інклюзивна література» сприятиме поглибленню інноваційних підходів, як того вимагає педагогічна концепція навчання та освіти. З огляду на це ставимо собі за мету окреслити перспективи реалізації компетентнісного підходу до вивчення інклюзивної літератури у ЗВО, розглянути окремі зразки інклюзивної тематики, подати методичні зауваження до їх прочитання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз програм з інклюзивної літератури засвідчує їх орієнтування на компетентнісний підхід. Знайомство з кращими зразками інклюзивної літератури сприяє набуттю здобувачем певних навичок щодо поведінки, спілкування, взаємодії у соціумі. «Урок літератури – це урок компетентностей. Кожний твір – це досвід» [6, с. 6], – слушно констатує Д. Дроздовський. Засобами художнього слова викладач-практик послідовно формує такі складові частини загальнокультурної компетентності, як толерантність, здатність брати на себе відповідальність, повага і шанобливе ставлення до «іншого», визнання людини найвищою цінністю, розуміння відмінностей між людьми. Через чужий досвід, описаний у творі, він ненав'язливо допомагає здобувачеві з ООП відпрацьовувати способи для розкриття власного потенціалу, вчитися відчувати власну значущість і розцінювати свої індивідуальні особливості не як невирішувану проблему, а як корисний ресурс. На переконання Н. Бібік, «це і є сутністю культурної компетентності, яка передбачає здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними та загальнолюдськими духовними цінностями» [1, с. 48].

Задля формування і розвитку читацької та загальнокультурної компетентностей послідовно застосовуємо методику інтегрованих занять, ігрові та інтерактивні технології. Логіка подій, оприявнених у творах інклюзивної літератури, підказує доцільність такої форми організації навчально-пізнавальної діяльності, як інтегроване заняття. На такому занятті відкривається

можливість різносторонньо обсервувати художній образ, пізнавати об'єкт у всій багатогранності його якостей. В межах інтегрованого заняття зі словесності найорганічніше поєднуються компетентності з літератури і психології. Виходячи з цієї обставини, на інтегрованих заняттях з літератури задля полегшення спілкування і налагодження атмосфери довіри та згуртованості використовуємо елементи психодрами як методу групової психотерапії. Створені і розіграні за фрагментами сюжетів інклюзивних творів мінівистави мають спонукати учасників і глядачів процесу до бесід, дискусій щодо питань, які хвилюють найбільше. Перевага має бути за творами, які дають підстави говорити про соціальні компетентності, пов'язані з поняттями соціального мислення, міжособистісної поведінки, прав людини, здорового способу життя, толерантності, етичних норм тощо. Наприклад, твори Катерини Бабкіної «Гарбузовий рік» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. 48 с.), Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2015, 128 с.), Тетяни Корнієнко «Недоторка» (Київ: Час майстрів, 2015. 104 с.), Оксани Радушинської «Метелики у крижаних панцирах» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 160 с.), Дзвінки Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 240 с.), Оксани Сайко «До сивих гір» (Львів: Піраміда, 2015. 140 с.) дають змогу відібрати та відпрацювати ситуації і сцени, які стосуються проблеми несприйняття «іншого» чи почуття самотності молодого людини з ООП.

Доречними в інклюзивному середовищі бачаться такі техніки психодрами: виконання ролі, діалог, монолог, обмін ролями, репліки вбік, самопрезентування. За умови, що інтегровані заняття не будуть спорадичними, а системно лягатимуть у методичний дискурс, значно зросте пізнавально-діяльнісний, соціально-особистісний і рефлексивно-творчий потенціал здобувачів вищої освіти, що забезпечить набуття компетентностей, необхідних у житті.

Ефективним прийомом, який не лише сприяє зануренню у глибини письменницького задуму, але й допомагає у вирішенні важливої проблеми реального життя, є імпровізаційні рольові ігри за сюжетом вибраного твору. «Урок літератури, – зауважує Д. Дроздовський, – це урок життя. Тільки ми проживаємо його, одягаючи тіла інших. Літературні герої, можливо, живіші не менше од нас. Хто заперечить, що наш світ часто нагадує рольову гру, у якій нам постійно потрібно обирати ті чи ті ролі?» [6, с. 9]. Імпровізаційні рольові ігри синтезують дидактичні і літературознавчі підходи. Досвід показує, що здобувачам легко вдається вжитися в образи книги Оксани Радушинської «Метелики в крижаних панцирах». В інклюзивному середовищі з інтересом сприймається життєва історія авторки, яка, попри інвалідність, веде надактивний спосіб життя, волонтерить, виступає з авторськими програмами як теле- та радіоведуча, охоче відгукується на участь у благодійних проєктах й акціях. Знайомство з творами Оксани Радушинської здобувачів Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» має ще й краєзнавчий сенс, оскільки письменниця народилася, живе і працює на Хмельниччині. Її повість «Метелики в крижаних панцирах» викладає історію дівчинки Ярини, яка волею випадку опинилася в інвалідному візку. Водночас це й історія першого романтичного почуття хлопця Артема. Ставимо перед здобувачами завдання перевіритися в героїв розповіді, озвучити діалоги для кращого розуміння внутрішніх спонук закоханого хлопця і переживань прикутої до інвалідного візка дівчинки, оприявнити прихований конфлікт між її бажаннями і можливостями. Варто проговорити ситуацію, коли вона зі сльозами в голосі й на очах відмовляється від ідеї хлопця відвідати танцювальний майданчик. Це допоможе зануритись у мікросвіт почуттів Ярини, здобути хай і мінімальний, проте все ж таки досвід, який убезпечить від помилок у спілкуванні з людьми з особливими потребами. Неправильна модель поведінки у дражливих ситуаціях оскаржується засобом внутрішнього монологу Ярини, який теж варто озвучити відповідними техніками психодрами: «Але там, на дискотеці, чи не засміють її незнайомі, мовляв, припхалася, в інвалідному візку <...> Або дивитимуться на неї і жалітимуть: от, бідна, на ноги не стає». Очікуваними результатами перевілень у межах рольової гри є емпатія й емоційний інтелект, у процесі «програвання» елементів літературного світу осмислюються непрості питання, приходять усвідомлення, що виходити за рамки традицій і стереотипів у поглядах на світ і себе у світі не лише можливо, але й необхідно.

Фрагменти з цікавих інклюзивних творів здобувачі залюбки проєктують на інтерактивні технології навчання, створюючи, наприклад, спільними зусиллями комікси за сюжетами чи

поведінкою героїв. А захоплення молоді соцмережами забезпечує появу такого продукту на просторах Facebook, YouTube, Telegram, Instagram. «Тридцять перший меридіан» Євгенія Пірог, «Пригоди Даші й Тіні» Вікторії Надикто якнайкраще надаються до такого використання та уможливають розмову про компетентності у галузі історії, природничих наук, техніки і технологій.

Кожен ретельно підібраний твір необхідно аналізувати з позицій гуманістичної етики, яка розглядає людину як тілесно-духовну цілісність, беручи за основу сентенцію Еріха Фромма, що «мета людини – бути собою, а умови досягнення такої мети – бути людиною для себе. Не самозречення, не себелюбство, а любов до себе; не відмова від індивідуального, а схвалення власного людського я» [11].

Сприйняття художнього твору, будучи процесом і дією, включає такі етапи: 1) рецепційна установка, опертя на особистісний емоційний досвід; 2) свідоме сприйняття часу і простору твору; 3) активне духовне переживання, що здійснюється у єдності із самовираженням та емпатією; 4) формування власної системи етичних переконань; 5) оцінні судження. Простежимо ці етапи, спираючись на новелу Галини Тарасюк «Я маю ноги». У цьому «споміні дитинства» письменниця оповідає про свій дитячий досвід, набутий як результат спілкування зі скаліченим на Другій світовій війні безногим дядьком Пилипом. Сьогодні Україна переживає війну з російським агресором, і, на жаль, сучасна молодь має сумний особистісний досвід переживання вселюдської трагедії. Отже, практично кожен на занятті зможе поділитися суто своєю драматичною історією. Дбаючи про свідоме сприйняття часу і простору твору, звертаємо увагу здобувачів на художні деталі («камінь, на якому сидів дядько», «сьогодні неділя», «позад дядька, на сухому, стоїть його машинка»). Щоб відчувати, як дівчинка-оповідачка ідентифікує себе з дорослим і прагне надати йому емпатичної підтримки, варто зачитати (бажано в ролях) такий діалог:

- А можуть коли-небудь мені відрізати ноги? – питаю і дивлюся на свої босі ноги.
- Не можуть, – дядько дивиться на те місце на камені, де мали б бути його ноги.
- Ну, все може бути, – кажу я повагом, як мовлять старші.

Почуття виникають не лише у дівчинки-підлітка, але й у реципієнта. Емпатичне розуміння інших людей розвивається у читача як результат набуття емоційної компетентності. Сприйняття твору Галини Тарасюк відбувається і на рівні відображення соціальних явищ часу («хоч калікою, аби живий»). Отже, новела унаочнює неприпустимість війни і дає підстави говорити про соціальні компетентності, пов'язані з ідеєю найвищої цінності людського здоров'я і життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На заняттях з вивчення інклюзивної літератури замало познайомити здобувача з художнім текстом як явищем літератури. Результатом ознайомлення мають стати базовані на знаннях і цінностях компетентності, спрямовані на виконання певних дій. Інклюзивна література у своїх гідних виявах, будучи ретранслятором гуманістичної етики, розповідає про цінності не з точки зору загальноприйнятих норм, принципів, ідеалів, а з погляду людини як такої, її унікальності. Шляхи формування компетентностей різні з огляду на особливості кожного здобувача. Спираючись на зміст прочитаного, необхідно відпрацьовувати оптимальні способи для розкриття потенціалу кожного, допомогти відчувати власну значущість і використовувати індивідуальні особливості не як проблему, а як корисний ресурс. Перспективним напрямом дослідження є створення на базі інклюзивної літератури дидактичного та методичного матеріалу для розвитку мовно-літературної компетентності здобувачів з ООП.

Література:

1. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.
2. Бібік Н. Компетентнісно орієнтовані завдання як навчальний ресурс соціалізації молодших школярів. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи*: матеріали Шостої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 8–9 жовтня 2020 року. Умань, 2020. С. 6–12. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722352> (дата звернення: 24.03.2025).
3. Блеч Г. Компетентнісний підхід у навчанні української мови школярів з порушенням інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення*. Київ: Наша друкарня, 2020. С. 44–59.

4. Головченко Н. Роль сучасної української літератури у формуванні толерантного суспільства. URL: <https://surl.li/mhakps> (дата звернення: 22.03.2025).
5. Головченко Н. Сучасна українська література як джерело формування інклюзивної компетентності вчителя методами інформальної освіти. *Неформальна та інформальна освіта як ресурс розвитку особистості*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Таврійський національний університет імені В. Вернадського, 2020. С. 115–121.
6. Дроздовський Д. Компетентності літератури: есе для вчителя Нової української школи. Київ: Саміт-книга, 2019. 180 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконті, 2001. Т. 2. 926 с.
8. Овчарук О. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: К.І.С., 2004. 111 с.
9. Родигіна І. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Науково-методичний аспект. Харків: Основа, 2008. 120 с.
10. Цільмак О. Складові структури компетентностей. *Наука і освіта*. 2009. № 1–2. С. 128–135.
11. 15 цитат Еріха Фромма про любов, щастя й бажання. URL: <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/15-citat-erika-fromma-o-lyubvi-schaste-i-zhelanii-43998.html> (дата звернення: 25.03.2025).

References:

1. Bibik, N. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyivnyi analiz zastosuvannya [The competency-based approach: A reflective analysis of its application]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivy – The Competency-Based Approach in Modern Education: International Experience and Ukrainian Perspectives*, 47–52. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
2. Bibik, N. (2020). Kompetentnisno oriientovani zavdannia yak navchalnyi resurs sotsializatsii molodshykh shkoliariv [Competency-oriented tasks as an educational resource for the socialization of primary school students]. In *Modernizatsiia osvithnoho seredovyscha: problemy ta perspektivy: Proceedings of the Sixth International Scientific and Practical Conference (Uman, October 8–9, 2020)*, pp. 6–12. Uman. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/722352> (last accessed: 24.03.2025) [in Ukrainian].
3. Blech, H. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid u navchanni ukraïnskoi movy shkoliariv z porushenniam intelektualnoho rozvytku [The competency-based approach in teaching the Ukrainian language to students with intellectual disabilities]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: vyklyky sohodennia – Education of persons with special needs: challenges of today*, 44–59. Kyiv: Nasha drukarnia [in Ukrainian].
4. Holovchenko, N. Rol suchasnoi ukraïnskoi literatury u formuvanni tolerantnoho suspilstva [The role of contemporary Ukrainian literature in shaping a tolerant society]. Retrieved from <https://surl.li/mhakps> (last accessed: 22.03.2025) [in Ukrainian].
5. Holovchenko, N. (2020). Suchasna ukraïnska literatura yak dzherelo formuvannya inkliuzyvnoi kompetentnosti vchytelia metodamy informalnoi osvity [Modern Ukrainian literature as a source of developing teachers' inclusive competence through informal education methods]. *Neformalna ta informalna osvita yak resurs rozvytku osobystosti: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, 115–121. Kyiv: Tavriyskyi natsionalnyi universytet imeni V. Vernadskoho [in Ukrainian].
6. Drozdovskyi, D. (2019). Kompetentnosti literatury: ese dlia vchytelia Novoi ukraïnskoi shkoly [Literature's competencies: Essays for the teacher of the New Ukrainian School]. Kyiv: Samit-knyha [in Ukrainian].
7. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (eds.). (2001). Novyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoi movy: u 4 t. (vol. 2) [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 volumes (vol. 2)]. Kyiv : Aconit [in Ukrainian].
8. Ovcharuk, O. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivy [The competency-based approach in modern education: Global experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
9. Rodyhina, I. (2008). Kompetentnisno oriientovanyi pidkhid do navchannia. Naukovo-metodychnyi aspekt [Competency-oriented approach to learning: Scientific and methodological aspect]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
10. Tsilmak, O. (2009). Skladovi struktury kompetentnostei [Components of the competency structure]. *Nauka i osvita – Science and education*, 1–2, 128–135 [in Ukrainian].
11. Fromm, E. (2025). 15 tsytat Eriakha Fromma pro liubov, shchastia y bazhannia [15 quotes by Erich Fromm about love, happiness, and desire]. Retrieved from <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/15-citat-erika-fromma-o-lyubvi-schaste-i-zhelanii-43998.html> (last accessed: 25.03.2025) [in Ukrainian].

Ірина Миколаївна ОРЛЕНКО,

доктор філософії, доцент кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»;

докторант Інституту спеціальної педагогіки і
психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

E-mail: irinaorlenko901@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6322-0217

ЦИФРОВА ІНКЛЮЗІЯ: ДІАГНОСТИКА ПРОБЛЕМ КОРИСТУВАЧІВ ІЗ КОГНІТИВНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Анотація. Вступ. У статті акцентовано увагу на діагностиці проблем, що виникають в цифровому середовищі у молоді та підлітків з когнітивними порушеннями. У сучасному цифровому середовищі доступ до державних та освітніх послуг дедалі частіше відбувається через онлайн-платформи. Однак для молоді з когнітивними порушеннями взаємодія з цифровими ресурсами часто залишається ускладненою через невраховані особливості їхнього сприйняття, оброблення інформації та навігації в онлайн-просторі. Попри наявність міжнародних стандартів доступності (зокрема, WCAG), значна частина державних вебресурсів залишається непристосованою для цієї категорії користувачів, що зумовлює соціальну ізоляцію та обмеження в доступі до критично важливих послуг.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати ключові бар'єри, з якими стикається молодь із когнітивними порушеннями під час роботи з цифровими технологіями та державними вебресурсами.

Автором визначено закономірності досліджуваного явища за допомогою теоретичних та емпіричних методів, що включають аналіз поведінкових реакцій під час взаємодії з цифровими платформами, психодіагностичні методи для невербальної оцінки інтелекту: Лейтер-3, PSSUQ (шкала зручності використання цифрових технологій). Стаття висвітлює основні бар'єри цифрової взаємодії для молоді з когнітивними порушеннями, серед яких: складність навігації, перевантаженість інформацією, непрозорість інтерфейсів та недостатня підтримка альтернативних способів комунікації. Визначено ключові наслідки цих бар'єрів, зокрема формування почуття некомпетентності, підвищену залежність від сторонньої допомоги та зростання рівня тривожності під час використання цифрових сервісів.

Наукова новизна. Вперше здійснено комплексний аналіз цифрових бар'єрів для молоді з когнітивними порушеннями, що враховує не лише технічні аспекти доступності (згідно з WCAG), але й психологічні та поведінкові особливості взаємодії з цифровими платформами. Запропоновано інтеграцію психодіагностичних даних (Лейтер-3, PSSUQ) у процеси цифрового дизайну для прогнозування можливих бар'єрів ще на етапі проєктування сервісів.

Зроблено **висновок**, що розвиток цифрової інклюзії потребує не лише адаптації інтерфейсів, але й комплексної системи оцінювання, яка дасть змогу прогнозувати бар'єри ще на етапі проєктування цифрових сервісів. Інтеграція отриманих діагностичних даних у процеси цифрового дизайну сприятиме створенню комфортних, доступних технологій відповідно до принципів універсального дизайну та міжнародних стандартів.

Ключові слова: діагностика, цифрова доступність, когнітивні порушення, інклюзія, адаптивні технології.

Iryna Mykolaivna ORLENKO,

Doctor of Philosophy, Associate Professor at
the Special Department and Inclusive Education

The state institution "South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky";

Doctoral Student of the Mykola Yarmachenko Institute
of Special Pedagogy and Psychology of the National

Academy of Sciences of Ukraine

E-mail: irinaorlenko901@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6322-0217

DIGITAL INCLUSION: DIAGNOSING THE PROBLEMS OF USERS WITH COGNITIVE DISABILITIES

Abstract. Introduction. The article focuses on the diagnosis of problems that arise in the digital environment for young people and adolescents with cognitive disabilities. In today's digital environment, access to government and educational services is increasingly being provided through online platforms. However, for young people with cognitive disabilities, interaction with digital resources often remains difficult due to the unaccounted-for peculiarities of their perception, information processing and navigation in the online space. Despite the existence of international accessibility standards (in particular, WCAG), a significant part of state web resources remains unsuitable for this category of users, which leads to social isolation and restrictions on access to critical services.

The purpose of the article. To analyze the key barriers faced by young people with cognitive disabilities when working with digital technologies and state web resources. To describe a diagnostic program to identify the functionality and accessibility of digital technologies.

The author identifies the regularities of the phenomenon under study using theoretical and empirical methods, including the analysis of behavioral reactions during interaction with digital platforms, psychodiagnostics methods for non-verbal assessment of intelligence: Leiter-3, PSSUQ (digital usability scale). The article highlights the main barriers to digital interaction for young people with cognitive disabilities, including: difficulty in navigation, information overload, non-transparent interfaces, and insufficient support for alternative communication methods. The key consequences of these barriers are identified, including the formation of a sense of incompetence, increased dependence on outside help, and increased anxiety when using digital services.

Scientific novelty. For the first time, a comprehensive analysis of digital barriers for young people with cognitive disabilities was carried out, taking into account not only the technical aspects of accessibility (according to WCAG), but also the psychological and behavioral features of interaction with digital platforms. It is proposed to integrate psychodiagnostics data (Leiter-3, PSSUQ) into digital design processes to predict possible barriers at the stage of service design.

It is concluded that the development of digital inclusion requires not only the adaptation of interfaces, but also a comprehensive assessment system that will allow predicting barriers at the design stage of digital services. Integration of the obtained diagnostic data into digital design processes will contribute to the creation of comfortable, accessible technologies in accordance with the principles of universal design and international standards.

Key words: diagnostics, digital accessibility, cognitive disabilities, inclusion, adaptive technologies.

Вступ. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій дедалі більша кількість державних та освітніх послуг переходить в онлайн-формат. Цифрові технології відіграють ключову роль у сучасному житті, забезпечуючи доступ до освіти, медичних послуг, соціальної підтримки та державних сервісів. Однак для молоді з когнітивними порушеннями такі зміни можуть створювати додаткові бар'єри, обмежуючи їх доступ до важливої інформації та ускладнюючи самостійну взаємодію з цифровими сервісами. Незважаючи на наявні стандарти цифрової доступності (наприклад, WCAG), більшість вебсайтів державних організацій залишаються складними для сприйняття цієї категорії користувачів.

Дослідження показують, що люди з когнітивними порушеннями зазнають труднощів. За даними дослідження WebAIM (2023), близько 70% користувачів з когнітивними порушеннями стикаються з труднощами під час опрацювання складних інтерфейсів, навігації вебсторінок, читання та заповнення онлайн-форм [4]. У звіті Європейської агенції з інклюзивної освіти та цифрових технологій (2022) зазначається, що лише 30% державних онлайн-сервісів відповідають стандартам доступності для людей з когнітивними та інтелектуальними особливостями [3]. Відсутність адаптованих рішень призводить до соціальної ізоляції, зниження рівня самостійності та обмеження можливостей в освітній та професійній сферах.

Ці бар'єри призводять до того, що молоді люди з когнітивними порушеннями почуваються некомпетентними в цифровому середовищі, залежні від допомоги оточуючих під час роботи з вебсайтами, відчувають стрес і тривожність за необхідності взаємодії з цифровими сервісами, обмежені в доступі до державних послуг, освіти та соціальних програм.

Цифрові технології можуть як посилювати, так і компенсувати ці проблеми. Однак без попередньої діагностики бар'єрів складно визначити, які інтерфейсні рішення виявляться найбільш ефективними. У результаті, незважаючи на прагнення до цифрової інклюзії, молодь з когнітивними порушеннями залишається виключеною з цифрового суспільства. Тому розроблення діагностичної програми, що виявляє ключові проблеми користувачів з когнітивними порушеннями, є важливим кроком на шляху до створення інклюзивного цифрового простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цифрової доступності для осіб з когнітивними порушеннями висвітлюється в низці наукових праць як вітчизняних, так

і зарубіжних дослідників. Вітчизняні дослідження значною мірою зосереджені на загальних аспектах цифрової інклюзії. І. Бородкіна та О. Бородкін досліджували шляхи забезпечення доступності вебресурсів для людей з обмеженими можливостями, акцентуючи увагу на розробленні адаптивних інтерфейсів та важливості відповідності державних платформ стандартам WCAG [1]. Л. Гуляєва, Я. Головка та Г. Філь аналізували проблеми освіти молоді з інвалідністю в умовах інформаційного суспільства, наголошуючи на необхідності комплексної цифрової підтримки освітнього процесу [2]. І. Сасіна, А. Криклій та Г. Давиденко приділили увагу питанням інформаційної доступності для осіб з когнітивними порушеннями, зокрема вивченню складності сприйняття текстової та візуальної інформації в цифрових середовищах [6; 9; 10]. Водночас зарубіжні дослідження охоплюють ширший спектр питань, від нейрокогнітивних аспектів цифрової взаємодії до практичних рекомендацій щодо веб-дизайну. Л. Сіман та Б. Левіс розглядали методи адаптації вебінтерфейсів для людей з когнітивними труднощами, зокрема використання структурованого контенту, зменшення когнітивного навантаження та застосування персоналізованих налаштувань [13]. І. Фахардо, В. Кlemente, А. Феррер зосередилися на розробленні адаптивних освітніх технологій для студентів з когнітивними труднощами, включаючи використання віртуальних помічників та голосових інтерфейсів [12]. Отже, дослідження цифрової доступності поступово еволюціонують від загальних концепцій до конкретних рекомендацій та технологічних рішень. Інтеграція зарубіжного досвіду з національними ініціативами дасть змогу розробити ефективні методи адаптації цифрового середовища для молоді з когнітивними порушеннями, що є ключовим напрямом подальших досліджень.

Мета та завдання статті. Метою статті є аналіз ключових бар'єрів, з якими стикається молодь із когнітивними порушеннями під час роботи з цифровими технологіями та державними вебресурсами.

Методи дослідження. Використано теоретичні методи, спрямовані на формування теоретичних узагальнень і визначення закономірностей досліджуваного явища: вивчення наукових праць та практичних рекомендацій, що стосуються інклюзивної освіти осіб з особливими освітніми потребами. Емпіричні методи включають аналіз поведінкових реакцій під час взаємодії з цифровими платформами та відеоаналітику жестів і міміки (метод NVivo). Використано психодіагностичні методи для невербальної оцінки інтелекту: Лейтер-3, PSSUQ (шкала зручності використання цифрових технологій), а також зроблено аналіз адаптивності вебсайтів державних установ та освітніх платформ. Цільова група дослідження: підлітки та молодь із когнітивними порушеннями (члени ГО «Особлива молодь» та ГО «Крок у майбутнє», вікова категорія: 16–23 роки). Вибір цієї цільової групи зумовлений необхідністю аналізу впливу цифрових технологій на користувачів з різними формами когнітивних обмежень та адаптації цифрового середовища до їхніх потреб.

Виклад основного матеріалу. Участь у цифровому суспільстві людей з порушеннями або проблемами психічного здоров'я – це складне явище. Для його розуміння необхідний міждисциплінарний теоретичний підхід. Завдання полягає в тому, щоб знайти механізми, які продукують фактичне явище, і зрозуміти взаємодію між ними і тим, як вони формують результат. Міжнародна класифікація функціонування, інвалідності та здоров'я (МКФ) пояснює участь як залученість у життєву ситуацію. Біопсихосоціальна модель визнає, що чинники, які важливі для функціонування людини, мають вивчатися в рамках взаємозв'язку між біологічними, психологічними та соціальними вимірами [7]. Доступність є ключовою концепцією для забезпечення участі та вважається настільки важливою, що Організація Об'єднаних Націй випустила загальне зауваження щодо статті 9 «Доступність» у Конвенції про права інвалідів, КПІ [11].

Доступність є передумовою для того, щоб люди з обмеженими можливостями могли жити незалежно, брати активну участь у суспільному житті та реалізовувати свої права нарівні з іншими. Досліджувана цифрова доступність (Digital Accessibility) – це принцип проєктування цифрових продуктів і сервісів таким чином, щоб вони були зручними для всіх користувачів, зокрема для осіб з когнітивними порушеннями. У контексті таких користувачів доступність охоплює аспекти, пов'язані з перцепцією інформації, взаємодією з інтерфейсом і можливістю виконання завдань у цифровому середовищі. Функціональність (Functionality) у цьому контек-

сті передбачає зручність і ефективність цифрових рішень, враховуючи різні когнітивні особливості користувачів. Це охоплює адаптивність інтерфейсів, інтуїтивність навігації, передбачуваність взаємодії та можливість персоналізації користувацького досвіду [11].

Одним з ключових нормативних документів, що регулюють цифрову доступність, є Web Content Accessibility Guidelines (WCAG), розроблений Консорціумом Всесвітньої павутини (W3C). У ньому визначено критерії доступності вебконтенту, засновані на чотирьох принципах:

- сприйнятність (Perceivable) – інформація та елементи інтерфейсу мають бути представлені у формах, доступних для всіх користувачів, включно з альтернативним текстом, субтитрами та адаптованими візуальними елементами;
- операбельність (Operable) – навігація і взаємодія з контентом не повинні викликати труднощів, включно з підтримкою клавіатурного керування і запобіганням діям, що викликають когнітивне перевантаження;
- зрозумілість (Understandable) – інтерфейс має бути передбачуваним, з чіткими інструкціями, простою термінологією і можливістю персоналізованого налаштування контенту;
- надійність (Robust) – контент має коректно працювати з різними допоміжними технологіями, такими як програми екранного доступу та голосові помічники [5].

Ще один важливий підхід – Universal Design (універсальний дизайн), який передбачає створення цифрових продуктів з урахуванням потреб усіх категорій користувачів від самого початку розроблення. Він включає такі принципи, як гнучкість використання, мінімізація когнітивного навантаження, висока терпимість до помилок і простота у засвоєнні [11].

З огляду на те, що дослідження мають бути актуальними та значущими для життя людей з обмеженими можливостями, ми взяли за основу такі теоретичні підходи до діагностики цифрової доступності.

Когнітивно-педагогічний підхід. Основний фокус цього підходу – дослідження когнітивних процесів (увага, пам'ять, мислення, сприйняття) та їхнього впливу на здатність взаємодіяти з цифровими платформами. Використовує методи нейропсихологічного тестування. Застосовує когнітивні карти взаємодії користувача з інтерфейсом (метод J. Norman, 1986). Аналізує рівень когнітивного навантаження і фрустрації під час виконання цифрових завдань (методика NASA-TLX).

Ергономіко-інженерний підхід. Цей підхід орієнтований на проєктування зручних і адаптивних інтерфейсів. Він розглядає принципи універсального дизайну (Universal Design, R. Mace), тестування цифрових технологій з використанням eye-tracking (відстеження руху очей) і аналізу м'язових реакцій (EMG), методи хронометражу та аналізу часу виконання завдань користувачем (ISO 9241-11:2018).

Соціокультурний підхід. Орієнтований на вплив соціального контексту на цифрову доступність. Його складовими є оцінка цифрової компетентності молоді з ментальними порушеннями (методика EU DigComp), аналіз бар'єрів і соціальних стереотипів, що впливають на цифрову активність (опитування, інтерв'ю, фокус-групи), використання методології дизайну, орієнтованого на користувача (User-Centered Design, UCD).

Компетентнісний підхід. Заснований на виявленні ключових цифрових навичок та адаптаційних стратегій. Включає тести на цифрову грамотність (Adapted Web Literacy Test), оцінювання взаємодії з інтерактивними технологіями та доповненою реальністю (VR, AR), опитувальник Computer Self-Efficacy Scale (CSES) для вимірювання впевненості у використанні технологій.

Згідно з Міжнародною класифікацією функціонування (МКФ), у процесі використання цифрових сервісів активуються різні когнітивні функції, які забезпечують ефективне сприйняття, обробку та використання інформації [7].

Когнітивні порушення включають широкий спектр станів, що впливають на процеси сприйняття, пам'яті, уваги і мислення. Для користувачів з когнітивними особливостями бар'єри у цифровому середовищі можуть виникати через недостатню адаптацію інформації до їхніх когнітивних можливостей, складність навігації або надмірне когнітивне навантаження. Розуміння того, які саме когнітивні функції задіяні під час цифрової взаємодії, є ключовим для розроблення інклюзивних сервісів. Ось основні з них.

Глобальні когнітивні функції:

- свідомість – рівень зосередженості та когнітивного контролю під час навігації;
- орієнтація – розуміння цифрового простору, розташування інформації;
- інтелект – обробка інформації, логічне мислення під час взаємодії із сервісами;
- психосоціальні функції – соціальна адаптація, взаємодія через онлайн-сервіси;
- темперамент і особистість – вплив мотивації та терплячості на роботу з цифровими технологіями;
- енергія та прагнення – стійкість до розчарування у разі складнощів.

Конкретні когнітивні функції:

- увага – концентрація на завданнях, переключення між розділами;
- пам'ять – утримання інформації, необхідної для завершення дій;
- психомоторні функції – координація рухів для точного натискання кнопок;
- емоційні функції – толерантність до невдач, стресостійкість;
- перцептивні функції – розпізнавання сенсорних стимулів (тексту, звуків, зображень);
- мислення – аналіз і вибір найкращих рішень у цифровому середовищі;
- складна цілеспрямована поведінка – послідовне виконання дій;
- прийняття рішень – вибір оптимальних варіантів у взаємодії з інтерфейсом;
- абстрактне мислення – розуміння логіки роботи системи;
- планування – вибудова послідовності дій для виконання завдань;
- гнучкість мислення – адаптація до змін у цифровому середовищі;
- запуск і зупинка завдань – регулювання активності;
- комунікація – обмін інформацією через текстові або голосові інтерфейси;
- координація дій – узгодження рухів під час введення тексту або маніпуляцій з пристроями;
- керування часом – контроль за виконанням завдань у визначений термін;
- стресостійкість – здатність адаптуватися до когнітивного навантаження [7].

Враховуючи це, ми розуміємо з якими функціональними бар'єрами стикається молодь з когнітивними порушеннями, бо стійкість уваги впливає на здатність утримувати концентрацію на завданні протягом тривалого часу. Важлива під час заповнення форм або читання інструкцій. Селективна увага – здатність зосереджуватися на важливих елементах інтерфейсу серед відволікаючих факторів (банери, спливаючі вікна). Переключення уваги на необхідність змінювати фокус між різними розділами сайту чи додатку (наприклад, між вкладками). Робоча пам'ять. Утримання в оперативному доступі потрібної інформації (наприклад, запам'ятовування номеру заявки під час заповнення форми). Обробка інформації з кількох джерел одночасно (наприклад, порівняння двох пропозицій на сайті). Довготривала пам'ять. Використання раніше отриманого досвіду взаємодії (наприклад, знання стандартного розташування кнопок «меню» або «кошика» в інтернет-магазині). Формування нових асоціацій під час навчання роботи з новими сервісами. Виконавчі функції. Планування – здатність вибудовувати послідовність дій для досягнення мети (наприклад, оформлення замовлення або реєстрація на порталі). Гнучкість мислення – уміння адаптуватися до нового інтерфейсу або незнайомої системи. Самоконтроль – уникнення імпульсивних дій, наприклад передчасного натискання кнопки «підтвердити». Перцептивні процеси (зорове та слухове сприйняття). Зорове розпізнавання символів, іконок, кольорових маркерів. Орієнтація у просторі сторінки (розуміння розташування кнопок, панелей, меню). Аудіальне сприйняття інформації (розуміння голосових інструкцій або аудіопідказок). Логічне мислення та розуміння мови. Аналіз та інтерпретація текстової інформації (наприклад, правил користування або політики конфіденційності). Побудова причинно-наслідкових зв'язків (наприклад, усвідомлення того, що заповнення всіх обов'язкових полів форми є необхідним для реєстрації). Мотиваційні аспекти включають інтерес та готовність взаємодіяти із сервісом, витримку та наполегливість у разі виникнення труднощів [13].

Наукові дослідження підтверджують, що користувачі з когнітивними порушеннями стикаються з особливими бар'єрами під час взаємодії з цифровими технологіями. Найпоширеніші проблеми включають такі:

- перевантаженість інтерфейсу – надмірна кількість елементів, складна навігація, відсутність чіткої структури ускладнюють сприйняття;

- недостатня передбачуваність – якщо логіка роботи інтерфейсу неочевидна, це може викликати тривожність і ускладнювати виконання завдань;
- відсутність персоналізації – неможливість змінити розмір шрифту, колірну гаму або спрощений режим інтерфейсу знижують зручність використання [12].

Отже, серед найпоширеніших труднощів, з якими стикаються користувачі з такими порушеннями, можна виокремити складнощі зі сприйняттям складних інтерфейсів, великою кількістю інформації, перемиканням між завданнями, труднощі в запам'ятовуванні інструкцій, паролів, послідовності дій, складнощі з читанням та розумінням тексту (необхідність спрощеної мови, візуальних підказок) та сповільнений темп опрацювання інформації (користувачам потрібно більше часу на виконання завдань).

Ці порушення зустрічаються за таких станів:

- розлади аутистичного спектра (РАС) – труднощі в розумінні складних інтерфейсів, навігації та сприйнятті нестандартних візуальних елементів;
- синдром дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ) – проблеми з концентрацією, труднощі з виконанням багатоетапних завдань;
- інтелектуальні порушення – потреба у спрощених інструкціях і візуальній підтримці;
- дислексія та інші порушення читання – складність сприйняття довгих текстів, потреба альтернативних способів подання інформації (аудіоформат, піктограми).

Отже, група досліджуваних, підлітки та молодь з когнітивними порушеннями, пройшла такі ключові етапи дослідження: проходження тесту – досліджувані виконують завдання на цифровій платформі, що імітують реальні сценарії використання цифрових технологій та державних сайтів, аналіз помилок – система автоматично фіксує труднощі, визначає типи помилок (недостатнє розуміння навігації, проблеми з когнітивним навантаженням тощо), на основі аналізу помилок користувач отримує персоналізовані поради щодо подальшого використання цифрових технологій.

Ми отримали дані щодо категорій цифрових бар'єрів та кількість досліджуваних, які зазнали труднощів у користуванні цифровими технологіями. Узагальнені результати дослідження представлено у таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз труднощів у користуванні цифровими технологіями

№	Категорія бар'єрів	Частка користувачів, що зазнали труднощів
1	Нерозуміння інтерфейсу	73%
2	Відсутність адаптації	82%
3	Проблеми навігації	68%
4	Великий обсяг тексту	57%
5	Перевантаженість контенту	71%
6	Складна термінологія	66%

Після інтерпретації даних, отриманих під час дослідження, нами виявлено основні бар'єри у використанні цифрових технологій молоддю та підлітками з когнітивними порушеннями. Серед них мали місце такі.

1) Вплив інтерфейсів. 73% учасників тестування зазнали труднощів з розумінням функціональних елементів сайтів (кнопок, меню, форм), 64% користувачів не змогли знайти необхідну інформацію без сторонньої допомоги, 82% відзначили, що відсутність адаптивного дизайну значно ускладнює роботу.

2) Складність навігації. 68% респондентів зазнали труднощів з переходами між розділами, 57% зазначили, що велика кількість текстової інформації без візуальних підказок є бар'єром, 49% відчули дезорієнтацію через відсутність логічного структурування контенту.

3) Когнітивне навантаження. 71% учасників визнав, що перевантаженість інформацією створює додаткові труднощі, 66% відзначили, що складні терміни та юридична мова потребують значних зусиль для розуміння, 54% потребували додаткових пояснень або сторонньої допомоги.

Результати дослідження вказують на критичну необхідність удосконалення цифрових платформ для користувачів з когнітивними порушеннями. Необхідно впроваджувати спрощені інтерфейси, адаптивний дизайн, використання зрозумілої мови та аудіовізуальних підказок для полегшення взаємодії з цифровими ресурсами.

Сучасні дослідження (наприклад, роботи Л. Сіман та Б. Левіс у царині когнітивної доступності) пропонують стратегії щодо поліпшення цифрових рішень, включно з адаптивними інтерфейсами, системами підтримки користувачів і використанням нейротехнологій для прогнозування труднощів взаємодії (табл. 2) [13].

Таблиця 2

Стратегії щодо поліпшення цифрових рішень у користувачів з когнітивними порушеннями

Когнітивні труднощі	Типові проблеми в цифровому середовищі	Можливі рішення
Труднощі з увагою	Перевантажені сторінки, складні меню, спливаючі вікна відволікають	Спрощені інтерфейси, чітка навігація
Проблеми з пам'яттю	Запам'ятовування паролів, послідовності дій	Автозаповнення форм, прості інструкції
Труднощі в читанні	Довгі складні тексти без візуальної підтримки	Використання піктограм, текстові скорочення
Уповільнене опрацювання інформації	Повідомлення, таймери, що швидко зникають	Регульована швидкість взаємодії, що регулюється
Чутливість до перевантаження	Надмірна кількість анімації, кольорів, звуків	Мінімалістичний дизайн, можливість відключати ефекти

Дослідження показують, що адаптація цифрового середовища з урахуванням цих особливостей дає змогу знизити рівень стресу та збільшити самостійність користувачів з когнітивними порушеннями на 40–50% [8].

Таким чином, для створення інклюзивного цифрового середовища необхідно розробляти не тільки адаптовані вебінтерфейси, але й діагностичні інструменти, які допоможуть виявити ключові бар'єри та адаптувати технології під реальні потреби користувачів. Розвиток цифрового середовища потребує комплексних методів оцінювання бар'єрів, з якими стикаються користувачі з обмеженими когнітивними можливостями, а також розроблення інструментів для їх подолання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сучасні наукові підходи до діагностики доступності цифрових технологій дають змогу не лише виявляти бар'єри в цифровій взаємодії, але й розробляти ефективні стратегії адаптації інтерфейсів. Комплексне застосування когнітивних, інженерних, соціокультурних та компетентнісних методологій забезпечує всебічний аналіз цифрового середовища та сприяє підвищенню рівня інклюзивної культури для молоді з когнітивними труднощами.

Інтеграція отриманих даних у процеси цифрового проектування дасть змогу створити доступні та комфортні технології, які відповідають принципам універсального дизайну та вимогам міжнародних стандартів.

Література:

1. Бородкіна І., Бородкін Г. Шляхи забезпечення доступності вебресурсів для людей з обмеженими можливостями. *Імплементація європейських стандартів в українські освітні дослідження*: збірник матеріалів конференції Української асоціації дослідників освіти (21 червня 2019 р.). Київ, 2019. С. 25–28.
2. Гуляєва Л., Головка Я., Філь Г. Освіта молоді з інвалідністю в інформаційному суспільстві: можливості соціальних медіа. *Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві*: збірник матер. конф. (Київ, 29–30 травня 2020). Київ, 2020. С. 259–262.
3. Досвід користування публічними цифровими послугами (травень–червень 2022). Моніторинговий звіт. URL: <https://r2p.org.ua/page/dosvid-korystuvannya-publichnyumu-cyufrovymu-poslugamy> (дата звернення: 16.03.2025).
4. Інклюзивність та права людини на передньому краї. Доступність сервісів та інструментів електронного урядування для громадян в Україні. Підготовлено дослідницькою агенцією Info Sapiens та «ВГО «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» (ПОГ «Ресурсний центр «Безбар'єрна Україна»). 2021. URL: <https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2021/09> (дата звернення: 16.03.2025).

5. Костюк О. Адаптивні інформаційно-комунікаційні технології для інклюзивної освіти дітей з обмеженими можливостями. *Міжнародний журнал з новітніх технологій у навчанні (iJET)*. 2018. № 13 (4). С. 4–17.
6. Криклій О. Концепція цифрової інклюзії. Сутність, фактори, елементи. *Економічні горизонти*. 2022. № 3 (21). С. 62–71.
7. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я. Lorenzo Billiet, Anne-Marie Denolf. 2020–2021. URL: <https://www.ukrothe.eu/sites/default/files/uploads/s4-icf-mizhnarodna-klasifikaciya-funkcionuvannya-obmezheniya-zhittediyalnosti-ta-zdorovya.pdf> (дата звернення: 16.03.2025).
8. Освіта для цифрової трансформації суспільства. *Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society*: монографія: у 2 т. Т. 1 / за наук. ред. В. Кременя та ін. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 526 с.
9. Сасіна І. Забезпечення інформаційної доступності для людей з когнітивними порушеннями (огляд міжнародних документів та досліджень). *Inclusion and diversity*. 2024. Вип. 3. С. 67–72.
10. Давиденко Г. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 240 с.
11. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 2006. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (дата звернення: 17.03.2025).
12. Fajardo V., 'Avila A., Ferrer G., Tavares M.G., 'Omez A., Gern 'A. Easy-to-read texts for students with intellectual disabilities: Linguistic factors influence comprehension. *J. Appl. Res. Intel. Dis.* 2014. № 27. P. 212–225. DOI: <https://doi.org/10.1111/jar.12065>, [wiley.com/10.1111/jar.12065](https://www.wiley.com/doi/10.1111/jar.12065).
13. Seeman & Lewis. Cognitive Accessibility User Research. 2015. URL: <http://www.w3.org/TR/2015/WD-coga-user-research-20150115> (дата звернення: 17.03.2025).

References:

1. Borodkina, I., & Borodkin, H. (2019). Shliakhy zabezpechennia dostupnosti veb-resursiv dlia liudei z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Ways to ensure the accessibility of web resources for people with disabilities]. *Implementatsiia yevropeiskikh standartiv v ukrainski osviti doslidzhennia. Zbirnyk materialiv konferentsii*. UADO 2019. 25–28 [in Ukrainian].
2. Huliaieva, L., Holovko, Ya., & Fil, H. (2020). Osvita molodi z invalidnistiu v informatsiinomu suspilstvi: mozhlyvosti sotsialnykh media [Education of youth with disabilities in the information society: the possibilities of social media]. *Aktualni problemy neperervnoi osvity v informatsiinomu suspilstvi: zbirnyk mater. konf.* (Kyiv, 29–30 travnia 2020). Kyiv. 259–262 [in Ukrainian].
3. Dosvid korystuvannia publichnymy tsyfrovymy posluhamy (2022). Monitorynhovyi zvit [Experience of using public digital services. Monitoring report]. URL: <https://r2p.org.ua/page/dosvid-korystuvannya-publichnymy-cyfrovymy-poslugamy> [in Ukrainian].
4. Inkluzivnist ta prava liudyny na perednomu krai (2021) [Inclusivity and human rights at the forefront]. Dostupnist servisiv ta instrumentiv elektronnoho uriaduvannia dlia hromadian v Ukraini. Pidgotovleno doslidnytskoiu ahentsiieiu Info Sapiens ta VHO “Natsionalna Asambleia liudey z invalidnistiu Ukrainy” (POH Resursnyi tsentr “Bezbarierna 219 Ukrainy”). URL: <https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2021/09> [in Ukrainian].
5. Kostiuk, O. (2018) Adaptivni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii dlia inkluzyvnoi osvity ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Adaptive information and communication technologies for inclusive education of children with disabilities]. *Mizhnarodnyi zhurnal z novitnikh tekhnolohii u navchanni (iJET)*. 13 (4). 4–17 [in Ukrainian].
6. Kryklii, O. (2022). Kontseptsii tsyfrovoi inkluzii. Sutnist, faktory, element [The concept of digital inclusion. Essence, factors, elements]. *Ekonomichni horyzonty*. 3 (21), 62–71 [in Ukrainian].
7. Mizhnarodna klasyfikatsiia funktsionuvannia, obmezhenia zhyttiedialnosti ta zdorovia [International Classification of Functioning, Disability and Health]. Lorenzo Billiet, Anne-Marie Denolf. 2020–2021. URL: <https://www.ukrothe.eu/sites/default/files/uploads/s4-icf-mizhnarodna-klasifikaciya-funkcionuvannya-obmezheniya-zhittediyalnosti-ta-zdorovya.pdf> [in Ukrainian].
8. Osvita dlia tsyfrovoi transformatsii suspilstva / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa (2004) [Education for digital transformation of society]: monohrafiia. U 2 t. T. 1; za nauk. red. V. Kremenia, N. Nychkalo, L. Lukianovoi, N. Lazarenko. Kyiv: TOV “Yurka Liubchenka”. 526 s. [in Ukrainian].
9. Sasina, I. (2024). Zabezpechennia informatsiinoi dostupnosti dlia liudei z kohnityvnymy porushenniamy (ohliad mizhnarodnykh dokumentiv ta doslidzhen) [Ensuring information accessibility for people with cognitive impairments (review of international documents and research)]. *Inclusion and diversity. Naukovyi zhurnal*, 3, 67–72 [in Ukrainian].
10. Tsyfrova inkluziia ta dostupnist: sotsialna didzhytalizatsiia: monohrafiia (2023). [Digital Inclusion and Accessibility: Social Digitalization: Monograph]. Hanna Davydenko. Vinnytsia: TVORY. 240 s. [in Ukrainian].
11. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006. Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> [in English].

12. Fajardo, V. 'Avila, A. Ferrer, G. Tavares, M. G. 'Omez, A. Gern 'Andez. (2014). Easy-to-read texts for students with intellectual disabilities: Linguistic factors influence comprehension, *J. Appl. Res. Intel. Dis.*, 27 (2014) 212–225, <https://doi.org/10.1111/jar.12065>, wiley.com/10.1111/jar.12065 [in English].
13. Seeman & Lewis. (2015). Cognitive Accessibility User Research. Retrieved from: <http://www.w3.org/TR/2015/WD-coga-user-research-20150115> [in English].

УДК 376:069](477.84)

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-7>

Зоряна Ігорівна УДИЧ,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
E-mail: u-z@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2124-2263

Ірина Мирославівна ШУЛЬГА,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
E-mail: ira.shulha@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0651-047X

Тетяна Олександрівна ДУМСЬКА,

магістр музеєзнавства, пам'яткознавства,
заступниця генерального директора
з наукової та культурно-просвітницької роботи,
Національний заповідник «Замки Тернопілля»
E-mail: dumska.tetyana@gmail.com
ORCID: 0009-0006-4894-7115

РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЗАКЛАДУ МУЗЕЙНОГО ТИПУ (КЕЙС НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»)

Анотація. Вступ. У статті розкрито актуальність проблеми впровадження інклюзивного підходу в різні сфери життєдіяльності, зокрема соціальну, освітню, культурну, громадський сектор тощо. Проаналізовано особливості інтеграції принципів інклюзії в заклади музейного типу (сфера культури). Зазначено специфіку інтеграції інклюзії в музейний простір, що передбачає не лише фізичний доступ та інформаційну доступність закладів, але й збереження культури, ідентичності, спільне творення культурного простору, де культивуються такі принципи, як повага, рівність, справедливість, толерантність.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні Стратегії інклюзивного розвитку закладів музейного типу на прикладі Національного заповідника «Замки Тернопілля» (далі – Національний заповідник). Стратегія спрямована на подолання бар'єрів та перешкод в отриманні доступу до туристичних об'єктів та культурних послуг Національного заповідника.

Наукова новизна дослідження полягає у представленні кейсу Національного заповідника «Замки Тернопілля» щодо стратегування інклюзивного розвитку закладу музейного типу. У роботі розкрито сутність поняття «людиноцентричний дизайн» та етапи його розвитку, а також принципи людиноцентричного та універсального дизайну. Виокремлено та проаналізовано зміст основних етапів стратегування інклюзивного розвитку Національного заповідника (попередній, підготовчий, аналітичний, планувальний, реалізація та моніторинг). Увага акцентується на аналізі отриманих результатів аудиту доступності Національного заповідника, який стосувався усіх його компонентів середовища, а саме фізичної та інформаційної доступності; організаційної культури та рівня сформованості інклюзивної компетентності співробітників установи. Розроблено трирівневу шкалу інклюзивності для об'єктивної інтерпретації результатів аудиту доступності Національного заповідника, а також використано комплекс методів, серед яких авторські анкети та опитувальники.

Висновки. Таким чином, на основі отриманих результатів аудиту робочою групою було укладено проєкт Стратегії, організовано його обговорення на засіданні Вченої ради Національного заповідника. Визначено термін реалізації Стратегії, який становить п'ять років (2024–2029 рр.).

Ключові слова: інклюзія, інклюзивний підхід, заклад музейного типу, заповідник, стратегія, стратегування, аудит доступності.

Zoriana Ihorivna UDYCH,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and
Management of Education,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
E-mail: u-z@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2124-2263

Iryna Myroslavivna SHULHA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and
Management of Education,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
E-mail: ira.shulha@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0651-047X

Tetiana Oleksandrivna DUMSKA,

Master's in Museum and Monument Studies,
Deputy General Director for Scientific and Cultural and Educational work,
National Reserve "Zamky Ternopilla"
E-mail: dumska.tetyana@gmail.com
ORCID: 0009-0006-4894-7115

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY FOR THE INCLUSIVE DEVELOPMENT OF A MUSEUM-TYPE INSTITUTION (CASE OF THE NATIONAL RESERVE "ZAMKY TERNOPILLA")

Abstract. Introduction. The article deals with the relevance of the problem of implementing an inclusive approach in various spheres of life, including the social, educational, cultural, public sector, etc. The peculiarities of integrating the principles of inclusion into museum-type institutions (cultural sphere) have been analyzed. The specifics of integrating inclusion into the museum space have been outlined, which involves not only physical and information accessibility of institutions but also the preservation of culture, identity, and the co-creation of a cultural space where principles such as respect, equality, justice, tolerance, etc. have been indicated.

The purpose of work is to substantiate the Strategy for the inclusive development of museum-type institutions, using the example of the National Reserve "Zamky Ternopillia" (the National Reserve). The Strategy aims to overcome barriers and obstacles to access to the National Reserve's tourist attractions and cultural services.

Scientific novelty of the study lies in the presentation of the case of the National Reserve "Zamky Ternopillia" on the strategy of inclusive development of a museum-type institution. The essence of the concept of "human-centered design" and the stages of its development, as well as the principles of human-centered and universal design have been revealed in the article. The content of the main stages of strategizing the inclusive development of the National Reserve (preliminary, preparatory, analytical, planning, implementation, and monitoring) has been identified and analyzed. Attention is focused on the analysis of the results of the accessibility audit of the National Reserve, which concerned all environmental components: physical and information accessibility; organizational culture, and the level of inclusive competence of the institution's employees. A three-level inclusivity scale for an objective interpretation of the results of the National Reserve accessibility audit has been developed. A set of methods was used, including author's questionnaires.

Conclusions. Thus, based on the audit findings, the work team developed the Strategy project. Its discussion at the Scientific Council of the National Reserve meeting has been organized. The Strategy's implementation period has been determined (2024–2029).

Key words: inclusion, inclusive approach, museum-type institution, reserve, strategy, strategizing, accessibility audit.

Вступ. Інклюзія є ознакою розвитку демократичного суспільства, тому сьогодні питання забезпечення безбар'єрності, доступності середовища постають серед національних пріоритетів. Це підтверджується впровадженням інклюзивних підходів у різні сфери життєдіяльності, зокрема соціальну, освітню, культурну, громадську, що є закономірним явищем, зумовленим різними чинниками. Важливу роль у поширенні інклюзивних практик відіграють міжнародні та національні ініціативи, які передбачають дотримання рівних прав і можливостей усіх громадян та викорінення будь-яких проявів дискримінації.

Зауважимо, що інклюзія у сфері культури має свої особливості. Йдеться не лише про фізичний доступ та інформаційну доступність закладів і культурних чи мистецьких заходів, але й про збереження культури, ідентичності та й загалом спільне творення культурного простору, де культивуються такі принципи, як повага, рівність, справедливість, толерантність. Сьогодні заклади культури, зокрема музеї, театри, виставкові центри, бібліотеки, трансформуються відповідно до нових вимог. У центрі уваги постає не демонстрація та пасивне споглядання культурних надбань і пам'яток, а передусім людина з її інтересами, вподобаннями, можливостями та прагненнями. Таким чином, у статті ми намагались з'ясувати особливості розвитку музеїв України у контексті запровадження інклюзивних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що питання музейної інклюзії в Україні є мало розробленим, певні напрацювання у цьому напрямі все ж таки є, зокрема на увагу заслуговують праці вчених (О. Анищенко, О. Зіненко, Ю. Ключко, В. Кушнір, О. Міхно, К. Степанович, Н. Філіпчук, М. Ясеновська), у яких проаналізовано практичні кроки для впровадження інклюзивного підходу та формування безбар'єрного середовища закладів музейного типу. Сьогодні також ініціюються та реалізуються тематичні проєкти задля розвитку доступного культурного середовища.

Як зазначалось вище, питання доступу до культурних надбань унормовується низкою міжнародних актів, які ратифіковані Україною (Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи Ради Європи (1985 р.), Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства (2005 р.)), а також національним законодавством у сфері культури (Закон України «Про культуру» (2010 р.), Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), Закон України «Про туризм» (1995 р.), Закон України «Про музеї та музейну справу» (1995 р.), Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року»). У зазначених нормативних актах йдеться про створення доступного, безбар'єрного культурного середовища для всіх груп населення і наголошується на збереженні автентичності пам'яток культури.

Можемо констатувати вагоме підґрунтя для інтеграції принципів інклюзії в музейну сферу, яке охоплює як наукові напрацювання, так і розроблену законодавчу базу. Проте багато питань залишаються невирішеними, що зумовило **мету дослідження**: обґрунтувати Стратегію інклюзивного розвитку закладів музейного типу на прикладі Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед сучасними музейними установами стоїть чимало викликів. І серед них не лише збереження, збагачення, інтерпретація музейних фондів, але й ефективне їх експонування та проведення просвітницької роботи. Адже серед визначальних місій музейних установ України – формування громадянина та вплив на становлення громадянського суспільства. Таким чином, музейні установи є водночас культурними, освітніми та науковими інституціями, які намагаються реалізувати принцип «включеності усіх», тобто залучення до діяльності усіх верств населення [1]. Музейні установи, задля збереження своєї актуальності для суспільства і реалізації місії, мають постійно самовдосконалюватися та ставати інклюзивними. Ця ідея відображена й залишається актуальною у новому визначенні музею, затвердженому у 2022 р. Генеральною Асамблеєю Міжнародної ради музеїв (General Assembly of the International Council of Museums), яке відображає сучасні виклики та очікування від музеїв й наголошує на інклюзивності, участі громади та сталості: «музей – це некомерційна, постійна установа, що працює на благо суспільства, яка досліджує, збирає, зберігає, інтерпретує та експонує матеріальну й нематеріальну спадщину. Відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні, музеї сприяють різноманітності та сталому розвитку. Вони працюють і спілкуються етично, професійно та за участю громад, пропонуючи різноманітний досвід для освіти, задоволення, роздумів і обміну знаннями» [2].

В основі інклюзивного підходу, зокрема у розвитку музейної сфери, лежить філософія людиноцентризму, яка ставить потреби, можливості та гідність кожної людини в центр уваги. Людиноцентризм передбачає врахування індивідуальних особливостей, забезпечення рівного доступу до ресурсів і можливостей, а також створення середовища, в якому всі почуваються прийнятими та цінними. Такий підхід спрямований на подолання дискримінації, усунення

бар'єрів і розвиток суспільства, яке визнає різноманітність як джерело сили та прогресу. Усі аспекти інклюзивного середовища – від архітектурного дизайну до соціальної взаємодії – мають сприяти створенню умов, де кожна людина має змогу реалізувати свій потенціал і брати повноцінну участь у житті громади, отримувати усі блага.

Одним з ключових інструментів реалізації людиноцентричного підходу є створення такого середовища, яке враховує різноманітність потреб усіх людей. Для цього необхідно забезпечити доступність та комфорт у повсякденному житті, що стає можливим завдяки впровадженню людиноцентричного дизайну (Human-Centered Design) та універсального дизайну (Universal Design). Вони формують основу для створення просторів, продуктів, ресурсів, комунікацій і послуг, які відповідають принципам інклюзії та рівноправності.

Зазвичай під поняттям «дизайн» розуміють водночас процес та результат створення й розроблення зовнішнього вигляду, структури, функціональності та взаємодії предметного світу з урахуванням естетичних, ергономічних, технічних і економічних аспектів. Метою дизайну є оптимізація взаємодії користувача з об'єктом і забезпечення його ефективності, зручності та привабливості. Дизайн охоплює широкий спектр діяльності, включно з графічним, промисловим, інтер'єрним, веб. Поняття «дизайн» у сучасному розумінні почало набувати поширення в середині XX ст., але його корені можна знайти ще в епоху Ренесансу, коли архітектори та художники звернули увагу на естетичну складову частину проектування. Проте термін «дизайн» в англomовному контексті зазвичай пов'язують з індустріальною революцією та розвитком масового виробництва кінця XIX – початку XX ст. Вважаємо, що одним з перших, хто використовував цей термін у професійному контексті, був англійський дизайнер та теоретик Вільям Морріс (William Morris, 1834–1896 pp.). Він активно просував ідею поєднання краси та функціональності предметів повсякденного вжитку, що знайшла відображення в одній з його ґрунтовних праць у 1880 р. під назвою «Краса життя» (The Beauty of Life). Далі термін «дизайн» набув популярності завдяки діяльності таких відомих дизайнерів, як Людвіг Міс ван дер Роє (Ludwig Mies van der Rohe, 1886–1969 pp.) та подружжя Чарльз і Рей Еймс (Charles (1907–1978 pp.) and Ray (1912–1988 pp.) Eames), які у 1920–1930-х pp. пропагували концепції функціонального, але естетично продуманого дизайну в рамках модерністського руху.

У середині XX ст. в контексті розвитку ергономіки, психології та дизайну взаємодії з технологіями з'являється практичний інструмент, так званий людиноцентричний дизайн, який дає змогу здійснювати проектування, орієнтований на потреби, вимоги та обмеження користувачів на всіх етапах створення продукту чи послуги. Історію становлення та розвитку людиноцентричного дизайну умовно поділяємо на такі періоди.

1950–1960-ті pp.: перші кроки в дослідженні людської взаємодії з технологіями. У цей період почали розвиватися дослідження в галузі ергономіки та когнітивної психології, що дало змогу глибше зрозуміти потреби людини під час використання різноманітних технологій і продуктів. Важливим кроком стало створення перших інтерфейсів, орієнтованих на користувача, таких як графічні інтерфейси.

1970–1980-ті pp.: піднесення ергономіки та психофізичних досліджень. Під час цього періоду був активно розвинутий концепт ергономічного дизайну, що став одним з основних аспектів людиноцентрованого підходу. Інженери та дизайнери почали враховувати фізіологічні та психологічні фактори під час створення продукції.

1990-ті pp.: офіційне визначення терміна «людиноцентричний дизайн» як окремого підходу. У 1990-х pp. концепція людиноцентричного дизайну почала формуватися як окремий підхід. Зокрема, ще у 1988 р. було видано книгу Дональда Нормана (Donald Norman, 1935 р.н.) «Психологія повсякденних речей» (The Psychology Of Everyday Things), яку згодом декілька разів доповнили та перевидали під назвою «Дизайн повсякденних речей» («The Design of Everyday Things»), а також перекладена на 8 мов світу. У цій праці представлено важливі принципи дизайну, орієнтованого на користувача, підкреслюючи важливість врахування людських потреб і помилок [3]. Також у цей період почали з'являтися перші програми та методики для інтеграції людиноцентричного дизайну в інженерні та дизайнерські процеси.

2000-ті р.: інтеграція людиноцентричного дизайну у різні сфери дизайну. Людиноцентричний дизайн став важливою частиною багатьох галузей, як-от промисловий дизайн, розроблення програмного забезпечення, урбаністичний дизайн, а також медицина та соціальні

інновації. З'явилася велика кількість методів, таких як прототипування, дослідження користувачів, проведення тестувань [4]. Ці методи стали стандартними інструментами в практиці людиноцентричного дизайну.

Сучасний період: розширення на інклюзивність та сталий розвиток. У сучасному дизайні людиноцентризм все більше уваги акцентує на інклюзивності (створення продуктів, що задовольняють потреби різних груп людей) та сталому розвитку. Все більше проєктів фокусується на тому, щоб продукція, засоби та простір були доступними, етичними та знижували негативний вплив на довкілля, створювали умови для максимальної участі людини в усіх соціальних процесах.

Людиноцентричний дизайн реалізується завдяки принципам, які націлені на оптимізацію комфорту, зручності та доступності ресурсів, засобів, середовища і послуг для користувачів. Основними принципами є такі.

Акцент на користувача. Орієнтація на реальні потреби, проблеми та уподобання кінцевих користувачів. Це вимагає активного залучення користувачів на всіх етапах проектування: від початкових досліджень до тестування продукту або послуги, що дає змогу врахувати специфічні вимоги користувачів.

Ітераційність. Постійне вдосконалення продукту або послуги через регулярне тестування та аналіз зворотного зв'язку, залучення стейкхолдерів. Процес розроблення не припиняється після першого запуску, а продовжується досягненням оптимальних результатів, ґрунтуючись на реальних відгуках користувачів.

Емпатія. Розуміння і врахування потреб, досвіду та контексту користувачів. Цей принцип дає змогу створювати продукти, які відповідають реальним життєвим умовам і ситуаціям користувачів, що сприяє полегшенню взаємодії з продуктом.

Простота та інтуїтивність. Продукти мають бути легкими у використанні та зрозумілими з першого контакту. Інтерфейси та механізми мають бути інтуїтивно зрозумілими, що знижує ймовірність помилок та потребу в додатковому навчанні користувачів.

Залучення користувачів на всіх етапах. Активна участь користувачів у процесах від початкових досліджень до тестування прототипів та кінцевої оцінки результату. Це дає змогу більш точно врахувати їхні потреби та покращити якість кінцевого продукту.

Мультидисциплінарність. Співпраця між різними фахівцями, такими як дизайнери, інженери, психологи, дослідники, задля створення продуктів, що максимально відповідають вимогам користувачів та забезпечують усунення можливих бар'єрів.

Концентрація на контексті використання. Врахування специфіки середовища, в якому продукт чи послуга буде використовуватись. Це включає фізичний простір, соціальний контекст або технологічні умови, що можуть впливати на ефективність і зручність користування.

Доступність та інклюзивність. Продукти, послуги чи середовище мають бути доступними для широкого кола користувачів, зокрема осіб з маломобільних груп населення, що забезпечує рівний доступ для всіх.

У період активного становлення людиноцентричного дизайну виникає ще одна ініціатива, яка стосується функціональності та доступності, – це впровадження принципів універсального дизайну на основі людиноцентричного підходу. Принципи універсального дизайну були розроблені задля створення середовища, продуктів, послуг та інфраструктури, які є максимально доступними й зручними для використання усіма людьми, незалежно від їхніх фізичних, сенсорних, когнітивних чи інших особливостей. Основна мета цих принципів – забезпечити інклюзивність, рівноправність і комфорт, мінімізуючи необхідність адаптацій чи спеціальних рішень. Ці принципи та рекомендації до них розроблені у 1997 р. робочою групою архітекторів, дизайнерів, інженерів і дослідників екологічного дизайну у Центрі універсального дизайну при Університеті штату Північна Кароліна, США (The Center for Universal Design at North Carolina State University USA), якому належать авторські права на них. У робочій групі під керівництвом Рона Лоуренса Мейса (Ronald Lawrence Mace, 1942–1998 pp.) працювали Бетті Роуз Коннелл (Bettye Rose Connell), Майк Джонс (Mike Jones), Джим Мюллер (Jim Mueller), Абір Маллік (Abir Mullick), Елейн Остроф (Elaine Ostroff), Джон Санфорд (Jon Sanford), Ед Стайнфельд (Ed Steinfeld), Моллі Сторі (Molly Story) та Грег Вандерхайден (Gregg Vanderheiden). Ознайомитися з результатом робочої групи можна у зведеній табл. 1 [5].

Таблиця 1

Принципи та рекомендації універсального дизайну

Принцип	Опис	Рекомендації
Рівне використання	Дизайн має бути корисним та доступним для людей з різними здібностями та можливостями.	– Забезпечення однаковими засобами та ресурсами усіх користувачів; – уникнення стигматизації користувачів.
Гнучкість у використанні	Дизайн має бути гнучким і підлаштовуватись під потреби різних користувачів.	– Надати можливість вибору методів використання; – забезпечити різноманітність способів взаємодії з продуктом.
Простота та інтуїтивність	Продукти мають бути зрозумілими та легкими для використання.	– Спростувати процеси для максимальної доступності; – зважати на широкий спектр грамотності та мовних навичок; – розташування інформації відповідно до її важливості; – забезпечення ефективними підказками та зворотним зв'язком під час і після виконання завдання.
Доступність інформації	Сприйняття інформації, незважаючи на сенсорні можливості користувачів	– Використання різних способів для подання інформації; – застосування простої мови; – забезпечення сумісності з різними технологіями та пристроями, які використовують особи з різними сенсорними порушеннями.
Терпимість до помилок	Дизайн має бути стійким до помилок користувачів	– Розробляти продукти так, аби мінімізувати небезпеки та помилки; – передбачити, щоб помилки не мали негативних – наслідків; – включати інтерфейси, що попереджають користувачів про помилки; – перешкодити несвідомим діям у завданнях, які вимагають уваги.
Низькі фізичні зусилля	Дизайн розраховано на незначні фізичні ресурси користувачів	– Забезпечити легкість використання продукту без надмірних зусиль; – мінімізувати повторювані дії, тривалі фізичні зусилля.
Наявність необхідного простору	Забезпечення відповідними розмірами і простором для підходу, досяжності, маніпуляцій і використання незалежно від розміру тіла, пози чи рухливості користувача.	– Забезпечення чіткої лінії видимості важливих елементів для будь-якого користувача, який сидить або стоїть; – пристосувати дизайн до різних розмірів руки; – передбачити достатній простір для використання компенсаторних чи допоміжних засобів.

Між принципами людиноцентричного дизайну та універсального дизайну є певні відмінності, які необхідно враховувати під час дизайнування на основі людиноцентричного підходу (табл. 2). На нашу думку, їх необхідно інтегрувати у процесі проведення аудиту доступності та стратегування інклюзивного розвитку будь-якого середовища.

Таке порівняння чітко показує відмінності та схожості між двома підходами до дизайну, що може допомогти в подальшому їх використанні в різних контекстах проектування. Для стра-

Таблиця 2

Порівняльна таблиця людиноцентричного та універсального дизайнів

Критерій	Людиноцентричний дизайн	Універсальний дизайн
Цільова аудиторія	Специфічна група користувачів (наприклад, особи з порушенням опорно-рухового апарату, люди з відсутнім зором)	Широка аудиторія, всі люди без винятку
Інклюзивність	Сфокусований на потребах певної групи людей	Охоплює всі можливі варіанти користувачів від самого початку
Підхід	Орієнтований на індивідуальні потреби користувачів, з глибоким тестуванням	Створення продуктів та середовищ, доступних для всіх від самого початку
Процес проектування	Ітераційний процес із залученням користувачів на всіх етапах	Проектування з орієнтацією на універсальність та доступність
Цілі	Оптимізація продукту для конкретних умов використання	Створення універсальних рішень, які підходять для широкої аудиторії

тегування інклюзивного розвитку музейної установи інтеграція принципів людиноцентричного дизайну та універсального дизайну створює потужний інструмент задля забезпечення доступності, участі та залученості усіх груп відвідувачів. Пропонований інтегрований підхід у системі принципів реалізовано робочою групою на базі Інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (далі – ІРЦ), фахівці якого здійснюють стратегування інклюзивного розвитку будь-яких середовищ (табл. 3).

Ці інтегровані принципи лягли в основу стратегування інклюзивного розвитку Національного заповідника «Замки Тернопілля» (далі – Національний заповідник), який є провідним державним культурно-освітнім та науково-дослідним закладом Тернопільської області. Національний заповідник має особливу історико-архітектурну і наукову цінність, створений задля забезпечення охорони та популяризації пам'яток культурної спадщини, розташованих на його території, проведення науково-дослідної, екскурсійної та культурно-освітньої діяльності [6]. Він є найбільшим заповідником в області, який у своїй структурі об'єднує 24 пам'ятки національного та місцевого значення, розташовані у трьох районах області – Тернопільському, Кременецькому та Чортківському. На базі трьох пам'яток (замки у Збаражі і Скалаті та палац у Вишнівці) облаштовано експозиції, на чотирьох (попередні та замок у Теребовлі) здійснюється обслуговування туристів [6; 7].

Таблиця 3

Інтегровані принципи стратегування інклюзивного розвитку музейної установи

№	Принцип	Зміст
1	Людиноцентричність та універсальність у стратегії розвитку	<i>Глибинне розуміння потреб цільової аудиторії:</i> створення портретів відвідувачів з урахуванням різноманітних можливостей, інтересів і очікувань; <i>залучення до розробки:</i> інклюзивні обговорення та тестування з участю представників різних груп: людей з маломобільних груп населення, сімей, дітей, людей похилого віку тощо; <i>простота та доступність комунікації:</i> розроблення багатоматеріальних матеріалів (аудіо, візуальні, текстові), зрозумілих для всіх користувачів, включно зі шрифтом Брайля та простою мовою.
2	Фізична та інформаційна доступність простору	<i>Універсальність у дизайні архітектури:</i> забезпечення доступності для всіх відвідувачів за допомогою пандусів, ліфтів, тактильних підлогових навігацій та інтуїтивно зрозумілих вказівників; <i>гнучкість використання простору:</i> експозиції та інтер'єри, зручні для відвідувачів з різними фізичними можливостями (різна висота експонатів, доступність до них як стоячи, так і сидячи); <i>багатоканальність взаємодії:</i> використання аудіогідів, тактильних моделей, інтерактивних екранів, зручних для різних груп користувачів.
3	Інклюзивна програма музею	<i>Адаптовані заходи:</i> інтерактивні екскурсії з урахуванням різних сенсорних і когнітивних потреб (сурдопереклад, аудіоописи, тактильні експонати); <i>освітні програми для всіх:</i> залучення дітей і дорослих з особливими освітніми потребами до навчання через ігри, майстер-класи, інтерактиви; <i>дистанційна участь:</i> розширення цифрової присутності через онлайн-експозиції, віртуальні тури, вебінари.
4	Забезпечення емоційного комфорту та сталості	<i>Простори для відпочинку:</i> обладнання зон спокою та відновлення, доступних для всіх; <i>емпатійний сервіс:</i> навчання персоналу для розуміння й підтримки різних груп відвідувачів, створення дружньої атмосфери; <i>сталий розвиток:</i> екологічність рішень у матеріалах, енергозбереження та адаптивність простору до змінних потреб.
5	Оцінка ефективності та вдосконалення	<i>Регулярний зворотний зв'язок:</i> проведення опитувань і аналіз відгуків для адаптації послуг; <i>вдосконалення персоналу:</i> постійне навчання команди принципів універсального та людиноцентричного дизайну; <i>моніторинг результатів:</i> аналіз кількісних (кількість відвідувачів) та якісних (рівень задоволення) показників, щоб оцінити успішність реалізованих рішень.

Розуміючи важливість якісної взаємодії співробітників музею з відвідувачами з інвалідністю, а також необхідність реалізації права на доступ до культурної спадщини, залученість до культурного життя, робоча група у складі фахівців ІРЦ та Національного заповідника підійшли ґрунтовно і комплексно до питання забезпечення його доступності й розробили Стратегію інклюзивного розвитку Національного заповідника «Замки Тернопілля». Метою укладання Стратегії є створення інклюзивного середовища в історико-культурному просторі туристичних об'єктів Національного заповідника, що забезпечить рівні умови для доступу до культурної спадщини та культурних послуг. Стратегія спрямована на подолання бар'єрів та перешкод в отриманні доступу до туристичних об'єктів та культурних послуг Національного заповідника «Замки Тернопілля», вона має закласти підґрунтя для сталого інклюзивного розвитку установи.

Проаналізовано праці вчених (В. Бриндза і Ю. Чернобай [8], Ю. Васіна [9], О. Мармаза [10], В. Орищук [11]), що стали основою для обґрунтування основних положень стратегічного менеджменту, видів стратегій, засобів їх досягнення, етапів стратегування, а також специфіки розроблення стратегії розвитку закладів музейного типу.

Стратегія інклюзивного розвитку Національного заповідника – це детально продуманий, комплексний план дій, орієнтований на реалізацію місії та досягнення цілей організації з максимальною ефективністю та результативністю [10, с. 8]. Зауважимо, що сьогодні ще не існує універсальної методики розроблення такого типу документа. Тому для початку, спираючись на рекомендації Ю. Чернобай і В. Бриндза [8, с. 4], ми виокремили етапи процесу стратегування, дещо деталізувавши їх: попередній, підготовчий, аналітичний, планувальний, реалізаційний та моніторинговий.

Під час *попереднього етапу* ініціативна група провела низку стратегічних сесій, в ході яких обґрунтовано необхідність стратегування інклюзивного розвитку Національного заповідника, зокрема визначено значення інклюзивного розвитку для збереження культурної спадщини, розвитку туристичної інфраструктури, забезпечення рівного доступу для всіх громадян, а також обумовлено основні пріоритети, цілі, завдання, етапи та принципи стратегування, необхідні ресурси для аудиту та укладання стратегії, очікувані результати.

На другому, *підготовчому етапі* стратегування, було сформовано склад робочої групи, до якої увійшли представники різних відділів Національного заповідника (наукові співробітники та екскурсоводи). Також налагоджено контакти з іншими фахівцями у сфері інклюзії для взаємодії у межах впровадження інклюзивного підходу в музейне середовище, що стало можливим завдяки проведенню попередніх перемовин та підписанню відповідних угод і меморандумів про співпрацю. Зокрема, добре налагоджена співпраця з інклюзивно-ресурсним центром Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (керівниця – доц. Зоряна Удич) [12; 13], фахівці якого провели навчання членів команди з теми інклюзії та стратегування.

Першочергове завдання сформованої команди стосувалось розроблення методики збору необхідних даних та їх аналізу. Для цього робочою групою проведено аудит доступності, який передбачав виявлення досвіду впровадження інклюзивного підходу, а також фізичних, інформаційних та інших бар'єрів, які перешкоджають Національному заповіднику у наданні комплексу послуг. Аудит – «це процес, за допомогою якого компетентний працівник збирає і нагромаджує дані про явища і факти задля їх об'єктивної кількісної та якісної оцінки, визначення відповідності критеріям доцільності й законності та надання зацікавленим користувачам достовірної інформації про об'єкти дослідження» [14].

Ми спирались на науково-практичні розробки вчених (Н. Гордієнко, Ю. Мізік, В. Рудницький, О. Харламова), у яких розкрито теоретичні аспекти аудиту та особливості опрацювання отриманих результатів. Це дало змогу провести власний аудит інклюзивності Національного заповідника. Для отримання об'єктивних результатів дослідження охоплено усі компоненти середовища Національного заповідника, а саме: фізичний простір, інформаційна доступність, організаційна культура, інклюзивна компетентність співробітників установи. Проаналізуємо кожен з виокремлених аспектів.

Доступність фізичного простору включає безбар'єрний вхід, наявність пандусів, підйомників, ліфтів, доступні вбиральні, додаткові місця для паркування, контрастне маркування про-

сторю тощо, що забезпечує комфортне пересування та перебування в установі й на прилеглій території [15].

Важливим аспектом є також інформаційна доступність установи, яка передбачає зручний пошук інформації на сайті установи, можливість отримати інформацію у будь-який зручний спосіб (усно по телефону, текстовим повідомленням у чаті чи месенджері, на сайті тощо); наявність інформаційних вказівників і покажчиків для самостійного орієнтування в будівлі та на прилеглій території; використання альтернативних способів подання інформації під час екскурсії (аудіогіди, текстові та відеоматеріали), які враховують різні потреби відвідувачів, а також застосування альтернативних форматів інформаційного супроводу: титрування, аудіо-одискрипція (тифлокоментування), жестова мова, формат, придатний для зчитування тесту на екрані (скрінрідери), формати простої мови та легкого читання, доступність музейних експонатів тощо); зрозумілий план будівлі та евакуації за потреби.

Інклюзивний аспект організаційної політики установи передбачає наявність стратегії та плану забезпечення інклюзивності; співпрацю з маломобільними групами населення, зокрема, їх залучення до розроблення та реалізації різних програм і проєктів, у тому числі інклюзивних; наявність спеціального підрозділу в установі, який відповідає за створення інклюзивного простору; спадкоємність діяльності з упровадження інклюзії в музейному середовищі; зворотний зв'язок для вивчення потреб відвідувачів музею.

Інклюзивна компетентність співробітників музейних закладів дає змогу налагодити соціальну взаємодію в межах музейного простору. Цей аспект включає розуміння основних ідей і принципів інклюзії; уміння і навички комунікації з відвідувачами, зокрема з уразливих груп населення, на принципах поваги до людської гідності та уникаючи будь-яких стереотипів, упереджень та дискримінації; знання особливостей адаптацій і модифікацій музейного простору; участь у розробленні інклюзивних екскурсій, доступних інформаційних матеріалів; використання засобів альтернативної та допоміжної комунікації.

Для проведення аудиту доступності музейної установи та отримання достовірних результатів розроблено анкети та опитувальники, які були застосовані на *третьому (аналітичному) етапі*, як-от:

- анкета «Організаційна політика Національного заповідника щодо доступності та інклюзивності», яка містить загальні питання щодо музейної установи;
- анкета «Інформаційна доступність екскурсійних об'єктів Національного заповідника для з'ясування доступу отримання інформації задля планування візиту та доступності подання інформації про музейний експонат; анкета складалась з двох блоків запитань, де перший стосувався повноти представленої інформації на сайті установи, другий – кожного екскурсійного об'єкта Національного заповідника (замок м. Збараж, замок м. Скалат, замок м. Тереховля, палац смт. Вишнівцець);
- опитувальник «Фізична доступність екскурсійних об'єктів Національного заповідника, що дав змогу проаналізувати доступність предметно-просторового (фізичного) середовища музейної установи.

Крім того проведено опитування за допомогою створеної Google Форми задля вивчення рівня сформованості інклюзивної компетентності співробітників Національного заповідника. Опитувальник включав відкриті та закриті запитання, що дало змогу з'ясувати рівень володіння працівниками інформацією з інклюзивної тематики, основною термінологією, наявність / відсутність попереднього досвіду взаємодії з відвідувачами з інвалідністю та загалом визначити рівень сформованості інклюзивної компетентності у співробітників.

Зазначимо, що усі використані матеріали враховують стандарти, які забезпечують право людей з інвалідністю на участь у культурному житті суспільства.

Для об'єктивного аналізу отриманих результатів аудиту доступності розроблено трирівневу шкалу інклюзивності:

- *I рівень (високий)*: заклад відповідає основним стандартам безбар'єрності (дотримано вимоги Державних будівельних норм щодо інклюзивності та доступності);
- *II рівень (середній)*: у закладі забезпечено мінімальний рівень інклюзивності (має ознаки адаптивності до потреб відвідувачів з інвалідністю та осіб, які належать до маломобільних груп населення);

– *III рівень (недостатній)*: заклад недоступний для відвідувачів з інвалідністю (немає ознак адаптивності до потреб відвідувачів з інвалідністю та представників маломобільних груп населення).

Аудит фізичної доступності досліджуваних музейних об'єктів дозволив виявити перешкоди в предметно-просторовому (фізичному) середовищі, які утруднюють самостійне пересування та/або користування спеціальними технічними пристроями для людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Зокрема, найбільшою перешкодою для відвідувачів із зазначених категорій населення є відсутність ліфта та/або підйомника на другий/третій поверх споруд, а також не пристосовані вбиральні, які є непридатними для користування особами з маломобільних груп населення. Натомість інші архітектурні перешкоди, зокрема наявність порогів, повна чи часткова відсутність навігації, недоступність входів до споруд, відсутність облаштованих місць для паркування та рекреації, не потребують великих зусиль та фінансових витрат для усунення. Опрацювання результатів аудиту фізичної доступності музейних установ дало змогу виявити, що досліджувані музейні установи мінімально відповідають або зовсім не відповідають потребам уразливих категорій населення.

Результати аудиту інформаційної доступності Національного заповідника дає підстави стверджувати, що на сайті закладу міститься неповна інформація, що є необхідною умовою для самостійного планування візиту, відсутні дані щодо доступності та наявності інклюзивних програм, які реалізуються в закладі. Крім того, він не адаптований до потреб осіб з порушеннями зору.

Водночас варто зауважити, що під час обслуговування відвідувачів у закладах застосовуються окремі альтернативні формати інформаційного супроводу, зокрема, аудіоформат та формат електронного документа. Наявні окремі інтерактивні музейні предмети – експонати з дублетного фонду, оцифровані музейні предмети, 3D-моделі музейних предметів, що забезпечує мінімальний рівень інклюзивності, проте під час подання інформації про культурні об'єкти не завжди враховуються різні форми вразливості, а отже, й різні потреби відвідувачів. Один з досліджуваних замків (м. Терехів) взагалі не має ознак адаптивності та недоступний для відвідувачів з інвалідністю. Таким чином, виявлено різні рівні доступності досліджуваних пам'яток.

Організаційна політика музейних установ теж потребує уваги. Внутрішня нормативно-правова база недостатньо враховує інклюзивний підхід у діяльності музейної установи. Єдиним розробленим документом, який регулює це питання, є «Положення про порядок супроводу осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення до об'єктів Національного заповідника «Замки Тернопілля»» [16].

У закладі не реалізуються спеціальні програми для уразливих груп населення, тому більшість працівників не має достатнього досвіду комунікації та взаємодії з ними. Єдиний реалізований на час дослідження інклюзивний проєкт – «Доторкнись – Відчуй – Пізнай» (2021 р.), у межах якого серед іншого було проведено тренінг для персоналу музею на тему «Особливості обслуговування відвідувачів з вадами зору в музейних закладах» (тренерка: виконавча директорка Львівського обласного осередку Всеукраїнської громадської організації «Українська спілка інвалідів – УСІ», керівниця Ресурсного центру освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами Національного університету «Львівська політехніка» Оксана Потимко).

Отже, організаційна політика Національного заповідника щодо забезпечення доступності та інклюзивності туристичних об'єктів відповідає початковому рівню, адже заклад здійснює лише окремі дії у цьому напрямі.

В опитуванні щодо визначення рівня сформованості інклюзивної компетентності у співробітників Національного заповідника взяла участь 21 особа. Опитувальник містив дев'ять запитань, вісім з них – закритого, а одне – відкритого типу. Отримані результати дали змогу з'ясувати, що приблизно третина (36,0%) респондентів правильно розуміє і трактує зміст понять, пов'язаних з інклюзією, та вживає коректну термінологію у спілкуванні з людьми з інвалідністю. 63,9% опитаних співробітників Національного заповідника мали професійний досвід взаємодії з людьми з інвалідністю, зокрема з різними типами сенсорних та/або ментальних порушень. Майже половина (47,6%) респондентів оцінює свою інклюзивну компетентність як таку, що сформована на достатньому рівні. Зазначимо, що усі опитані брали участь

у реалізованих заходах (тренінгах) щодо підвищення рівня інклюзивної компетентності. Проте 66,7% з них потребують додаткового навчання, зокрема, з тих питань, які стосуються адаптації та модифікації музейного середовища та взаємодії з відвідувачами з різними потребами. На питання щодо доцільності впровадження інклюзивного підходу в музейній галузі 71,4% опитаних відповіли ствердно. Враховуючи зазначене, вважаємо, що необхідно спрямовувати подальші зусилля на формування інклюзивної компетентності у співробітників Національного заповідника.

Узагальнюючи результати аналітичного етапу розроблення Стратегії, який передбачав проведення аудиту, ми виокремили сильні та слабкі сторони Національного заповідника у контексті його інклюзивності та доступності, що стало основою для розроблення подальших кроків [6; 7].

Наступний етап розроблення Стратегії – **планувальний** – включав укладання стратегії, її обговорення та затвердження. Проведені стратегічні сесії дали змогу визначити усі стратегічні цілі, розробити завдання, спрямовані на їх досягнення, укласти цільові індикатори й передбачити очікувані результати від впровадження Стратегії. Ця структура стала основою проєкту «Стратегії інклюзивного розвитку Національного заповідника «Замки Тернопілля»», який після публічного обговорення й внесення коригувань був затверджений на засіданні Вченої ради заповідника 28 вересня 2023 р.

Укладання та затвердження Стратегії дає підстави для її впровадження у діяльність заповідника, що є завданням останнього етапу стратегування – **реалізації та моніторингу**. Зазначимо, що цей процес доволі тривалий, тому робочою групою визначено термін реалізації Стратегії – п'ять років (січень 2024 р. – грудень 2029 р.). Впровадження ухвалених рішень потребує значних ресурсів, зокрема фінансових, що може бути перешкодою для закладу музейного типу, тому залучені різні джерела фінансування: кошти державного бюджету, кошти місцевих бюджетів (у тому числі, кошти бюджету об'єднаної територіальної громади), кошти технічної допомоги Європейського Союзу, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій, кошти спонсорів тощо.

Задля визначення дієвості Стратегії передбачено щорічний моніторинг результатів наприкінці календарного року, який має проводити робоча група. У коло її завдань включено проведення аналізу стану реалізації Стратегії, обґрунтування оцінки прогресу, підготовку пропозицій та рекомендацій щодо покращення ефективності її реалізації, удосконалення змісту Стратегії та представлення узагальнених результатів громадськості. Передбачено, що результати реалізації Стратегії інклюзивного розвитку Національного заповідника «Замки Тернопілля», у тому числі щорічні моніторингові звіти робочої групи, будуть розміщуватися у публічному просторі на інформаційно-комунікаційному ресурсі Національного заповідника «Замки Тернопілля» (www.zamky.te.ua).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, вважаємо, що розроблення та реалізація Стратегії інклюзивного розвитку закладу музейного типу сформує його позитивний імідж, який відповідає сучасним викликам і потребам; забезпечить доступ до культурних пам'яток для всіх категорій населення; сприятиме соціальній інтеграції та інклюзії у суспільстві. Розроблена стратегія може слугувати зразком для інших музейних установ, які прагнуть впровадити інклюзивний підхід, забезпечуючи доступність культурних послуг. Стратегія інтегрує вимоги міжнародних і національних нормативних актів, що робить її релевантною для різних культурних закладів. Натомість перспективними напрямками майбутніх досліджень є аналіз моніторингу реалізації Стратегії інклюзивного розвитку Національного заповідника «Замки Тернопілля» та її удосконалення відповідно до вимог часу, можливостей музейної установи, запитів громади.

Література:

1. Філіпчук Н., Удич З. Соціальний аспект музейно-освітньої взаємодії. *Естетика і етика педагогічної дії*: збірник наукових праць. 2021. Вип. 23. С. 27–42. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17277/1/Filipchuk.pdf> (дата звернення: 17.11.2024).
2. International Council of Museums: General Assembly. URL: <https://icom.museum/en/about-us/general-assembly> (date of access: 18.11.2024).

3. Norman D.A. Design of Everyday Things. New York, 2013. 325 p. URL: <https://ia902800.us.archive.org/3/items/thedesignofeverydaythingsbydonnorman/The%20Design%20of%20Everyday%20Things%20by%20Don%20Norman.pdf> (date of access: 17.11.2024).
4. Zhang T., Dong H. Human-Centred Design: an Emergent Conceptual Model. London, 2008. URL: https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/3472/1/Fulltext.pdf?utm_source=chatgpt.com (date of access: 17.11.2024).
5. Center for Universal Design. North Carolina State University: website. URL: <https://design.ncsu.edu/research/center-for-universal-design> (date of access: 18.11.2024).
6. Думська Т. Стратегування інклюзивного розвитку Національного заповідника «Замки Тернопілля». *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат: збірник матеріалів III Всеукраїнської між-дисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Тернопіль, 23–24 квітня 2023 р. Тернопіль, 2023. С. 104–111.*
7. Думська Т. Аудит інклюзивної доступності музейного середовища як передумова розширення музейної аудиторії. *Охорона культурної спадщини як невід'ємний елемент розвитку туризму на Тернопільщині: матеріали науково-практичної конференції, м. Збараж, 31 травня 2023 р. Збараж, 2023. С. 48–54.*
8. Чернобай Ю., Бриндза В. Проект стратегії збалансованого розвитку музею. *Наукові записки Державного природознавчого музею. 2014. № 30. С. 3–22.*
9. Васіна Ю. Стратегування як механізм структурного реформування національної економіки. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. № 2–1 (8). С. 34–39.*
10. Мармаза О. Стратегічний менеджмент: підручник. Харків: ТОВ «Планета-принт», 2015. 103 с.
11. Оришук В. Стратегування як механізм удосконалення державної політики цифрового розвитку у сфері музейної справи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022. № 2. С. 28–35.*
12. Udych Z., Shulha I., Chepurna L. & Rudenko L. Inclusive Education in Ukraine: Challenges, Conditions and Implementation Strategies. *Conhecimento & Diversidade. Niterói, 2024. V. 16, n. 41. P. 419–445.* URL: https://revistas.unilasalle.edu.br/index.php/conhecimento_diversidade/article/view/11506 (date of access: 17.11.2024).
13. Udych Z., Shulha I. A Higher Education Institution as a Leader in Strategizing Inclusive Development of the Territorial Community. *Modern Education in Ukraine: Challenges, Experience, Prospects: monograph / ed. V. Ivanyshyn. Kamianets-Podilskyi: Higher Educational Institutions “Podillia State University” ; Riga: Baltija Publishing, 2024. P. 105–114.*
14. Аудит: методика і організація / Н. Гордієнко та ін. Харків : ХНУМГ ім. О. Бекетова, 2017. 319 с.
15. Доступність та універсальний дизайн: навчально-методичний посібник / В. Азін та ін. Київ, 2013. 128 с.
16. Положення про Національний заповідник «Замки Тернопілля» (нова редакція від 26 травня 2020 р.). 2020. 19 с.

References:

1. Filipchuk, N., Udych, Z. (2021). Sotsialnyi aspekt muzeino-osvitnoi vzaємodii [Social Aspect of Museum-Educational Interaction]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii – Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action*, 23, 27–42. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17277/1/Filipchuk.pdf> [in Ukrainian].
2. International Council of Museums: General Assembly. Retrieved from <https://ww2.aam-us.org/docs/default-source/resource-library/excellence-and-equity.pdf> [in English].
3. Norman, D.A. (2013). Design of Everyday Things. New York. Retrieved from <https://ia902800.us.archive.org/3/items/thedesignofeverydaythingsbydonnorman/The%20Design%20of%20Everyday%20Things%20by%20Don%20Norman.pdf> [in English].
4. Zhang, T., & Dong, H. (2008). Human-Centered Design: an Emergent Conceptual Model. London. Retrieved from https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/3472/1/Fulltext.pdf?utm_source=chatgpt.com [in English].
5. Center for Universal Design. North Carolina State University: website. Retrieved from <https://design.ncsu.edu/research/center-for-universal-design> [in English].
6. Dumska, T. (2023). Stratehuvannia inkliuzyvnoho rozvytku Natsionalnoho zapovidnyka “Zamky Ternopil’ia” [Strategizing the Inclusive Development of the National Reserve “Zamky Ternopil’ia”]. *Inklyuzyvna osvita: ideia, stratehiia, rezultat – Inclusive Education: Idea, Strategy, Result: Proceedings of the III All-Ukrainian Interdisciplinary Scientific and Practical Conference with international participation* (p. 104–111). Ternopil [in Ukrainian].
7. Dumska, T. (2023). Audyt inkliuzyvnoi dostupnosti muzeinoho seredovyscha yak peredumova rozshyrennia muzeinoi audytorii [Auditing the Inclusive Accessibility of the Museum Environment as a Precondition for Engagement Museum Audiences]. *Okhorona kulturnoi spadshchyny yak nevidiemnyi element rozvytku turyzmu na Ternopilshchyni – Protection of Cultural Heritage as an Integral Element of Tourism Development in Ternopil Region: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (p. 48–54). Zbarazh [in Ukrainian].

8. Chernobai, Yu., & Bryndza, V. (2014). Proekt stratehii zbalansovanoho rozvytku muzeiu [The Draft Strategy of the Balanced Development of the Museum]. *Naukovi zapysky Derzhavnoho pryrodnavchoho muzeiu – Proceedings of the State Natural History Museum*, 30, 3–22 [in Ukrainian].
9. Vasina, Yu. (2017). Stratehuvannia yak mekhanizm strukturnoho reformuvannia natsionalnoi ekonomiky [Strategy as a Mechanism for Structural Reform of the National Economy]. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 2–1 (8), 34–39 [in Ukrainian].
10. Marmaza, O. (2015). Stratehichniy menedzhment [Strategic Management]. Kharkiv: TOV “Planeta-prynt” [in Ukrainian].
11. Oryshchuk, V. (2022). Stratehuvannia yak mekhanizm udoskonalennia derzhavnoi polityky tsyfrovoho rozvytku u sferi muzeinoi spravy [Strategy as a Mechanism for Improving the State Policy of Digital Development in the Field of Museum Affairs]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 2, 28–35 [in Ukrainian].
12. Udych, Z., Shulha, I., Chepurna, L., & Rudenko, L. (2024). Inclusive Education in Ukraine: Challenges, Conditions and Implementation Strategies. *Conhecimento & Diversidade*, 16 (41), 419–445. Retrieved from https://revistas.unilasalle.edu.br/index.php/conhecimento_diversidade/article/view/11506 [in English].
13. Udych, Z., & Shulha, I. (2024). A Higher Education Institution as a Leader in Strategizing Inclusive Development of the Territorial Community. *Modern Education in Ukraine: Challenges, Experience, Prospects*, (p. 105–114). Kamianets-Podilskyi: Higher Educational Institutions “Podillia State University”; Riga: Baltija Publishing [in English].
14. Hordiienko, N. et al. (2017). Audyt: metodyka i orhanizatsiia [Audit: Methodology and Organisation]. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova [in Ukrainian].
15. Azin, V. et al. (2013). Dostupnist ta universalnyi dyzain [Accessibility and Universal Design]. Kyiv [in Ukrainian].
16. Polozhennia pro Natsionalnyi zapovidnyk “Zamky Ternopillia” [Regulations on the National Reserve “Zamky Ternopillia”] (nova redaktsiia vid 26.05.2020) [in Ukrainian].

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.015.3:159.955]:355.48

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-8>

Мар'ян Миколайович ТРПАК,
доктор економічних наук, академік НАН вищої освіти України,
заслужений працівник освіти України,
професор кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія,
ректор,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: tmm.75@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6924-5469

Віктор Миколайович ФЕДОРЧУК,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: vmfedorchuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5650-4713

Марина Борисівна ВОЛОЩУК,
викладач кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: marinabormv@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3600-6792

САНОГЕННЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Вступ. Статтю присвячено дослідженню ролі саногенного мислення у збереженні і зміцненні психічного здоров'я здобувачів освіти в умовах воєнного стану. Встановлено, що психічне здоров'я здобувачів освіти пов'язане з умовами воєнного стану, який провокує стресові ситуації, що негативно позначаються на всіх сферах життєдіяльності особистості. Для подолання цих стресових ситуацій необхідно пройти відповідну підготовку, щоб успішно задіяти зовнішні та внутрішні ресурси.

Мета статті – розкриття сутності саногенного мислення як чинника збереження психічного здоров'я здобувачів освіти в умовах воєнного стану.

Наукова новизна. Зроблено акцент на тому, що одним із внутрішніх ресурсів подолання негативного емоційного стану є саногенне мислення. Зазначено, що мислення є невичерпним ресурсом, який особистість може застосовувати не тільки для подолання стресу, але й для розуміння проблемних, стресових ситуацій, завдяки їх осмисленню (рефлексії) у важких життєвих ситуаціях.

Висновки. Завдяки аналізу психолого-педагогічних джерел з'ясовано, що термін «саногенна рефлексія» означає рефлексію, спрямовану на зменшення страждань особистості від негативних емоцій, що забезпечує усвідомлений вибір адекватних моделей та стратегій поведінки. Виокремлено критерії психічного здоров'я. Актуальним у контексті дослідження є те, що патогенне мислення – це мислення, що породжує негативні емоції та створює емоційний стрес і хвороби адаптації, у результаті чого людина стає беззахисною перед власним розумом. Виокремлено три риси патогенного мислення.

Визначено психологічні умови та засоби формування саногенного мислення у студентів, які доповнено методом розвитку саногенної рефлексії завдяки аутопсихоаналізу переживань. Крім того, можна скористатися теорією емоційного інтелекту, яка набула широкого застосування в контексті розуміння й управління не тільки власними емоціями, а й інших людей. Завдяки вчасній підтримці психічного здоров'я здобувачі освіти можуть реалізувати свій власний потенціал та впоратися із життєвими стресами, продуктивно і плідно навчатися в умовах воєнного стану.

Виокремлено критерії високого рівня розвитку саногенного мислення та виявлено можливості формування саногенного мислення майбутніх здобувачів освіти в умовах воєнного стану. Схарактеризовано психологічний тренінг, спрямований на формування саногенного мислення майбутніх здобувачів освіти. Саме завдяки психологічному тренінгу відбувається особистісне зростання студентів, набуття навичок саногенного мислення, спрямоване на те, щоб стати більш благополучними ніж раніше, розвинути власні внутрішні психічні сили, гармонізувати самооцінку, активізувати механізми особистісної саморегуляції та ресурсів стресостійкості. Запропонований підхід сприяє не тільки збереженню психічного здоров'я в умовах воєнного стану, але й забезпечить успішність у майбутній професійній діяльності завдяки виробленню конструктивних способів подолання професійних, міжособистісних труднощів, емоційного виснаження та розвитку саногенного мислення.

Ключові слова: психічне здоров'я, саногенне мислення, патогенне мислення, саногенна рефлексія, стресостійкість.

Marian Mykolaiovych TRIPAK,

Doctor of Economic Sciences, Academic of NAS of higher education of Ukraine,
Honoured Education Worker of Ukraine,
Professor at the Department of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii,
rector,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: tmm.75@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6924-5469

Victor Mykolaiovych FEDORCHUK,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Social Work,
Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: vmfedorchuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5650-4713

Maryna Borysivna VOLOSHCHUK,

Lecturer at the Department of Social Work,
Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: marinabormv@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3600-6792

SANOGENIC THINKING AS A FACTOR IN PRESERVING THE MENTAL HEALTH OF STUDENTS IN MARTIAL LAW CONDITIONS

Abstract. Introduction. The article is devoted to the study of the role of sanogenic thinking in preserving and strengthening the mental health of students in conditions of martial law. It has been established that the mental health of students is associated with the conditions of martial law, which provokes stressful situations, which negatively affects in all spheres of a person's life. To overcome these stressful situations, it is necessary to undergo appropriate training in order to successfully utilize external and internal resources.

Purpose of the research – revealing the sanogenic thinking essence as a factor in the mental health preserving of students in conditions of martial law.

Scientific novelty. Emphasis is placed on the fact that one of the internal resources for overcoming a negative emotional state is sanogenic thinking. It is noted that thinking is an inexhaustible resource that a person can use not only to overcome stress, but also to understand problematic, stressful situations, thanks to their comprehension (reflection) in difficult life situations.

Conclusions. Through the analysis of psychological and pedagogical sources, it was found that the term “sanogenic reflection” denotes reflection aimed at reducing the individual's suffering from negative emotions, which ensures a conscious choice of adequate models and strategies of behavior. The criteria of mental health are highlighted.

In the context of the study is relevant the pathogenic thinking research. It is a thinking that generates negative emotions and creates emotional stress and adaptation diseases, as a result of which a person becomes defenseless against his own mind. Three features of pathogenic thinking are identified.

The psychological conditions and means of forming sanogenic thinking in students are determined, which are supplemented by the method of developing sanogenic reflection through autopsychanalysis of experiences. In addition, you can use the theory of emotional intelligence, which has gained wide application in the context of understanding and managing not only your own emotions, but also those of other people. Thanks to in time mental health support, students can realize their own potential and cope with life's stresses, studying productively and fruitfully under martial law.

The criteria for a high level of development of sanogenic thinking are identified and the possibilities of forming sanogenic thinking of future education seekers in conditions of martial law are revealed. Psychological training aimed at forming sanogenic thinking of future education seekers is characterized.

It is thanks to psychological training that students' personal growth occurs, they acquire the skills of sanogenic thinking, aimed at becoming more prosperous than before, developing their own internal mental strengths, harmonizing self-esteem, and activating the mechanisms of personal self-regulation and stress resistance resources.

The proposed approach not only contributes to the preservation of mental health in conditions of martial law, but also ensures success in future professional activities by developing constructive ways to overcome professional and interpersonal difficulties, emotional exhaustion, and the development of sanogenic thinking.

Prospects for further scientific research into the problem of increasing the level of stress resistance of students in conditions of martial law to preserve their mental health have been identified.

Key words: mental health, sanogenic thinking, pathogenic thinking, sanogenic reflection, stress resistance.

Вступ. Сучасна ситуація в країні надзвичайно складна, оскільки обумовлена війною. Це впливає на всі сфери суспільного життя, особливо на психічне здоров'я молоді. Війна в Україні є головною причиною прояву в різних верств населення сильних негативних переживань в емоційній сфері: страх, тривога, жах, гнів, пригнічення активності та ін. Війна не лише руйнує позитивний психоемоційний стан, плани на майбутнє у молоді, але й негативно позначається на їхньому психічному стані, зумовленому втратою домівок, звичного життя, рідних, друзів тощо. Ці обставини є причинами, внаслідок яких здобувачі освіти частіше перебувають у стані стресу й виснаження, що є результатом погіршення психічного та фізичного здоров'я, що можна покращити завдяки мобілізації їхніх зовнішніх та внутрішніх ресурсів.

Саме саногенне мислення, на нашу думку, сприяє не тільки подоланню негативних емоцій, але й психологічному оздоровленню особистості, що позитивно впливає на навчальну, науково-дослідну, соціальну та інші види діяльності здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мислення є невичерпним ресурсом, який особистість може застосовувати не тільки для подолання стресу, але й для розуміння проблемних, стресових ситуацій завдяки їх осмисленню (рефлексії) у важких життєвих ситуаціях.

Варто відзначити, що до критеріїв психічного здоров'я відносять: емоційну стійкість; самовладання щодо негативних емоцій (найбільш руйнівні з них – страх, гнів, жадність, заздрість); зрілість почуттів відповідно до віку; здатність радіти; вільний, природний вияв почуттів та емоцій; збереження звичного (оптимального) самопочуття [3].

Проблемі саногенного мислення присвячено у численних роботах зарубіжних дослідників, зокрема, Р. Бернса, К. Бютнера, Д. Джампольскі, М. Джеймса, Д. Джонгварда, Н.-С. Стан, А.-Г. Стратеану, Н. Петкулеску, М. Раттер, К. Хорні та ін., а також вітчизняних науковців А. Гільман, В. Дуб, Г. Мешко, В. Москалець, Т. Примака, А. Татяничков, М. Тишкова О. Федик, Н. Ярош, та ін.

Ми поділяємо думку Т. Титаренко про те, що у юнацькому віці на психіку впливають нормативні (передбачувані) та ненормативні (несподівані) події, що є причинами стресових реакцій [11].

Значне напруження, на нашу думку, викликають саме непрогнозовані стресогенні події, особливо в умовах воєнного стану. На думку А. Ю. Гільман, проблема навчання і формування саногенного мислення є необхідною в контексті становлення особистості студента. Це передбачає розгортання процесу рефлексії у важких життєвих ситуаціях, зокрема в постановці життєвих завдань, що позитивно позначається на навчальній та на інших видах діяльності студентської молоді. Важливо, щоб зростаюча особистість була готова і здатна постійно змінюватися, вибудовуючи себе через бачення реальних перспектив і постановку першочергових життєвих завдань [4].

У контексті нашого дослідження актуальною є думка В. Дуб, яка зазначає, що зовнішніми ресурсами є власне ресурси самого середовища, у якому перебуває студент – доступність інструментальної, емоційної та психологічної допомоги від оточення. А внутрішні – це ресурси самої особистості, а саме уміння, навички та здібності індивіда.

Мета статті – розкриття сутності саногенного мислення як чинника збереження психічного здоров'я здобувачів освіти в умовах воєнного стану.

Завдання статті – показати позитивний вплив саногенного мислення на збереження психічного здоров'я здобувачів освіти в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. В статті застосовано теоретичні методи – аналіз, синтез, узагальнення наукових, навчально-методичних джерел з метою з'ясування сутності категорій дослідження, а також концептуальних засад теорії саногенного мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до визначення ВООЗ, психічне здоров'я є це станом психічного благополуччя, який дозволяє людям справлятися із стресами життя, реалізувати свій власний потенціал, здібності, плідно навчатись і працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти, суспільства [18].

Психологічно здорова людина – це людина, яка фізично та духовно почуває себе гармонійно, має ресурси й сили до подолання складнощів, достатній рівень взаємодії у суспільстві й продуктивності в повсякденному житті. Центр громадського здоров'я МОЗ України акцентує на важливості 7 складових психічного здоров'я (за ВООЗ), а саме виділяють особливості:

1. Усвідомлення постійності й ідентичності свого фізичного і психічного «Я». Адже якщо людина втрачає відчуття самоідентифікації, сприймає себе не цілісно, не має усвідомлення життя як єдиного процесу, а лише фрагментарні події – важливо звернути увагу на психічний стан та психічне здоров'я людини.

2. Постійності й однаковості переживань в однотипних ситуаціях. Важливо розробити чіткий план дій з метою відчуття себе максимально захищеною у випадку якщо людина потрапляє в однакові ситуації, що призводять до втрати її зони комфорту.

3. Критичного ставлення до себе і своєї діяльності, а саме: здатність аналізувати своє життя, дії, успіх і докладені зусилля для досягнення певного завдання, цілі чи мети; вміння вибудовувати для себе алгоритми дій, сприйняття та поведінки.

4. Адекватності психічних реакцій впливу середовища.

5. Здатності керувати власною поведінкою відповідно до встановлених норм. Адже, якщо людина намагається себе поводити, протестуючи проти загальноприйнятих норм, це свідчить про порушення психічного здоров'я (наприклад, звичка закидати ноги на стіл у кабінеті, в громадських місцях).

6. Плануванні власної життєдіяльності та її реалізації.

7. Здатності змінювати власну поведінку залежно від зміни життєвих обставин, адже гнучкість психіки людини свідчить про її ресурсність і адаптивні можливості людини [15].

Війна в українців викликає сильні негативні емоції: розчарування, гнів, страх, розгубленість, занепокоєння і тривогу. У випадку невизначеності та втрати житла, рідних, друзів, звичного способу життя внаслідок війни і бойових дій, люди уявляють найгірший сценарій, що може призвести до відчуття безпорадності, тривоги.

Поняття **саногенне мислення** (у перекладі з грецької «саногенний» означає «той, що несе здоров'я» (sanos – оздоровлення; genos – несучий) – мислення, яке зцілює, оздоровлює; таке, яке породжує психічне і фізичне здоров'я [9].

Особливості взаємовідносин у суспільстві, задоволеність якістю життя, діяльність людини та способи реагування на обставини життя, життєвий та професійний успіх визначаються типом мислення. Погоджуємось з думкою А. Ю. Гільман, що від типу мислення залежить не лише результативність діяльності та поведінки, але й ставлення до подій, а в підсумку – стан душі та світовідчуття, фізичне та психологічне здоров'я. Найбільш уживаним у цьому контексті є поняття саногенне/оздоровче мислення [3].

На думку В. Дуб, саногенне мислення відіграє вирішальну роль в формуванні психологічного стану особистості студента (особливо в умовах воєнного стану – доповнено нами) [5]. Здобувач освіти свідомо має можливість керувати своїми емоційними станами, контролювати власні емоції, жити «тут і тепер». Саме даний такий тип мислення сприяє розв'язанню вну-

трішніх проблем, а також дозволяє формувати рефлексивно здорову особистість, розширює різноманіття сприйняття, перебігу ідей, думок, звільняє від надуманих перепон та негативних думок, пропонуючи програми, які зменшують надмірний прояв негативних емоцій.

Дослідниця В. Дуб вважає, що під терміном «саногенна рефлексія» доцільно розуміти рефлексію, яка спрямована на зменшення страждань особистості від негативних емоцій, що забезпечує усвідомлений вибір адекватних моделей і стратегій поведінки [5]. На думку дослідниці, однією з функцій саногенної рефлексії (в умовах воєнного стану – доповнено нами) є об'єктивізація та корекція неконструктивних стратегій мислення. У результаті знижується психоемоційне напруження, вивільняється внутрішня енергія, спрямована на усвідомлення власної суб'єктивної позиції чи вибору, формуються особистісні якості, людина освоює нові, адаптивні стратегії поведінки [5]. У випадку, якщо процес мислення у людини протікає мимовільно, такий процес мислення може спричинити шкоду, призводити до хвороби, тобто може бути патогенним. Таким чином, патогенне мислення є мисленням, яке породжує негативні емоції та створює емоційний стрес і хвороби адаптації й інтеграції у суспільство. Тому варто підкреслити, що психічне здоров'я – це про те, як люди думають, відчувають і яка у них поведінка [17].

Розширення свідомості полягає в тому, що людина починає усвідомлювати ті складові поведінки, які при доведенні до автоматизму вона не усвідомлювала. Питанню визначення особливостей патогенного мислення (тобто, такого, яке породжує хворобу) присвячено численні праці, зокрема: Е. Берна, Ф. Перлза, Д. Джонгварда і М. Джеймса та ін. Ознаками такого мислення дослідники вважають наступні: відірваність від реальності; відсутність рефлексії (зокрема, тенденція пам'ятати і зберігати в собі образу, ревності, сором, страх); постійне очікування негативних подій, програмування себе на негатив; тенденція жити спогадами, займатися «самоз'їданням»; тенденція ховати своє справжнє обличчя під маскою, невміння, а також небажання бути самим собою; невміння ефективно використовувати свої інтелектуальні здібності тощо [3; 4; 10, с. 48].

Н. Ярош зазначає що, риси патогенного мислення найбільш повно представлені в працях Ю. Орлова, Д. Джонгварда та М. Джеймса, Е. Берна та Ф. Перлза та визначають наступні риси:

- Перша риса патогенного мислення – це повна свобода уяви, мрійливість, відривання від реальності. Зокрема, така мимовільність уяви актуалізує негативні образи, що супроводжуються негативними емоціями, інструментальними реакціями. Наприклад, обдумування образи призводить до обдумування плану помсти, відчуття приниженості – до висновків щодо нікчемності життя та інше;

- Друга риса – невміння здійснювати акт зупинки мислення, тобто здійснювати стоп-реакцію. Варто відзначити особливості структури акту патогенного мислення: міркування (уява) – переживання – закріплення образів (за законами наочності) – набуття великої енергії почуттів – акумуляція негативного досвіду;

- Третя риса – відсутність рефлексії, а саме нездатність абстрагуватись, розглядати себе та свою поведінку збоку. Це призводить до повного занурення в ситуацію навіть після того, як вона минула, отождествлення себе з негативно забарвленими образами уяви, до ненормальних поведінкових реакцій [14, с. 52–53].

Патогенне мислення проявляється при абсолютній свободі уяви, відсутності рефлексивного аналізу власного мислення, відсутності гальмівних механізмів над перебігом думок, образів, та неусвідомленості операцій розуму, які породжують емоцію. Патогенне мислення є типовим для більшості людей та буває доведеним до автоматизму. За допомогою свого мислення людина відтворює в своїй уяві та думках стресову ситуацію безліч разів, що є наслідком можливої появи стану хронічного стресу, який руйнує організм. Отже, патогенне мислення може посилювати стрес, напруженість та підвищення ймовірності виникнення психічних розладів [10].

Саногенне мислення, на відміну від патогенного, навпаки, сприяє, зокрема в умовах воєнного стану, (доповнено нами) подоланню негативних емоцій та психологічному оздоровленню людини [16]. На думку Н. С. Ярош, для саногенного мислення характерний динамізм зв'язку особистості зі світом образів, у якому відображуються життєві ситуації [16]. В ході такого мислення суб'єкт відокремлює себе від власних переживань, спостерігає за ними, відтворює стресову ситуацію на тлі спокою і концентрації уваги, пристосовується до неї. Важливим, на

думку Н. С. Ярош, є розуміння людиною тих психічних станів, які контролюються (зокрема, розуміння природи страхів, образи, сорому тощо). Інакше кажучи, саногенне мислення вимагає досить високого рівня розвитку психологічної культури особистості [16].

Як було обґрунтовано раніше, саногенне мислення через функцію управління поведінкою, спланованістю дій у житті, у певних обставинах сприяє підвищенню психічного та соматичного здоров'я, покращує комунікацію у суспільстві. Ця проблема є актуальною для молодих людей в просторі закладу вищої освіти, інших закладах освіти і в повсякденному житті (особливо в період воєнного стану – доповнено нами), оскільки:

1) сучасний стан суспільного життя характеризується нестабільністю соціально-економічної і психо-емоційної ситуації, внаслідок чого вимагає від здобувача освіти гнучкого та ефективного способу реагування; 2) на думку А. Гільман, період навчання у студентів часто супроводжується напруженням, стресом, що пов'язані з високою інтенсивністю навчального процесу, необхідністю долати перешкоди в ході вирішення різного виду завдань, особливостями співіснування студента в навчальній групі тощо; 3) на думку А. Гільман, дедалі частішим у студентів відзначають наявність нав'язливих думок та ознак obsesивно-компульсивного розладу [Цит. за джерелом 2; 3; 4, с. 76].

Дослідницею А. Гільман визначено психологічні умови формування саногенного мислення у студентів, а саме: 1) з'ясування й усвідомлення неадаптивних когніцій студентів; 2) розвиток рефлексивності, гнучкості в поведінці; 3) цілеспрямоване оволодіння навичками адекватної реакції на стимули навколишнього середовища, усвідомлене переживання радості, розвиток мотивації на успіх; 4) цілеспрямоване оволодіння навичками саморегуляції; 5) розвиток нервово-психічної стійкості й опірності до стресу (стійкого рівня адаптаційних ресурсів і здатності зберігати певний ступінь психологічної стабільності у стресогенних умовах); 6) актуалізація механізмів наслідування саногенної поведінки студентів [3].

Вслід за А. Гільман, ми акцентуємо увагу на особливому віковому періоді молодшої особи здобувача освіти, оскільки тенденція сприймати власні переживання як унікальні має негативний бік – переростання у відчуженість, ізоляваність і замкненість, що ґрунтуються на помилковій переконаності в тому, що зрозуміти особливий внутрішній світ юнака не зможе ніхто. Формування саногенного мислення в юнацькому віці, на нашу думку, навчить контролювати виникнення патогенного потоку думок, дозволить більш благополучно проживати негативні емоції та почуття [3, с. 88].

У контексті сказаного вище є те, що засобом формування саногенного мислення є саногенна рефлексія, функції якої полягають у розпізнаванні стереотипів мислення, програм поведінки, які породжують негативні емоції.

Варто зазначити та погодитись з думкою А. Гільман, що саме аутопсихоаналіз переживань, що здійснюється у процесі спеціальних занять, метою яких є самопізнання емоцій, є основним методом розвитку саногенної рефлексії. Звичка використовувати рефлексію, яка направлена на створення емоційного благополуччя, формує саногенне мислення.

Методика навчання саногенній рефлексії – це наукове знання про механізм вироблення емоцій та вміння свідомо контролювати розумову поведінку, що виробляє ці емоції. Ця методика не складна та передбачає певний алгоритм: спочатку уявити емоцію; потім докладно вивчити її структуру; продемонструвати, яким чином потрібно думати про цю емоцію; після певного часу занять засвоїти способи мислення, що пов'язані з конкретною емоцією.

Дана технологія переробки негативних емоцій є достатньо довершеним видом управління емоціями і полягає у конструктивному переосмисленні минулого досвіду, виявленні неефективних рефлексивних стратегій, що призводять до страждань. Технологія сприяє вибору нової розумової поведінки, направленої на зменшення страждань від переживання відповідної емоції [8].

Крім цього доцільно, на нашу думку, скористатися теорією емоційного інтелекту, яка набула широкого застосування в плані розуміння і управління не лише власними емоціями, а й інших людей. По суті, в теорії емоційного (множинного – доповнено нами) інтелекту йдеться про те, що ми називаємо саногенним мисленням [19].

У результаті навчання саногенному мисленню особистість (здобувач освіти – доповнено нами) може досягнути наступних результатів: повернути душевну рівновагу у результаті згас-

нення «розмишлення» негативних емоцій: образи, провини, заздрості, страху, невдачі, сорому; сформувати почуття впевненості, відчуття самоповаги; здобути здатність до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, покращення міжособистісних відносин; позбутися невротичних реакцій на внутрішні та зовнішні чинники, що значно покращить самопочуття; вийти зі стану хронічного емоційного стресу, нормалізувати сон, подолати хронічну втоми [8, с. 49].

Щоб навчитися міркувати саногенно, потрібно напрацювати нові звички розуміння конкретної емоції (наприклад, образи, заздрості, сорому). Тоді ці емоції не будуть програмувати хід думок і поведінку [6].

Отож, саногенне мислення дозволяє контролювати емоції. Саногенне мислення знищує хронічні та застійні емоції, що породжують емоційний стрес, та сприяє послабленню і контролю емоцій. Для того, щоб навчитися правильно «розмишлювати» емоцію, потрібно, по-перше, відділити емоцію від власного Я. Це послабить енергію емоції та зробить можливим об'єктивні роздуми емоції. По-друге, потрібно зробити емоцію об'єктом сприйняття і зрозуміти, з яких розумових операцій вона складається. З цих двох пунктів складається саногенне мислення. Спостерігаючи та контролюючи свої розумові операції, пов'язані з нейтральними образами, людина з часом навчиться мислити і розумові операції, що породжують емоції. Навчання саногенному мисленню відбувається у процесі сприйняття потрібної поведінки і в виконанні цієї поведінки самою людиною. Людина повинна використовувати «правильну» поведінку на практиці, тобто для задоволення певних потреб. Тоді розумова поведінка закріплюється та стає звичною для людини [8].

Формування саногенного мислення в здобувачів освіти – це складний процес, який передбачає різноманітні психологічні основи. Тому слід враховувати наступні психологічні умови формування саногенного мислення у студентів, а саме:

- 1) Виявлення та розуміння неадаптивних когнітивних здібностей у студентів.
- 2) Розвиток рефлексивності та гнучкості в поведінці.
- 3) Цілеспрямоване оволодіння навичками відповідного реагування на подразники навколишнього середовища, усвідомленого переживання радості, мотивації до успіху.
- 4) Цілеспрямоване оволодіння навичками саморегуляції.
- 5) Розвиток нервово-психічної стійкості та стресостійкості (збереження стабільного рівня адаптаційних ресурсів і здатності зберігати певний ступінь психологічної стійкості в стресових умовах).
- 6) Активізація механізмів моделювання саногенної поведінки в здобувачів освіти.

Вважаємо провідним засобом розвитку саногенного мислення може бути **психологічний тренінг**, оскільки дозволяє ефективно розв'язувати завдання, пов'язані з розвитком навичок спілкування, управління власними емоційними станами, самопізнанням і самоприйняттям, особистісним зростанням. Використання тренінгових занять надає можливість у доступній формі здобувати знання, які необхідні для формування саногенного мислення особистості. Критерії високого рівня розвитку саногенного мислення: 1) довільність розумових актів (усвідомленість протікання процесів у руслі конкретної мети); 2) здатність до рефлексії та інтроспекції на фоні глибокого внутрішнього спокою; 3) вміння самозануритися в стан спокою і миру; 4) високий рівень розвитку осередження і концентрації уваги на об'єктах мислення; 5) усвідомлення того, які психічні стани потребують корекції та контролю; 6) високий рівень загального кругозору і внутрішньої культури особистості; 7) вміння вчасно припинити мислити, або зупинитися у ситуації емоційної напруги.

Маючи великий практичний досвід ведення різних психологічних тренінгів [12; 13; 14], можемо констатувати, що найбільш ефективним методом збереження психічного здоров'я здобувачів освіти в умовах воєнного стану є психологічний тренінг, спрямований на розвиток у них саногенного мислення. У сучасній психологічній науці тренінг має велике значення, оскільки є спеціальною технологією, що допомагає особистості краще усвідомити власний внутрішній світ, зробити своє життя успішнішим, безпечним, комфортним, навчитися керувати власними емоціями, установками, діями тощо. Це дозволяє студентам сформувати нові знання, навички і уміння для збереження власного психічного здоров'я не тільки в умовах воєнного стану, а й в майбутній професійній діяльності (побудові успішної кар'єри) і особистому житті.

Поділяємо думку А. Гільман, в тому, що психологічний тренінг дозволяє ефективно розв'язувати завдання, пов'язані з розвитком навичок спілкування, управління власними емоційними станами, самопізнанням і самоприйняттям, особистісним зростанням. Використання тренінгових занять надає можливість у доступній формі здобувати знання, які необхідні для формування саногенного мислення особистості [3].

Тренінгова програма (подамо в скороченому вигляді) розрахована на 40 годин і містить наступні блоки.

Перший блок «розвиток навичок розпізнавання та усвідомлення емоцій» спрямований на формування у студентів навичок самоспостереження і самоаналізу.

Другий блок «робота з неадаптивними когніціями і деструктивними установками» спрямований на розвиток у студентів умінь самоспостереження і самоаналізу, а також формування навичок адаптивної роботи з негативними думками.

Третій блок «ментальна практика роботи з емоціями та почуттями (сором, провина, образа, заздрість, страх)» спрямований на формування у студентів навичок самоспостереження і самоаналізу, а також ментальну роботу з негативними емоціями та станами.

Четвертий блок «формування позитивного самоприйняття і навичок соціальних контактів» спрямований на формування у студентів навичок самоспостереження і самоаналізу, навичок міжособистісного спілкування [2, с. 48–49].

Логічним продовженням попередньої думки є необхідність у визначенні критеріїв високого рівня розвитку саногенного мислення: 1) довольність розумових актів (усвідомленість протікання процесів у руслі конкретної мети); 2) здатність до рефлексії та інтроспекції на фоні глибокого внутрішнього спокою; 3) вміння самозануритися в стан спокою і миру; 4) високий рівень розвитку зосередження і концентрації уваги на об'єктах мислення; 5) усвідомлення того, які психічні стани потребують корекції та контролю; 6) високий рівень загального кругозору і внутрішньої культури особистості; 7) вміння вчасно припинити мислити, або зупинитися у ситуації емоційної напруги [7].

Ми робимо акцент на тому, саме психологічний тренінг є провідним методом розвитку саногенного мислення здобувачів освіти, яке позитивно вплине на збереження їх психічного здоров'я особливо в умовах воєнного стану, який негативно впливає на їх психіку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отож, воєнний стан у нашій країні не тільки руйнує плани на майбутнє, але й негативно позначається на їхньому психічному стані молоді. Саме саногенне мислення сприяє не тільки подоланню негативної емоційної сфери, але й психологічному оздоровленню особистості, що позитивно впливає на здобувачів освіти в умовах воєнного стану. Психологічно здорова людина – це людина, яка відчуває себе гармонійно та має певний резерв сил до подолання складнощів і достатній рівень продуктивності в повсякденному житті.

Війна в Україні викликає в громадян сильні негативні емоції: гнів, страх, занепокоєння, розгубленість і тривогу. Коли виникає невизначеність, люди уявляють собі найгірший сценарій, який може призвести до відчуття безпорадності та тривоги.

Саногенне мислення відіграє вирішальну роль у формуванні психологічного стану особистості студента (особливо в умовах воєнного стану – доповнено нами). Він свідомо може керувати своїми емоційними станами, контролювати власні емоції, жити «тут і тепер», такий тип мислення сприяє розв'язанню внутрішніх проблем і формує рефлексивно здорову особистість.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у подальшому дослідженні проблеми підвищення рівня психічного здоров'я здобувачів освіти в умовах воєнного стану, завдяки розвитку їх стресостійкості.

Література:

1. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : [монографія]. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
2. Гільман, А. Тренінгова програма як засіб формування саногенного мислення студентської молоді. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» 2016. Вип. 3. С. 39–53.

3. Гільман А. Ю. Психологічні умови формування саногенного мислення студентської молоді : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук : 19.00.07 / Національний університет «Острозька академія». Острог, 2017. 400 с.
4. Гільман А.Ю. Алгоритми розгортання саногенного мислення студентської молоді. Молодий вчений. 2018. № 4.1 (56.1). URL: <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/7365/> (дата звернення: 05.02.25)
5. Дуб В. Особливості саногенного мислення студентів. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Психологія*. 2019. Вип. 45. С. 76–88.
6. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я : [навч. посібник]. Київ : Фірма «ІНКOS», 2002. 272 с.
7. Ляшенко О. А., Казьмірук А. В. Вплив саногенного мислення на самовизначення особистості. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua> > Liashenko_Kazmiruk (дата звернення: 22.01.25)
8. Примак Т.Л. Ефективність застосування методу саногенного мислення у корекції емоційної сфери особистості. URL: <http://www.apppsychology.org.ua> > data > jrn (дата звернення: 18.01.25)
9. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтко. Київ : Вища школа, 1982. 218 с.
10. Сучасні здоров'язбережувальні технології : монографія / за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Оригінал, 2018. 724 с.
11. Титаренко Т. М. Соціально-психологічні чинники постановки особистістю життєвих завдань. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології*. Київ : Міленіум, 2009. Вип. 23 (26). С. 97–105.
12. Федорчук В. М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача» : навч.- метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. 240 с.
13. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання [текст] : навч. посіб. Київ : «Центр учбов. літер.», 2014. 250 с.
14. Федорчук В.М., Федорчук В.В., Комарніцька Л.М. Тренінг комунікативної компетентності: Практикум. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2021. 176 с.
15. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://phc.org.ua/news/scho-vazhlivo-znati-pro-psikhichne-zdorovya> (дата звернення: 18.01.25)
16. Ярош Н. С. Саногенне мислення як чинник стрес-долаючої поведінки особистості : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.01 / Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2018. 23 с.
17. How to talk to loved ones about Ukraine and other distressing news. URL: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/how-to-talk-to-loved-ones-aboutukraine-stressful-news> (Last accessed: 02.06.2022)
18. Mental Health. World Health Organisation. URL : https://www.who.int/health-topics/mental-health#tab=tab_1
19. Murphy, Kevin R. A critique of emotional intelligence : what are the problems and how can they be fixed? Psychology Press. New York. USA. 2014. 392 p.

References:

1. Arshava, I. F. (2006). *Emotsiina stiiikist liudyny ta yii diahnostryka : [monohrafiia]. [Emotional resilience and it's diagnostics [monograph]]*. Dnipropetrovsk : Vyd-vo DNU. 336 s. [in Ukrainian].
2. Hilman, A. (2016). Treninhova prohrama yak zasib formuvannia sanohennoho myslennia studentskoi molodi. [Training program as a tool of the formation of sannogenetic thinking of student youth]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia «Psykhologhiia», 3, 39–53 [in Ukrainian].
3. Hilman, A. Yu. (2017). Psykhologichni umovy formuvannia sanohennoho myslennia studentskoi molodi [Psychological conditions of the sannogenetic thinking of student youth formation]. *Candidate's thesis*. Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». Ostroh. 400 s. [in Ukrainian].
4. Hilman, A. Yu. (2018). Alhorytmy rozghortannia sanohennoho myslennia studenskoii molodi. [Algorithms of the development of the sannogenetic thinking of the student youth]. *Molodyi vchenyi*, 4.1 (56.1). Retrieved from: <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/7365/> (data zvernennia: 05.02.25). [in Ukrainian].
5. Dub, V. (2019). Osoblyvosti sanohennoho myslennia studentiv. [Features of the sannogenetic thinking of the students]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia: Psykhologhiia*, 45, 76–88 [in Ukrainian].
6. Korolchuk, M. S. (2002). *Psykhologichne zabezpechennia psykhichnoho i fizychnoho zdorovia : [navch. posibnyk]. [Psychological provision of the mental and physical health : [guide].]* Kyiv : Firma «INKOS», 272 s. [in Ukrainian].
7. Liashenko, O. A., & Kazmiruk, A. V. Vplyv sanohennoho myslennia na samovyznachennia osobystosti. [Impact of the sannogenetic thinking on the self definition of the personality]. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua> > Liashenko_Kazmiruk (data zvernennia: 22.01.25). [in Ukrainian].
8. Prymak, T.L. Efektyvnist zastosuvannia metodu sanohennoho myslennia u korektsii emotsiinoi sfery osobystosti. [Efficiency of the method sannogenetic thinking implementation in the field of the personality]. Retrieved from: <http://www.apppsychology.org.ua> > data > jrn (data zvernennia: 18.01.25). [in Ukrainian].
9. Psykhologichnyi slovnyk (1982). [Psychological vocabulary]. za red. V. I. Voitko. Kyiv : Vyshcha shkola. 218 s. [in Ukrainian].

10. Suchasni zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii : monohrafiia (2018). [Modern health protecting technologies : monograph]. / za zahalnoi redaktsiiei prof. Yu. D. Boichuka. Kharkiv: Oryhinal, 724 s. [in Ukrainian].
11. Tytarenko, T. M. (2009). Sotsialno-psykholohichni chynnyky postanovky osobystistiu zhyttievych zavdan. [Social and psychological factors of the setting tasks by the personality life tasks]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii: zb. statei APN Ukrainy, In-t sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. Kyiv : Milenium. Vyp. 23 (26). S. 97–105. [in Ukrainian].
12. Fedorchuk, V. M. (2006). *Sotsialno-psykholohichni treninh «Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti vykladacha» : navchalno-metodychnyi posibnyk. [Social and psychological training “Development of the communicative competence of the teacher” : educational and methodological guide]*. Kamianets-Podilskyi : Abetka. 240 s. [in Ukrainian].
13. Fedorchuk, V. M. (2014). *Treninh osobystisnoho zrostannia [tekst] : navchalnyi posibnyk. [Training of the personal development [text] : guide]*. Kyiv : «Tsentr uchbov. liter.». 250 s. [in Ukrainian].
14. Fedorchuk, V.M., Fedorchuk, V.V., & Komarnitska, L.M. (2021). *Treninh komunikatyvnoi kompetentnosti: Praktykum. [Training of the communicative competence]*. Kamianets-Podilskyi : Vydavets PP Zvoleiko D.H. 176 s. [in Ukrainian].
15. Tsentr hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy. [Center of the civil health of MDH of Ukraine]. Retrieved from: <https://phc.org.ua/news/scho-vazhlyvo-znati-pro-psykhichne-zdorovya> (data zvernennia: 18.01.25). [in Ukrainian].
16. Iarosh, N. S. (2018). Sanohenne myslennia yak chynnyk stres-dolaiuchoi povedinky osobystosti [Sano-genic thinking as a factor of stress active behavior of the personality]. *Candidate's thesis*. Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka. Kyiv. 23 s. [in Ukrainian].
17. How to talk to loved ones about Ukraine and other distressing news. Retrieved from: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/how-to-talk-to-loved-ones-aboutukraine-stressful-news> (Last accessed: 02.06.2022). [in English].
18. Mental Health. World Health Organisation. Retrieved from: https://www.who.int/health-topics/mental-health#tab=tab_1
19. Murphy, Kevin R. (2014). A critique of emotional intelligence : what are the problems and how can they be fixed? Psychology Press. New York. USA. 392 p. [in English].

Людмила Миколаївна КОМАРНИЦЬКА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

МІЖСТАТЕВІ ДИФЕРЕНЦІЙНІ ВІДМІННОСТІ СТИЛЮ ГУМОРУ ПІДЛІТКІВ

Анотація. Вступ. Гумор є універсальним психологічним механізмом, що виконує різноманітні функції в емоційній, когнітивній та соціальній сферах. Його роль у житті людини багатогранна, а розвиток почуття гумору сприяє підвищенню якості життя та особистісному зростанню. Дослідження особливостей стилів гумору у юнаків і дівчат є актуальним у сучасних умовах, коли соціальні ролі, емоційна взаємодія та способи комунікації набувають нових форм у зв'язку з розвитком інформаційного суспільства.

Гумор відіграє важливу роль у міжособистісному спілкуванні, сприяючи встановленню емоційного контакту, зниженню напруги та адаптації до соціальних умов. У юнацькому віці, коли активно формуються соціальні ролі, особистісна ідентичність та комунікативні навички, стиль гумору стає важливим інструментом самовираження.

Мета дослідження – виявити особливості стилів гумору у юнаків і дівчат. Методологічною основою дослідження став функціональний підхід до вивчення гумору, запропонований Р. Мартіном.

Наукова новизна роботи полягає в дослідженні міжстатевих диференціальних відмінностей стилю гумору підлітків, що дає змогу виявити специфічні особливості прояву гумору залежно від статі в цьому віковому періоді.

Висновки. Гумор є не лише способом розваги, але й важливим інструментом для підтримки психологічного здоров'я, розвитку міжособистісних стосунків та адаптації до змін у житті. Стиль гумору підлітків залежить від статі, що проявляється у різних формах вираження гумору, його тематиці та способах комунікації. Так, наприклад, хлопці частіше використовують агресивний гумор, зокрема сатиру та іронію, тоді як дівчата схильні до більш тонкого гумору, зосередженого на взаєминах та соціальних ситуаціях.

Таким чином, вивчення стилів гумору у юнаків і дівчат має не лише теоретичне значення для науки, але й вагомое практичне застосування для підвищення якості життя та міжособистісної взаємодії молоді.

Ключові слова: гендерні особливості, гумор, міжстатеві відмінності, стереотип, підліток.

Liudmyla Mykolaivna KOMARNITSKA,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Professional and Special Education,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

GENDER DIFFERENCES IN ADOLESCENT HUMOR STYLE

Abstract. Introduction. Humor is a universal psychological mechanism that serves various functions in emotional, cognitive, and social domains. Its role in human life is multifaceted, and the development of a sense of humor contributes to improving quality of life and fostering personal growth. The study of humor styles in boys and girls is particularly relevant in modern conditions, where social roles, emotional interaction, and communication methods are evolving due to the development of the information society.

Humor plays an important role in interpersonal communication by facilitating emotional connection, reducing tension, and promoting adaptation to social conditions. During adolescence, a period characterized by the active formation of social roles, personal identity, and communication skills, humor style becomes a significant tool for self-expression.

Purpose. The aim of the study is to identify the features of humor styles in boys and girls. The methodological foundation of the research is the functional approach to humor proposed by R. Martin.

The **scientific novelty** of the study lies in exploring gender-based differential differences in adolescents' humor styles, which helps uncover specific manifestations of humor depending on gender during this developmental stage.

Conclusions. Humor is not only a source of entertainment but also an essential tool for maintaining psychological well-being, developing interpersonal relationships, and adapting to life's changes. Adolescents' humor styles are influenced by gender, as evidenced by varying expressions of humor, its themes, and modes of communication. For instance, boys are

more likely to use aggressive humor, including satire and irony, while girls tend to prefer more subtle humor focused on relationships and social situations.

Thus, the study of humor styles in boys and girls holds both theoretical significance for science and practical value for improving the quality of life and interpersonal interactions among youth.

Key words: *gender differences, humor, intergender differences, stereotype, adolescent.*

Вступ. Підлітковий вік є критичним етапом психологічного та соціального розвитку, коли формуються основи особистісних якостей, соціальних навичок та способів самовираження. Гумор, як важливий елемент комунікації, може значно впливати на ці процеси, особливо в контексті статевих відмінностей.

Вивчення міжстатевих відмінностей у стилі гумору дає змогу краще зрозуміти, як соціальні та культурні чинники формують сприйняття гумору у хлопців та дівчат. Це знання є важливим для психолого-педагогічної роботи з підлітками. Стиль гумору впливає на емоційну та соціальну адаптацію підлітків, допомагаючи їм впоратися із соціальними викликами, стресами та внутрішніми переживаннями. Оскільки гумор є важливим інструментом в міжособистісних взаєминах, дослідження цих аспектів має велике практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значний інтерес до гумору як психологічного феномена, досліджень, що фокусуються саме на міжстатевих відмінностях стилю гумору в підлітковому віці, ще недостатньо, що робить роботу актуальною для розвитку психологічної науки.

Ці фактори підкреслюють важливість дослідження і вказують на його актуальність для сучасної психології та педагогіки.

У період античності феномен гумору привертав увагу мислителів, які вбачали в ньому прояв індивідуальних особливостей людини. До того як психологія стала окремою наукою, знання про гумор формувалися в межах філософії. Погляди Платона та Аристотеля часто слугували основою для дослідження сміху, гумору та комічного. Філософи тієї епохи розглядали гумор як усталений феномен, створюючи нові теоретичні уявлення про нього. Однак надати точне визначення гумору було складно. Наприклад, висловлювання Цицерона про важливість поміркованості в насмішках чи роздуми Платона про двоїстість смішного мали, скоріше, узагальнюючий характер. Натомість фраза Аристотеля «Людина – єдина жива істота, що здатна сміятися» [1, с. 84] є прикладом створення нового концептуального знання.

Платон і Аристотель розглядали гумор у контексті аналізу комедійного мистецтва, тоді як Цицерон звертався до гумору через призму риторики. Завдяки цьому Цицерон переніс гумор із сфери мистецтва в політичну площину, де він став інструментом впливу на громадську думку [4, с. 106].

Пізніше Августин підняв гумор з площини почуттів та емоцій у сферу розуму та інтелекту, наголошуючи на їхній «компенсаторній» ролі. Його вислів: «Вони (числа) не є образом предметів. Нехай посміється наді мною той, хто цього не бачить, і я пошкодую його за цей сміх» [7, с. 93] демонструє філософське переосмислення феномена сміху. У подальші епохи Б. Грасіан трактував гумор і дотепність як прояв «витонченого розуму», підкреслюючи їхню інтелектуальну природу.

Філософ Т. Гоббс розглядав сміх у контексті людських пристрастей, трактуючи гумор як «пристрасть без назви» [3, с. 121], що супроводжується сміхом. Він вважав, що джерелом цієї пристрасті є раптова поява почуття переваги. Таким чином, гумор отримує зв'язок з людськими потребами й мотивами.

Німецький філософ Ф. Шеллінг стверджував, що комедія створює власну міфологію, засновану на сучасному суспільному житті, на відміну від трагедії, яка черпає натхнення з античної міфології. Він виводив сутність комічного зі взаємодії свободи й необхідності: об'єктом комічного є необхідність, а суб'єктом – свобода. У комічному аспекті ці категорії змінюються місцями, коли в об'єкті проявляється свобода, а в суб'єкті – необхідність. Таким чином, гумор стає частиною діалектики об'єктно-суб'єктних взаємовідносин [7, с. 113].

А. Шопенгауер визначав сутність комічного як перемогу чуттєвого сприйняття над абстрактним знанням, повертаючи сміх, який І. Кант і Августин відносили до інтелектуальної сфери, у контекст емоцій, почуттів і «окультуреної» спонтанності [4, с. 87].

С. К'єркегор сприймав комічне як діалог із собою та світом. Він зазначав, що іронія є перехідним етапом між естетичною та етичною стадіями, тоді як гумор стає принципом переходу від етичної стадії до релігійної. За його концепцією, гумор пов'язаний з вищими етапами розвитку особистості – зрілістю та індивідуальністю [7, с. 149].

Г. Бергсон вважав, що гумор знаходиться між повсякденним та естетичним. У рамках його концепції творчої еволюції гумор можна розглядати як інструмент розвитку людської психіки в процесі

історії [5]. Таким чином, у психології існують різноманітні підходи до розуміння здатності людини до гумору та сміху. Головні з них охоплюють природу людини, емоції, комічне й естетичне, об'єктивне й суб'єктивне, раціональне та ірраціональне, індивідуальне.

Поступово проблематика гумору переходить від філософії до психології. У ХХ столітті психологія активно досліджує цю тему, хоча великих концепцій гумору майже не створено. Важливо зазначити, що концепція З. Фрейда стосується не гумору, а дотепності. Проте він переніс цю проблему в контекст несвідомого, що стало основою для подальших досліджень. Так, на його думку, «гумор, як і сновидіння, пов'язані з людським несвідомим» [7, с. 164]. П. МакГі вважав, що основою розвитку почуття гумору є сприйняття невідповідності, тоді як А.М. Лук розглядав гумор як частину творчості.

Розглянемо результати дослідження польського філософа, теоретика мистецтв Б. Дземідока. Він виділяє п'ять прийомів створення комічного, заснованих на використанні стилістичного потенціалу мовних одиниць і фігур мовлення, і саме до поняття комічного він також відносить гумор: 1) видозміна та деформація явищ; 2) неочікувані ефекти; 3) нерозмірність; 4) уявне поєднання абсолютно різних явищ; 5) створення явищ, які за видимістю або за своєю суттю відхиляються від логічної норми [2, с. 73].

Окремий напрям формується у межах стилістичних (функціональних) підходів до дослідження гумору. Род Мартін, проаналізувавши роботи інших учених, дійшов висновку, що агресивні елементи відіграють особливу роль у гуморі та посилюються за наявності негативного ставлення до об'єкта жартів. Його дослідження були спрямовані на визначення стилістичних особливостей гумору. Р. Мартін запропонував чотири основні типи гумору. Два з них вважаються здоровими й адаптивними (афіліативний і самопідтримувальний), а два (агресивний і самопринижуючий) – відносно нездоровими й потенційно шкідливими. Науковець описує агресивний і самопринижуючий гумор як такий, що має зневажливе забарвлення та має на меті скривдити себе або інших, проте, на відміну від агресивного, самопринижуючий має функціонування саме під час стимуляції розвитку стосунків із навколишніми [6].

Мета дослідження – виявити особливості стилів гумору у юнаків і дівчат. Методологічною основою дослідження став функціональний підхід до вивчення гумору, запропонований Р. Мартіном.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїй роботі ми визначаємо гумор як здатність виявляти та визначати суперечності на рівні мислення. Ми вважаємо, що він виконує соціальні, емоційні та когнітивні функції.

У межах проведеного нами дослідження було опитано 40 осіб юнацького віку: 14 (35%) юнаків і 26 (65%) дівчат. Дослідження проводилося на базі НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут».

Для діагностики стилю гумору у юнаків і дівчат ми використали опитувальник стилів гумору (Humor Styles Questionnaire – HSQ), розроблений Р. Мартіном у 2001 році.

Методика вимірює, яким чином люди використовують гумор у повсякденному житті, особливо під час соціальної взаємодії та подолання стресу. При цьому автор відзначає, що спосіб використання гумору не вибирається людиною свідомо або стратегічно, тобто йдеться про несвідоме застосування гумору, без попереднього обдумування його соціальних і психологічних функцій.

Класифікація гумору, запропонована Р. Мартіном, базується на двох критеріях:

- спрямованість гумору на себе або на інших;
- підтримуючий або принизливий характер гумору.

Опитувальник дає змогу діагностувати чотири стилі гумору.

1. Афіліативний гумор (підтримуючий, спрямований на інших). Сприяє зміцненню міжособистісних зв'язків. Пов'язується з екстраверсією, відкритістю до нового досвіду, оптимізмом, життєрадісністю, самоприйняттям, задоволеністю якістю життя, переважанням позитивних емоцій.

2. Самопідтримуючий гумор (підтримуючий, спрямований на себе). Цей стиль гумору характерний для оптимістів, які не втрачають почуття гумору перед обличчям проблем. Самопідтримуючий стиль гумору є механізмом подолання стресу і регулятором емоцій. На відміну від афіліативного стилю гумору, він має інтрапсихічну функцію, тому не настільки тісно пов'язаний з екстраверсією.

3. Агресивний гумор (деструктивний, спрямований на інших). Включає сарказм, насмішки, глузування, може використовуватися задля маніпуляції іншими. Люди з агресивним стилем гумору часто не можуть стримати бажання пожартувати, навіть якщо це може когось образити. Цей стиль гумору пов'язаний з нейротизмом, ворожістю, гнівом і агресією.

4. Самопринижуючий гумор (деструктивний, спрямований на себе). Гумор, спрямований проти себе, задля завоювання прихильності значущих людей. Такі люди дозволяють іншим робити себе

об'єктом жартів. Хоча їх сприймають як веселих і дотепних, за такою поведінкою приховуються низька самооцінка, загострена потреба в прийнятті та труднощі в захисті своїх прав. Цей стиль гумору тісно пов'язаний з депресією та тривожністю.

Розглянемо стилі гумору у вибірці (табл. 1).

Таблиця 1

Результати дослідження використання стилів гумору у вибірці

Стилі гумору	Відсоток випробовуваних
Афіліативний	25
Самопідтримуючий	47
Агресивний	18
Самопринижуючий	10

Ми об'єднали респондентів у чотири групи відповідно до стилю гумору: афіліативний (юнаки – 10%, дівчата – 15%), агресивний (юнаки – 12,5%, дівчата – 5%), самопринижуючий (юнаки – 2%, дівчата – 7,5%) та самопідтримуючий (юнаки – 10%, дівчата – 37%).

У нашій вибірці переважає самопідтримуючий стиль гумору (47%), найрідше зустрічаються юнаки та дівчата із самопринижуючим (10%).

Для оцінювання відмінностей у почутті гумору між дівчатами та юнаками був використаний непараметричний критерій Манна-Уїтні, призначений для порівняння двох незалежних вибірок.

Результати розрахунків представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Результати порівняння незалежних вибірок

Стилі гумору	Рангова сума (Ж)	Рангова сума (Ч)	U	p-level
Афіліативний	482,0	338,0	131,0	0,15
Самопідтримуючий	553,0	267,0	162,0	0,58
Агресивний	454,0	366,0	103,0	0,03
Самопринижуючий	576,5	243,5	138,5	0,22

Існують відмінності між дівчатами та юнаками у схильності до агресивного стилю гумору. Для юнаків більше, ніж для дівчат, характерне використання сарказму, насмішок і колючих висловлювань.

Юнаки та дівчата відрізняються не лише сприйняттям гумору, але й тим, як вони жартують. Ці відмінності можуть бути зумовлені їхньою соціальною роллю в суспільстві. Юнаки в соціумі асоціюються з незалежністю та силою. Вони більше віддають перевагу фізичному та агресивному гумору. За агресивним і зухвалим гумором юнаки можуть приховувати свої емоції та переживання. Для них важливі статус у суспільстві, повага та визнання. Завдяки насмішкам та їдким висловлюванням вони можуть підвищувати свій авторитет. Такий стиль гумору часто є засобом вираження вербальної агресії.

У сучасному суспільстві застосування фізичної сили до кривдника не є прийнятним, і на зміну цьому приходять невербальне вираження агресії у вигляді насмішок і сарказму. Агресивний стиль гумору стає способом самозахисту, захисту свого статусу, підтвердження своєї сили та незалежності.

Дівчата, у свою чергу, проявляють себе як ніжні й чутливі. Суспільство не очікує від них проявів сили чи агресії. Вони більш емоційні, відкриті до спілкування, дружні та вміють підтримувати теплі стосунки. Дівчата рідко використовують агресивний стиль гумору, оскільки він є деструктивним і спрямованим на оточуючих, тоді як для них важливі підтримка та розуміння з боку інших. Цей стиль гумору включає жарти, які можуть зачепити чи образити людину.

Таким чином, у дівчат немає потреби завуальовано проявляти свої емоції. Вони мають можливість прямо висловлювати різноманітні почуття й емоції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження міжстатевих диференційних відмінностей стилю гумору підлітків встановлено низку важливих законо-

мірностей, які дають змогу глибше зрозуміти психологічні особливості використання гумору юнаками та дівчатами.

Міжстатеві відмінності у стилях гумору. Виявлено, що юнаки частіше схильні використовувати агресивний стиль гумору, який характеризується сарказмом, насмішками та іноді має деструктивний характер. Дівчата, своєю чергою, більше схильні до самопідтримуючого та афіліативного стилів гумору, які спрямовані на емоційну підтримку, встановлення гармонійних міжособистісних відносин та регулювання власного емоційного стану.

Залежність стилів гумору від соціальних ролей. Результати свідчать про те, що використання гумору підлітками значною мірою залежить від усталених у суспільстві гендерних стереотипів. Юнаки, прагнучи демонструвати незалежність і силу, використовують гумор як інструмент соціального домінування. Дівчата, натомість, орієнтуються на підтримку соціальних зв'язків, дружність і відкритість.

Емоційна складова частина. Дівчата більш відкриті у прояві своїх емоцій, що сприяє використанню конструктивних форм гумору, які зміцнюють соціальні зв'язки. Натомість у юнаків агресивний стиль гумору може бути способом приховування своїх внутрішніх переживань, самоутвердження чи захисту статусу.

Соціокультурні впливи. Використання різних стилів гумору залежить не лише від статевих особливостей, але й від соціокультурного середовища, у якому зростають підлітки. Відмінності можуть бути зумовлені впливом сімейного виховання, груп однолітків, масової культури та медіа.

Таким чином, результати дослідження відкривають нові можливості для глибшого розуміння природи гумору у підлітковому віці, його функцій у міжособистісних відносинах та ролі у психологічному розвитку.

Література:

1. Аристотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрец. В. Ставнюк. Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Бабаджанова А. Соціокультурні та індивідуальні особливості розвитку почуття гумору у старшокласників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2012. 253 с.
3. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. Р. Димерця. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.
4. Кремень В., Ільїн В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. Київ: Книга, 2005. 528 с.
5. Bergson H. *Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic* / Trs. C. Brereton, F. Rothwell. London: Macmillan, 1901. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/4352> (дата звернення: 27.01.2025).
6. Martin R. *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Elsevier Inc., 2007. 472 p.
7. Morreall J. *The Philosophy of Laughter and Humor*. State University of New York Press, 1986. 270 p.

References:

1. Aristotel. (2002). *Nikomakhova etyka* [Nicomachean Ethics]: *avtoryzov. perekl. z davnohrets.* (V. Stavniuk). Kyiv: Akvilon-Plius, 480 s. [in Ukrainian].
2. Babadzhanova, A. (2012). *Sotsiokulturni ta indyvidualni osoblyvosti rozvytku pochuttia humoru u starshoklasnykiv* [Sociocultural and Individual Features of the Development of a Sense of Humor in High School Students] (*Candidate's thesis*). Kyiv, 253 s. [in Ukrainian].
3. Hobbs, T. (2000). *Leviafan* [Leviafan]: *avtoryzov. perekl. z anhl.* (R. Dymertsia). Kyiv: Dukh i Litera, 606 s. [in Ukrainian].
4. Kremen, V. & Ilin, V. (2005). *Filosofia: myslyteli, idey, kontseptsii* [Philosophy: Thinkers, Ideas, Concepts]: pidruchn. Kyiv: Knyha, 528 s. [in Ukrainian].
5. Bergson, H. (1901). *Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic* / Trs. C. Brereton, F. Rothwell. London: Macmillan. Retrieved from <http://www.gutenberg.org/ebooks/4352> [in English].
6. Martin, R. (2007). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Elsevier Inc., 472 p. [in English].
7. Morreall, John. (1986). *The Philosophy of Laughter and Humor*. State University of New York Press, 270 p. [in English].

УДК 616.89

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-10>

Анатолій Володимирович МИХАЛЬСЬКИЙ,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: mavanat@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7537-7775

Юлія Анатоліївна МИХАЛЬСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
E-mail: iuliamy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8378-5928

СУТНІСТЬ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я: ВИЗНАЧЕННЯ, КРИТЕРІЇ, РАННІ ПРОЯВИ РОЗЛАДІВ

Анотація. *Вступ.* В сучасних умовах спостерігається значний вплив на людину несприятливих зовнішніх чинників, що негативно позначається на психічному здоров'ї людини. Найчастіше формування нервово-психічних розладів зумовлено стресом, причиною якого є війна, фінансові складнощі, втрата роботи або джерела доходу та ін.

Мета. Метою публікації є узагальнення досліджень щодо проблеми психічного здоров'я, розкриття поняття психічного здоров'я, визначення його критеріїв, ознак погіршення здоров'я та формами психологічної допомоги, спрямованими на збереження психічного здоров'я.

Наукова новизна. Через війну Росії з Україною, за даними ВООЗ, у кожного четвертого українця можливі розлади психіки і відповідно психологічної підтримки потребуватимуть все більше людей. Саме тому є актуальним дослідження психічного здоров'я особистості в сучасних умовах, раннє виявлення симптомів можливих нервово-психічних розладів та застосування ефективних заходів збереження психічного здоров'я.

Результати. Поняття «психічне здоров'я» не можна вважати на даний час концептуально визначеним і однозначним. Як наслідок на сьогодні не існує єдиного визначення «психічного здоров'я». На нашу думку психічне здоров'я характеризується відсутністю симптомів і синдромів психічного розладу, наявністю соціальної адаптації та дозволяє людині поводитися адекватно і успішно адаптуватися до навколишнього середовища.

Визначити стан психічного здоров'я допомагає використання критеріїв психічного здоров'я рекомендованих ВООЗ. Негативний вплив на психічне здоров'я проявляють тривалі негативні стресові ситуації, фінансова нестабільність, невпевненість у завтрашньому дні, інформаційне перевантаження, стрімкі соціальні зміни, малорухомий спосіб життя та інше.

Погіршення психічного здоров'я різноманітні і можуть проявлятися різними ознаками. Залежно від їх проявів умовно можна виділити фізіологічні (розлади сну, апетиту, порушення роботи органів травлення, швидка стомлюваність або зайва активність, рухова загальмованість або гіперактивність, болі різної локалізації), емоційно-когнітивні (тривожність, дратівливість, пригніченість або підвищений настрій, зниження уваги) та соціальні ознаки (труднощі в комунікації, відсутність життєвих інтересів, мотивації, зловживання алкоголем і наркотичними речовинами і т.п.).

Ефективним способом збереження психічного здоров'я є групова психологічна допомога, застосування арт-терапії, аутотренінг і т.п. Важливими заходами, що забезпечують зміцнення і захист психічного здоров'я людини є наступні: профілактика стресових станів на робочих місцях; зниження рівня бідності; створення комфортних умов для проживання; дотримання принципів здорового способу життя та ін.

Ключові слова: здоров'я, психічне здоров'я, критерії психічного здоров'я, складові здоров'я, моделі психічного здоров'я, ознаки погіршення психічного здоров'я.

Anatolii Volodymyrovych MYKHALSKYI,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanitarian Sciences,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: mavanat@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7537-7775

Yuliia Anatoliivna MYKHALSKA,
Candidate Of Psychological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Psychological,
Medical and Pedagogical Basics of Correctional Work,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
E-mail: iuliiamy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8378-5928

THE ESSENCE OF MENTAL HEALTH: DEFINITION, CRITERIA, EARLY MANIFESTATIONS OF DISORDERS

Abstract. Introduction. In modern conditions, there is a significant impact on a person of adverse external factors, which negatively affects a person's mental health. Most often, the formation of neuropsychiatric disorders is due to stress, the cause of which is war, financial difficulties, loss of work or source of income, etc.

Aim. The purpose of the publication is to analyze scientific, practical and theoretical investigations of mental health problem, to reveal the concept of mental health, to determine its criteria, signs of health deterioration and forms of psychological assistance aimed at preserving mental health.

Scientific novelty. Due to the war between Russia and Ukraine, according to WHO, a quarter of Ukrainians are at risk of developing mental disorders in the future, and accordingly, more and more people will need psychological support. That is why it is important to study the mental health of individuals in modern conditions, early detection of symptoms of possible neuropsychiatric disorders, and the use of effective measures to preserve mental health.

Results. The concept of "mental health" cannot be considered conceptually defined and unambiguous at the moment. As a result, there is no single definition of "mental health" today. In our opinion, mental health is characterized by the absence of symptoms and syndromes of mental disorder, the presence of social adaptation and allows a person to behave adequately and successfully adapt to the environment.

The use of mental health criteria recommended by the WHO helps to determine the state of mental health. Negative effects on mental health are manifested by prolonged negative stressful situations, financial instability, uncertainty about the future, information overload, rapid social changes, a sedentary lifestyle, etc.

Mental health deterioration is diverse and can manifest itself in various signs. Depending on their manifestations, it is possible to conditionally distinguish physiological (sleep disorders, appetite, digestive disorders, fatigue or excessive activity, motor inhibition or hyperactivity, pain of various localization), emotional and cognitive (anxiety, irritability, depression or elevated mood, decreased attention) and social signs (difficulties in communication, lack of life interests, motivation, alcohol and drug abuse, etc.)

An effective way to maintain mental health is group psychological assistance, the use of art therapy, auto-training, etc. Important measures that ensure the strengthening and protection of a person's mental health are the following: prevention of stressful conditions in the workplace; reduction of poverty; creation of comfortable living conditions; adherence to the principles of a healthy lifestyle, etc.

Key words: health, mental health, mental health criteria, components of health, models of mental health, signs of deterioration of mental health.

Вступ. Реалії сучасного світу такі, що все більше ми стикаємось із зростанням навантаження на нервову систему та психіку зумовлену величезним потоком інформації, прискоренням ритму життя, різними негативними чинниками, конфліктами, непередбачуваністю, епідеміями, а в останні роки і війною. Усі ці несприятливі чинники формують емоційну напругу, психічне перенапруження та призводять до нервово-психічних розладів, що негативно позначається на психічному здоров'ї людини.

Проведені соціологічні опитування вказують на те, що 71% українців відчуває стрес або сильну знервованість. Серед причин на першому місці – повномасштабна війна з Росією (72%) і фінансові складнощі (44%) [15].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), через війну Росії з Україною чверті українців у майбутньому загрожують розлади психіки. Імовірність часткової втрати психічного здоров'я громадян нашої держави у тривалій перспективі наголошує й Міністерство охорони здоров'я України. Очікується, що психологічної підтримки потребуватимуть приблизно 15 млн. людей, причому майже 20% із них будуть потребувати медикаментозного лікування та допомоги лікарів-психіатрів і психотерапевтів [14, с. 209].

Згідно із глобальними оцінками ВООЗ, кожна п'ята людина (22%), яка проживала в районі, що постраждав від конфлікту, упродовж 10 років буде мати якусь форму психічного розладу, від легкої депресії або тривожності до психозу; і майже кожна десята людина (9%) буде мати помірний або важкий психічний розлад [19].

Враховуючи зростання негативного впливу на особистість різних зовнішніх чинників, які згубно впливають на здоров'я людини загалом і на психічне здоров'я зокрема, а також зростання кількості психічних розладів, актуальним є дослідження психічного здоров'я особистості в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розуміння природи психічного здоров'я, однією із перших, була розроблена біомедична модель, у якій оцінка здоров'я людини зводилася лише до фізіологічних характеристик. Пізніше на противагу їй була розроблена біопсихосоціальна модель [17].

Проблеми психічного здоров'я в медицині і психології розглядають з різних позицій. Медична модель оцінює психічне здоров'я як вірогідність виникнення хвороби. Ця модель вже багато років розглядає психічне здоров'я людини з точки зору психіатрії і невропатології. Перша із них вивчає основні тенденції та особливості протікання і лікування психічних хвороб, а друга – психічні розлади при різних неврозах. Біомедична модель базується на припущенні, що всі хвороби мають патологію як єдину основну причину, а її ліквідація призведе до повернення нормального стану здоров'я.

Біомедичну модель психічних захворювань, за її механістичний підхід часто критикували, внаслідок чого вона пізніше була розширена, до неї включили психологічні та соціальні фактори.

Інший підхід до розуміння природи психічного здоров'я було покладено З. Фройдом. На його думку весь спектр негативних емоційних переживань (депресія, тривожність та ін.) є суб'єктивною стороною цих конфліктів, що виникають при неузгодженні цілей, які ставить собі людина, і їх досягнення.

У 2002 році ВООЗ, як основа для Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я була прийнята біопсихосоціальна модель. Ця модель розглядає взаємозв'язок між біологією, психологією та факторами соціального середовища у впливі на здоров'я.

Згідно з біопсихосоціальною моделлю, людина визначається як цілісний організм, у якому біологічні, психологічні та соціальні чинники перебувають у постійному взаємозв'язку. Відповідно до цього уявлення про здоров'я людини, причини захворювань та надання їй допомоги залежать від особливостей та стану кожного з перелічених чинників [7, с. 18].

До проблем дослідження здоров'я з кожним роком залучаються фахівці все нових і нових спеціальностей. Це зумовлено тим, що специфіка здоров'я не може бути обмежена окремими (біологічними, соціальними або духовними) аспектами буття [20].

Українські та зарубіжні вчені давно приділяли велику увагу дослідженню проблем здоров'я. Зокрема це М. М. Амосов, Г. Л. Апанасенко, М. С. Гончаренко, В. Г. Грибан, А. В. Магльований, К. Байер, І. І. Брехман, П. Брегг та інші. Однак Феномен здоров'я вони досліджували з позиції медичного підходу.

Проблема психологічного і психічного здоров'я для науки не є новою. Так, вивченням цих питань займалися зарубіжні психологи і психіатри, зокрема: А. Адлер, А. Асаджіолі, С. Гроф, А. Елліс, Е. Еріксон, К. Ерзміш, А. Маслоу, С. Московичі, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фройд, К. Г. Юнг та ін.

Зарубіжні науковці проблему психічного здоров'я розглядають з погляду різних концепцій особистості. Так, З. Фройд психічне здоров'я розглядав з точки зору психодинамічної теорії особистості, Е. Фромм – з гуманістичної теорії особистості, Дж. Кілле – з когнітивної теорії особистості, Е. Еріксон – з еґо-теорії особистості.

Вплив війни на психічне здоров'я населення України в наш час вивчають, зокрема: Л. М. Карамушка, С. І. Лагутіна, М. В. Маркова, Н. О. Марута, О. С. Чабан, Л. М. Юр'єва та ін.

Незважаючи на те, що вивчення проблеми психічного здоров'я триває вже багато років, серед дослідників досі немає єдиного розуміння цього феномену.

Мета та завдання статті. Метою статті є узагальнення досліджень щодо проблеми психічного здоров'я, розкриття поняття психічного здоров'я, визначення його критеріїв, ознак погіршення здоров'я та форм психологічної допомоги, спрямованих на збереження психічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення здоров'я в житті кожної людини в умовах сьогодення стає надзвичайно актуальним. Приділяється все більше уваги пошуку ефективних шляхів зміцнення здоров'я.

Багатьох людей, перш за все, цікавить фізична складова здоров'я, проте вона не єдина, хоча є дуже важливою. Щоб бути здоровим, недостатньо мати тільки здорове тіло. На теперішній час здоров'я визначається багатьма складовими, які взаємопов'язані, й кожна з них у різній мірі впливає на здоров'я.

Здоров'я людини залежить від комплексу біологічних та соціальних факторів. Останні мають настільки важливе значення в підтримці стану здоров'я, що у преамбулі статуту ВООЗ записано, що здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [3, с. 3–8].

Виходячи із даного визначення людину вважають здоровою тільки тоді, коли вона здорова фізично, соціально, психічно і духовно.

Однак, таке визначення здоров'я не підтримується багатьма дослідниками, як таке, що є недосяжне й ідеалістичне [18, с. 168].

Фізична складова здоров'я визначає фізичний стан людини, її розвиток. Добрий фізичний стан дає можливість людині виконувати певні дії: рухатися, пристосовуватися до змін довкілля. Фізичне (соматичне) здоров'я залежить від того, наскільки добре виконують свою роботу всі системи організму: кістково-м'язова, серцево-судинна, дихальна, нервова, ендокринна та ін.

Соціальна складова показує ефективну взаємодію людини із соціальним середовищем (сім'я, колектив, суспільство). Соціальне здоров'я це по суті стан благополуччя, що забезпечує ефективну взаємодію людини із соціальним середовищем.

Психічна складова здоров'я включає спроможність правильно оцінювати й сприймати свої почуття і відчуття та здатність свідомо керувати своїм емоційним станом. Виходячи із зазначеного, можна визначити психічне здоров'я як стан благополуччя, що характеризується адекватною поведінкою організму людини та психічною адаптованістю до навколишнього. Психічне здоров'я безпосередньо впливає на фізичне здоров'я. Адже стан психіки може впливати на імунну систему, швидкість відновлення після хвороб, а також сприймання болю.

Духовна складова дає можливість адекватно оцінювати і сприймати свої почуття і відчуття, свідомо керувати своїми емоціями та дозволяє людині сформулювати своє ставлення до всіх складових здоров'я.

Духовна складова пов'язана з максимальним розкриттям духовного, морального потенціалу, свідомим прагненням людини до реалізації вищих властивостей особистості [2, с. 32].

Духовне здоров'я впливає на наше загальне благополуччя і якість життя, сприяє підтримці позитивних взаємин з іншими людьми, розвиває емпатію, любов, терпимість та розуміння. Воно не є матеріальним за своєю природою, але належить до сфери ідей, переконань, цінностей та етики, що виникли у свідомості та совісті людей.

Усі складові здоров'я людини важливо зберігати у рівновазі.

Термін «психічне здоров'я» був уведений ВООЗ у 1979. Психічне здоров'я – це збірне поняття, що складається з кількох складових: психіки та здоров'я.

Основу психічного здоров'я становить повноцінний психічний розвиток людини на всіх етапах онтогенезу. Саме розвиток вищих психічних функцій забезпечує психічне здоров'я. Психічне здоров'я набагато більше, ніж відсутність психічних захворювань, воно впливає на загальний стан життя, на фізичне здоров'я, є основою благополуччя людини та ефективного функціонування спільноти, дозволяє особистості поводитися адекватно і вміло адаптуватися до навколишнього середовища.

Психічне здоров'я – згідно з визначенням ВООЗ, це стан добробуту, за якого людина може реалізувати свій власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти. Виходячи із цього визначення, можна стверджувати, що якщо фізичний стан здоров'я – це здоров'я чогось матеріального, то психічне здоров'я – це нормальне функціонування таких психічних процесів, як пам'ять, увага, мислення.

Поняття «психічне здоров'я» не можна вважати на даний час концептуально визначеним і однозначним. Як наслідок на сьогодні не існує єдиного визначення «психічного здоров'я».

У другій половині XX ст. у психологічній науці проблема психічного здоров'я постала як актуальна самотійна проблема. Здорова людина, на думку А. Маслоу, – це щаслива людина, яка живе в гармонії сама із собою, не відчуває внутрішньої дисгармонії тощо [4, с. 10].

М. Є. Андрос під поняттям «психічне здоров'я особистості» розуміє таке функціонування психіки індивіда, яке забезпечує йому гармонійну взаємодію з навколишнім світом [1, с. 64].

Психічне здоров'я є інтегральною характеристикою повноцінності психічного функціонування індивіда, основу якого становить повноцінний розвиток вищих психічних функцій, психічних процесів і механізмів на всіх етапах онтогенезу. Воно виступає передумовою психологічного здоров'я як головної умови самоактуалізації особистості, її повноцінного розвитку та функціонування [6, с. 29].

У сучасній західній психології пропонується наступна характеристика психічно здорової людини: відсутність психічних розладів, нормальність, різні стани психологічного благополуччя (наприклад, «щастя»), індивідуальна автономія, вміння успішно впливати на соціальне і природне середовище, «правильне» сприйняття реальності, зростання, розвиток, самоактуалізація, цілісність особистості [9, с. 51].

У своїх дослідженнях І. Блумберг вказує на те, що психічне здоров'я – це не тільки відсутність психічних хвороб, а сума обставин, які знаходяться у рівновазі.

Американський соціолог Т. Парсонс зазначає, що психічне здоров'я можна визначати як стан оптимальної працездатності індивіда у процесі ефективного виконання ролей і завдань, які відповідають його соціальному статусу [16, с. 741].

С. Д. Максименко вказує на те, що психічне здоров'я – внутрішній психічний стан, який залежить від душевного комфорту, що забезпечує адекватну реакцію і поведінку [5, с. 667].

Ми поділяємо думку Пляка Л. В. [12, с. 319] про те, що психічне здоров'я характеризується відсутністю симптомів і синдромів психічного розладу, наявністю соціальної адаптації та станом задоволеністю життям.

Для визначення стану психічного здоров'я запроваджені його критерії.

Костюк Д. виділяє такі основні критерії психічного здоров'я [8, с. 48]:

1. Відповідність суб'єктивних образів об'єктам дійсності, що відображаються і характеру реакцій – зовнішнім подразникам, значенню життєвих подій.

2. Адекватний віку рівень емоційно-вольової і пізнавальної зрілості особистісних сфер.

3. Адаптивність у мікросоціальних відносинах.

4. Здатність до самоуправління поведінкою, розумного планування життєвих цілей і підтримання активності в їх досягненнях тощо.

ВООЗ сформулювала такі сім критеріїв психічного здоров'я [3]:

- У людини має бути усвідомлення і відчуття безперервності, постійності та ідентичності свого фізичного і психічного «Я»;

- Почуття сталості та ідентичності переживань в однотипних ситуаціях;

- Критичність до себе, власної психічної діяльності та до її результатів;

- Відповідність психічних реакцій (їх адекватність) силі та частоті середовищних впливів, соціальним обставинам та ситуаціям;

- Здатність керувати своєю поведінкою відповідно до соціальних норм, правил і законів;

- Здатність планувати і реалізовувати власне життя;

- Здатність змінювати свою поведінку залежно від зміни життєвих ситуацій та обставин.

Ранні ознаки погіршення психічного здоров'я надзвичайно різноманітні, не завжди помітні та зрозумілі. Залежно від їх проявів умовно можна виділити фізіологічні, емоційно-когнітивні та соціальні ознаки.

Із фізіологічних ознак основними є наступні: розлади сну, апетиту, порушення роботи органів травлення, швидка стомлюваність або зайва активність, рухова загальмованість або гіперактивність, болі різної локалізації (головні, серцеві, м'язові). Емоційно-когнітивні ознаки можуть проявлятися тривожністю, дратівливістю, пригніченим або підвищеним настроєм, апатією, зниженням уваги. Соціальні ознаки погіршення психічного здоров'я характеризуються труднощами в комунікації та відсутністю спілкуватися з людьми, відсутністю життєвих інтересів, мотивації, зловживання алкоголем і наркотичними речовинами і т.п.

Окремо ці ознаки можуть характеризувати тимчасові відхилення від норми, але в сукупності вони можуть бути свідченням погіршення психічного здоров'я.

Якщо ці ознаки проявляються більше двох тижнів, то вони повинні розцінюватися як симптоми можливих психічних захворювань.

Кожному розладу психічного здоров'я характерні свої прояви, але є і спільні ознаки порушення психічного здоров'я у дорослих та підлітків [11]:

- Надмірне занепокоєння або страх;
- Почуття надмірного смутку або пригнічення;
- Плутане мислення або проблеми з концентрацією та навчанням;
- Екстремальні зміни настрою, включаючи неконтрольоване «кайфування» або почуття ейфорії;
- Тривале або сильне почуття дратівливості або гніву;
- Уникнення друзів та громадської діяльності;
- Труднощі з розумінням або відносинами з іншими людьми;
- Зміни звичок сну або відчуття втоми та низької енергії;
- Зміни харчових звичок, такі як посилення голоду або відсутність апетиту;
- Порушення в сприйнятті реальності (галюцинації);
- Нездатність сприймати зміни у власних почуттях, поведінці чи особистості (тобто відсутність розуміння);
- Зловживання такими речовинами, як алкоголь, наркотики або психотропні медикаменти;
- Численні фізичні захворювання без очевидних причин (такі як головні болі, болі в шлунку, нечіткі та постійні «болі» в різних ділянках тіла);
- Думки про самогубство;
- Нemoжливість виконувати повсякденні справи або вирішувати щоденні проблеми та стреси;
- Сильний страх збільшення ваги або занепокоєння зовнішнім виглядом.

На думку О. Рощина [13, с. 4] скерування до психіатра на початковому етапі потребують наступні види патології:

- гострі стани (психотичні розлади, шизофренія в стані загострення);
- суїцидальні наміри;
- наявність продуктивної симптоматики (марення, галюцинації);
- делірій, порушення рівня свідомості;
- адиктивні стани;
- розлади особистості;
- розлади харчової поведінки;
- посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Оптимальною формою психологічної допомоги, спрямованої на збереження психічного здоров'я, є групова психологічна допомога, зокрема психологічний тренінг. Ефективним способом збереження психічного здоров'я є застосування арттерапії. Стресовий стан і психічну перенапругу можна усунути з допомогою антистресових програм поведінки: аутотренінги, раціональне харчування, регулярна фізична активність, здоровий сон, йога, медитація, духовне очищення тощо.

Важливими заходами, що забезпечують зміцнення і захист психічного здоров'я людини є наступні: забезпечення заходів з профілактики стресових станів на робочих місцях, особливо в сферах з високим психологічним навантаженням; зниження рівня бідності; створення комфортних умов для проживання; розвиток профільної медицини – психіатричних клінік та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив встановити, що психічне здоров'я потребує значної уваги з боку суспільства та держави, оскільки воно є ключовим аспектом загального благополуччя людини.

Аналізуючи визначення психічного здоров'я, можемо зазначити, що воно характеризується відсутністю симптомів і синдромів психічного розладу, наявністю соціальної адаптації та дозволяє людині поводитися адекватно і успішно адаптуватися до навколишнього середовища. Виділення критеріїв психічного здоров'я та ранніх ознак погіршення психічного здоров'я дає можливість на ранніх етапах виявити розлади психіки. Запобігти виникненню психічних

розладів може вчасне виявлення ознак психічного неблагополуччя, уникнення стресового стану і психічної перенапруги, а також своєчасне звернення за допомогою до кваліфікованого фахівця.

Перспективами подальших досліджень вважаємо аналіз сучасних світових тенденцій проблем психічного здоров'я, з'ясування умов його зміцнення та профілактики психічних розладів.

Література:

1. Андрос М.Є. Психічне здоров'я особистості: психологічне консультування керівників шкіл. *Освіта і управління*. 1998. Том 2. № 2. С. 64.
2. Вітенко І. С. Зміни психіки при соматичних розладах – актуальна проблема медичної психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 4. С. 31–32.
3. Всесвітня декларація з охорони здоров'я ВООЗ. Копенгаген, 1998; Загальна декларація прав людини. Київ. 1998. С. 3–8.
4. Грибан В. Г. Валеологія: підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 214 с.
5. Загальна психологія: підручник. За заг. ред. С. Д. Максименка. 2-ге вид. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
6. Карамушка Л.М., Дзюба Т.М. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1 (16). С. 22–33.
7. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни : Навч.-метод. посіб. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 124 с.
8. Костюк Д., Костюк В. Психічне та психологічне здоров'я особистості: поняття, зміст та критерії. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. 2 (50). С. 45–50.
9. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини: навч.посіб. / За ред. І.Я. Коцана. Луцьк: РВВ «Вежа». Волин. Нац. Ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. 316 с.
10. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини: навч.посіб. / За ред. І.Я. Коцана. Луцьк: РВВ «Вежа». Волин. Нац. Ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.
11. Національний альянс з психічних захворювань. (н.д.). Попереджувальні знаки і симптоми. URL: <https://nami.org/About-Mental-Illness/Warning-Signs-and-Symptoms>
12. Пляка Л. В. Психологічне здоров'я як психологічна проблема. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. За заг. ред. С. Д. Максименка. К. : ГНОЗІС, 2011. Том XIII. Ч. 2. С. 315–322.
13. Покращення ментального здоров'я з позиції психіатрії та неврології в рамках проекту «Головний лікар». *Укр. мед. часопис*, 2025. 1 (167). І С. 3–8. URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-263138-pokrashheniya-mentalnogo-zdorov-ya-z-pozitsiyi-psihiatriyi-ta-nevrologiyi-v-ramkah-proyektu-golovnij-likar
14. Ткачишина О.Р. Проблема ментального здоров'я в Україні: психологічний аналіз. *Психофізіологія та медична психологія*. 2023. Вип. 53. С. 207–211.
15. У межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я визначили пріоритетні проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-p>.
16. Шаронова І. В. Психічне здоров'я особистості як предмет психологічного дослідження. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2013. Вип. 20. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/05/20-68.pdf>
17. Deacon B.J. The biomedical model of mental disorder: A critical analysis of its validity, utility, and effects on psychotherapy research. *Clinical Psychological Review*. 2013. 33. P. 846–861.
18. Health promotion: evidence and experience / [ed. by K. Lucas and B. Lloyd]. London : SAGE Publications, 2005. 168 p.
19. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis / F. Charlson et al. *The Lancet*. 2019. P. 240–248.
20. Scambler G. Health and social change : A critical theory / G. Scambler. Buckingham ; Philadelphia, Pa. : Open University Press, 2002. 188 p.

References:

1. Andros, M.Ie. (1998). Psykhichne zdorovia osobystosti: psykhologichne konsultuvannya kerivnykiv shkil. [Psychoogical health of the personality: psychological counselling of the schools managers]. *Osvita i upravlinnia*. Tom 2. № 2. S.64. [in Ukrainian].
2. Vitenko, I. S. (2000). Zminy psykhiky pry somatychnykh rozladakh – aktualna problema medychnoi psykhologii. [Mental changes in the somatic disorders – a pressing problem of the medical psychology]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*, 4, 31–32 [in Ukrainian].
3. Vsesvitnia deklaratsiia z okhorony zdorovia VOOZ. (1998). [All world declaration in the protection of the health AOPH]. Kopenhagen, Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Kyiv. S. 3–8. [in Ukrainian].

4. Hryban, V. H. (2008). *Valeolohiia: pidruchnyk. [Valeology: the guide]*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 214 s. [in Ukrainian].
5. Zahalna psykhologhiia: pidruchnyk. (2004). [General psychology: the guide]. Za zah. red. S. D. Maksymenka. 2-he vyd. Vinnytsia : Nova Knyha. 704 s. [in Ukrainian].
6. Karamushka, L.M., & Dziuba, T.M. (2019). Fenomen «zdorovia» yak aktualnyi napriam doslidzhen v orhanizatsiini psykhologhii. [Phenomena of the “health” as a topical direction of the research in the organizational psychology]. *Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia*, 1 (16), 22–33 [in Ukrainian].
7. Karamushka, L. M. (2023). *Psykhichne zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny : Navch.-metod. posib. [Mental health of the personnel of the organization I the conditions of the war: the guide]*. Kyiv : Instytut psykhologhii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 124 s. [in Ukrainian].
8. Kostiuk, D., & Kostiuk, V. (2018). Psykhichne ta psykhologhichne zdorovia osobystosti: poniattia, zmist, ta kryterii [Mental and psychological health of the individual: concept, content, and criteria]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 2(50), 45–50. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-50-2-45-50> [in Ukrainian].
9. Kotsan, I. Ya., Lozhkin, H. V., & Mushkevych. M. I. (2009). *Psykhologhiia zdorovia liudyny: navch. posib. [Psychology of the health of the person: the guide]*. za. red. I. Ya. Kotsana. Lutsk : «Vezha». 316 s. [in Ukrainian].
10. Kotsan, I. Ya., Lozhkin, H. V., & Mushkevych, M. I. (2011). *Psykhologhiia zdorovia liudyny: navch. posib. [Psychology of the health of the person: the guide]*. Za red. I.Ia. Kotsana. Lutsk: RVV «Vezha». Volyn. Nats. Un-tu im. Lesi Ukrainky. 430 s. [in Ukrainian].
11. Natsionalnyi alians z psykhichnykh zakhvoriuvan. [National alliance in psychological illnesses]. (n.d.). *Poperedzhuvalni znaky i symptomy*. Retrieved from: <https://nami.org/About-Mental-Illness/Warning-Signs-and-Symptoms> [in Ukrainian].
12. Pliaka, L. V. (2011). Psykhologhichne zdorovia yak psykhologhichna problema. [Mental health as psychological problem]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologhii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Za zah. red. S. D. Maksymenka. K. : HNŌZIS. Tom KhIII. Ch. 2. S. 315–322 [in Ukrainian].
13. Pokrashchennia mentalnoho zdorovia z pozytsii psykhiiatrii ta nevrolohii v ramkakh proiektu «Holovnyi likar». (2025). [Improvement of the mental health from the position of psychiatry and neurology in the framework of the project “Main doctor”]. *Ukr. med. chasopys*, 1 (167). I. S. 3–8. Retrieved from: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-263138-pokrashchennya-mentalnogo-zdorov-ya-z-pozitsiyi-psihiatriyi-ta-nevrologiyi-v-ramkah-proyektu-golovnij-likar . [in Ukrainian].
14. Tkachyshyna, O.R. (2023). Problema mentalnoho zdorovia v Ukraini: psykhologhichniy analiz. [Problem of the mental health in Ukraine: psychological analysis]. *Psykhofiziolohiia ta medychna psykhologhiia*, 53, 207–211. [in Ukrainian].
15. U mezhakh Vseukrainskoi prohramy mentalnoho zdorovia vyznachyly priorytetni proiektu (2024). [Within the framework of the All-Ukrainian mental health program, priority projects were identified]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-p> [in Ukrainian].
16. Sharonova, I.V. (2013). Psykhologhiia zdorovia liudyny. [Psychology of the health of the man]. *Problemy suchasnoi psykhologhii*, 20, 738–746 [in Ukrainian].
17. Deacon, B.J. (2013). The biomedical model of mental disorder: A critical analysis of its validity, utility, and effects on psychotherapy research. *Clinical Psychological Review*, 33, 846–861 [in English].
18. Health promotion: evidence and experience (2005). Ed. by K. Lucas and B. Lloyd. London : SAGE Publications. 168 p. [in English].
19. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. (2019). F. Charlson et al. *The Lancet*. P. 240–248. [in English].
20. Scambler, G. (2002). *Health and social change : A critical theory* / G. Scambler. Buckingham ; Philadelphia, Pa. : Open University Press. 188 p. [in English].

УДК 37.015.3:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-11>

Ігор Володимирович МІШУНІН,
клінічний психолог,
когнітивно-поведінковий терапевт,
психотерапевт-аддиктолог, кризовий психолог,
Міжнародний експерт з кризової психології при ІТС;
керівник тренінгового центру та клініки емоційного здоров'я "SOD" Israel
E-mail: Clinicsod@gmail.com
ORCID: 0009-0007-4598-3361

Альона Сергіївна САДИКІНА,
старший викладач кафедри психології,
Національний університет «Запорізька політехніка»
E-mail: alena980320@gmail.com
ORCID: 0000-0002- 9893-8907

Олена Миколаївна КРАСУЛЯ,
клінічний психолог,
експерт з кризової психології
Ізраїльської коаліції по роботі з травмою
E-mail: el.krasulya@gmail.com
ORCID: 0009-0008-3434-748X

Андрій Володимирович ІВАНЧЕНКО,
проректор з соціально-економічного розвитку,
Національний університет «Запорізька політехніка»
E-mail: andivazntu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2649-892X

ФОРМУВАННЯ ПАТЕРНІВ ПОВЕДІНКИ МЕТОДОМ ІНТОНАЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ: ІНТОНАЦІЯ ГОЛОСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НОВИХ ПАТЕРНІВ ПОВЕДІНКИ

Анотація. Вступ. Інтоніація голосу є важливим елементом мовлення, здатним впливати не лише на емоційний стан, але й на поведінкові реакції людини. У сучасних дослідженнях значну увагу приділяють її терапевтичному потенціалу, особливо у формуванні нових поведінкових патернів і гармонізації емоційного стану. Використання інтонації як інструмента у психології, педагогіці та медицині відкриває перспективи розроблення інноваційних підходів до роботи з емоційними та поведінковими проблемами, що обумовлює актуальність дослідження.

Мета роботи – проаналізувати теоретичні підходи до пояснення впливу інтонації на емоційний стан і поведінку людини, визначити ключові механізми її впливу на формування поведінкових патернів та оцінити практичний потенціал інтонаційної терапії у розвитку позитивних звичок і гармонізації емоційного стану.

Наукова новизна. У дослідженні систематизовано теоретичні підходи до ролі інтонації у психоемоційному регулюванні та поведінкових змінах. Визначено основні механізми впливу інтонаційного оформлення мовлення на когнітивні та емоційні реакції людини. Обґрунтовано доцільність використання інтонаційної терапії у психологічній та педагогічній практиці.

Висновки. Дослідження підтвердило, що інтонація виконує важливі функції в комунікативному процесі, зокрема емоційну, акцентуаційну, когезійну та психологічну. Вона не лише сприяє ефективнішому спілкуванню, але й здатна коригувати емоційний стан, знижувати рівень стресу та формувати нові поведінкові звички через вплив на підсвідомі механізми. Її застосування у терапевтичних і навчальних цілях сприяє зниженню рівня тривожності, покращенню комунікативних навичок і розвитку позитивних звичок. Результати дослідження можуть слугувати основою для подальших наукових розробок і практичного впровадження методів інтонаційної терапії у різних сферах.

Ключові слова: засіб комунікації, терапевтичний засіб, емоції, мислення, поведінкові реакції.

Igor Volodymyrovych MISHUNIN,
Clinical Psychologist, Cognitive Behavioral Therapist,
Addiction Psychotherapist, Crisis Psychologist
International Expert in Crisis Psychology at Israel Trauma Coalition
Head of the Training Center and Emotional Health Clinic "SOD" Israel
E-mail: Clinicsod@gmail.com
ORCID: 0009-0007-4598-3361

Alona Serhiivna SADYKINA,
Senior Lecturer at the Department of Psychology,
National University "Zaporizhzhia Polytechnic"
Zaporizhzhia, Ukraine
E-mail: alena980320@gmail.com
ORCID: 0000-0002- 9893-8907

Olena Mykolaivna KRASULYA,
clinical psychologist,
expert in crisis psychology
at Israel Trauma Coalition
E-mail: el.krasulya@gmail.com
ORCID: 0009-0008-3434-748X

Andrii Volodymyrovych IVANCHENKO,
Vice-Rector for Socio-Economic Development,
National University "Zaporizhzhia Polytechnic"
E-mail: andivazntu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2649-892X

FORMATION OF BEHAVIOR PATTERNS USING INTONATION THERAPY: INTONATION IN THE VOICE AS A TOOL FOR FORMING NEW BEHAVIOR PATTERNS

Abstract. Introduction. Voice intonation is an important element of speech, capable of influencing not only the emotional state, but also the behavioral reactions of a person. In modern studies, considerable attention is paid to its therapeutic potential, especially in the formation of new behavioral patterns and harmonization of the emotional state. The use of intonation as a tool in psychology, pedagogy and medicine opens up prospects for developing innovative approaches to working with emotional and behavioral problems, which determines the relevance of this study.

Purpose of the work. To analyze theoretical approaches to explaining the influence of intonation on the emotional state and behavior of a person, to identify the key mechanisms of its influence on the formation of behavioral patterns and to assess the practical potential of intonation therapy in the development of positive habits and harmonization of the emotional state.

Scientific novelty. The study systematizes theoretical approaches to the role of intonation in psychoemotional regulation and behavioral changes. The main mechanisms of the influence of intonation design of speech on cognitive and emotional reactions of a person are determined. The feasibility of using intonation therapy in psychological and pedagogical practice is substantiated.

Conclusions. The study confirmed that intonation performs important functions in the communicative process, in particular emotional, accentual, cohesive and psychological. It contributes not only to more effective communication, but is also able to correct the emotional state, reduce the level of stress and form new behavioral habits through the influence on subconscious mechanisms. Its use for therapeutic and educational purposes contributes to reducing anxiety levels, improving communication skills, and developing positive habits. The results of the study can serve as the basis for further scientific developments and practical implementation of intonation therapy methods in various fields.

Key words: means of communication, therapeutic tool, emotions, thinking, behavioral reactions.

Вступ. У сучасному світі, де стрес, тривожність та емоційне виснаження стають нормою, зростає потреба у пошуку нових підходів до гармонізації емоційного стану людини. Традиційні методи терапії, такі як когнітивно-поведінкова терапія чи медикаментозне лікування, хоча мають свою ефективність, нерідко вимагають значного часу або супроводжуються побічними ефектами. У цьому контексті виникає необхідність звернутися до природних і водночас

інноваційних методів, що здатні впливати на внутрішній стан людини, не обмежуючи її активності та творчості. Одним з таких методів є інтонаційна терапія, що базується на використанні голосу як інструмента впливу на емоції, мислення та поведінкові реакції.

Голос є універсальним засобом комунікації, що не лише передає інформацію, але й формує емоційний фон, створює відчуття довіри, безпеки або, навпаки, тривоги. Інтонація голосу – це своєрідний емоційний маркер, який здатний впливати на свідомість і підсвідомість слухача. Водночас інтонація є важливим компонентом самовираження людини, що впливає на її взаємодію із зовнішнім світом. Проте, попри значний потенціал використання голосу в терапевтичних цілях, тема інтонаційної терапії залишається недостатньо дослідженою.

Існує нагальна потреба у вивченні того, як зміна інтонації голосу може допомогти людині формувати нові патерни поведінки. Наприклад, чи здатна позитивна, заспокійлива інтонація замінити автоматичні реакції на стрес або сприяти розвитку нових корисних звичок? Які фізіологічні й психологічні механізми лежать в основі такого впливу? Як інтегрувати інтонаційну терапію в сучасну психологічну практику?

Відповіді на ці запитання відкривають перспективи не лише для розширення арсеналу терапевтичних засобів, але й для створення нових підходів до саморозвитку та саморегуляції. Таким чином, проблема полягає у недостатньо вивченій ролі інтонації голосу як інструмента формування поведінкових патернів та відсутності чіткої методології її використання в терапевтичній практиці. Розв'язання цієї проблеми має потенціал не лише для розвитку науки, але й для вдосконалення якості життя людини в умовах сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх десятиліть значно зріс науковий інтерес до впливу голосу та інтонації на психологічний стан людини. У роботах провідних дослідників підкреслюється роль інтонаційних характеристик голосу у формуванні емоційних реакцій та поведінкових стратегій. Наприклад, дослідження Д.Дж. Уайт (D.J. White) продемонструвало, що тон і мелодика голосу можуть виступати як тригери для активації певних емоційних станів, зокрема радості, тривоги чи спокою. Це дало змогу дійти висновку про те, що інтонація є одним з ключових елементів невербальної комунікації, що впливає на міжособистісну взаємодію.

Роботи в галузі нейрофізіології, зокрема дослідження О.В. Яшенкової [2], О.О. Головнєва [3], підтверджують, що зміна інтонаційних параметрів голосу може впливати на активність мозкових структур, відповідальних за регуляцію емоцій і стресу. Такі результати відкривають можливості для використання інтонаційних технік у терапевтичних цілях, зокрема для зниження тривожності чи подолання посттравматичних розладів.

У сфері прикладної психології існують також роботи, які досліджують використання інтонації у когнітивно-поведінковій терапії. Зокрема, Н.І. Голубенко [4], О.П. Борзенко [5] акцентують увагу на тому, що свідоме модулювання голосу може сприяти формуванню більш адаптивних патернів поведінки, особливо у стресових ситуаціях. Водночас практичні аспекти впровадження інтонаційної терапії залишаються недостатньо висвітленими в літературі.

Попри широкий спектр досліджень, існує недостатньо систематизованих даних щодо того, як саме інтонаційна терапія може використовуватися для створення нових поведінкових звичок. Це підкреслює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі, зокрема для розроблення методологій і практичних рекомендацій щодо застосування інтонаційних технік у психологічній практиці. Таким чином, актуальність і наукова новизна дослідження обумовлюються як інтересом до вивчення інтонації голосу, так і прагненням заповнити наявні прогалини в цій галузі.

Мета і завдання статті. Мета статті – вивчити роль інтонації голосу як інструмента формування нових поведінкових патернів, розробити теоретичну основу та запропонувати методологічний підхід до використання інтонаційної терапії в психологічній практиці.

Завдання статті:

- провести аналіз теоретичних підходів, що пояснюють вплив інтонації на емоційний стан і поведінку;
- визначити ключові механізми впливу інтонації голосу на формування поведінкових патернів;

– оцінити практичний потенціал інтонаційної терапії для гармонізації емоційного стану та формування позитивних звичок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поведінкові патерни, як центральне поняття в психології та когнітивних науках, є стійкими моделями дій, реакцій і взаємодій, які формуються внаслідок постійної взаємодії людини із зовнішнім середовищем. Вони ґрунтуються на повторюваних психологічних, емоційних і соціальних процесах, що впливають на здатність особистості пристосовуватися до змінних умов життя. Сучасне трактування поведінкових патернів розглядає їх як результат інтеграції когнітивних, емоційних і мотиваційних механізмів, які визначають стиль і характер поведінки людини [6, с. 201].

Емоційна регуляція, у свою чергу, є процесом керування власними емоціями, що дає змогу людині підтримувати психологічний баланс, ефективно взаємодіяти з іншими та адаптуватися до зовнішніх обставин. Вона відіграє ключову роль у формуванні патернів поведінки, оскільки здатність контролювати, висловлювати або стримувати емоції визначає вибір реакцій на конкретні ситуації.

У соціології емоції розглядаються як основа формування цінностей, принципів та норм, які впливають на стійкість поведінкових моделей. Згідно з цією точкою зору, лише стабільні емоційні зв'язки між індивідами можуть забезпечити перехід абстрактних ідеалів у конкретні мотиви дій. Це демонструє взаємозв'язок емоційної регуляції та поведінкових патернів у контексті соціальної взаємодії: без здатності до адаптації емоційних проявів формування стійких патернів поведінки стає утрудненим [7].

З точки зору нейролінгвістики, емоційна регуляція пов'язана з роботою корково-підкіркових структур мозку, які відповідають за виникнення емоційних реакцій. Вплив цих реакцій на поведінкові моделі полягає у формуванні зв'язків між емоційними сигналами і подальшими діями. Наприклад, позитивна емоція, викликана успішною соціальною взаємодією, може закріплювати певний патерн поведінки, тоді як негативна здатна його змінювати чи пригнічувати.

Лінгвістичний підхід розглядає прояви емоцій через мовну комунікацію. Просодичні засоби, такі як інтонація, тембр голосу та ритм мовлення, є важливими інструментами для передачі емоцій та формування поведінкових патернів у процесі взаємодії. Інтонація відіграє подвійну роль: з одного боку, вона допомагає передавати емоційні стани мовця, з іншого – впливає на сприйняття і реакції співрозмовника, створюючи своєрідні «шаблони» комунікативної поведінки (рис. 1).

Когнітивна наука підкреслює, що емоційні реакції та їхня регуляція є частиною складної системи взаємодії між розумовими процесами, емоційною сферою та поведінкою. Емоції не лише сигналізують про значущість подій для індивіда, але й слугують «організатором» поведінкових патернів, сприяючи їх адаптації до зовнішніх обставин.

Патерни поведінки не лише є результатом когнітивного осмислення дійсності, але й тісно пов'язані з емоційною регуляцією. Взаємодія цих двох елементів проявляється в здатності людини адаптуватися до соціальних, культурних та особистісних викликів, використовуючи емоції як інструмент для вибору та закріплення найбільш відповідних моделей поведінки. Це підкреслює важливість подальшого вивчення емоційної регуляції у формуванні нових патернів поведінки, особливо з урахуванням інноваційних терапевтичних методів, таких як інтонаційна терапія.

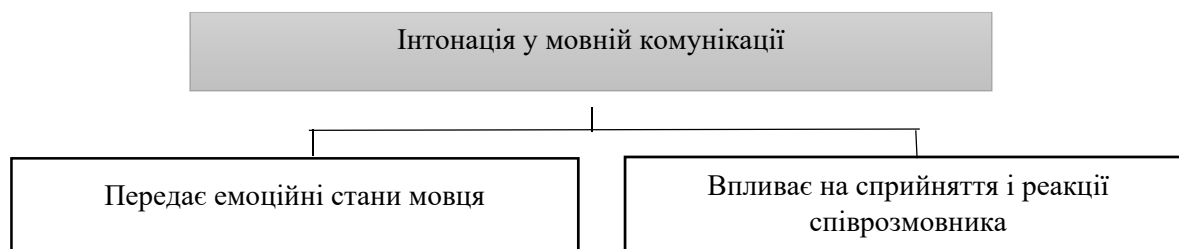

Рис. 1. Роль інтонації у мовній комунікації

Джерело: власна розробка авторів.

Інтонація – це універсальний інструмент невербальної комунікації, що є важливим елементом усного мовлення [8, с. 302]. Вона надає словам емоційного забарвлення, допомагає передати думки, почуття, ставлення до предмета чи співрозмовника, а також робить спілкування багатограним і живим. У структурі мовлення інтонація виконує функцію ритмічно-мелодійної організації висловлювання, визначаючи його тембр, інтенсивність, довготу звуків, паузи та наголоси. Саме ці компоненти дають змогу створити багатство інтонаційного малюнка, який сприяє ефективній передачі сенсу та емоційного стану [9].

Великий універсальний словник української мови підкреслює, що інтонація є основним засобом комунікації та виразності мови [10]. Вона не тільки передає зміст висловлювання, але й демонструє емоційне ставлення мовця до ситуації, слухача чи предмета розмови. Завдяки інтонації слово набуває життя, розкриває тонкі відтінки думки, створюючи своєрідну «музику» усного мовлення. Наприклад, звичайна фраза «дякую» може прозвучати щиро, іронічно чи навіть з викликом, залежно від того, які інтонаційні засоби використовуються.

Інтонація виконує важливу роль у структуризації мовлення. Вона забезпечує логічний і смисловий зв'язок між фразами, акцентує ключові моменти й допомагає слухачеві краще зрозуміти висловлене. Її функції виходять далеко за межі формального мовлення, охоплюючи емоційну, естетичну та стилістичну складові частини. Інтонація здатна передати тонке ставлення мовця до ситуації, виразити радість, сум, злість чи подив, що надає мовленню правдивості й емоційної глибини.

Завдяки інтонації комунікація стає більш ефективною. Вона впливає на формування довіри між співрозмовниками, створює атмосферу взаєморозуміння або, навпаки, може викликати напругу чи відчуження. У процесі спілкування саме інтонація стає тим засобом, який забезпечує природність і гнучкість мовлення, даючи змогу враховувати контекст, ситуацію й мету комунікативного акту. У дружній бесіді вона може бути теплою й невимушеною, у діловій розмові – стриманою та впевненою, а в емоційно насиченій ситуації – підкреслено експресивною.

На окрему увагу заслуговує роль інтонації у самовираженні. Вона дає можливість кожній людині продемонструвати унікальність свого мовлення, розкрити характер, емоційність і ставлення до світу. Без інтонації слово втрачає свої барви й правдиві інтерпретації, а мовлення стає монотонним і незрозумілим. Саме інтонація дає змогу підкреслювати ключові моменти, виділяти важливе й створювати естетичне обрамлення для висловлювання.

Інтонація є одним з найважливіших інструментів невербальної комунікації та самовираження. Вона поєднує раціональні й емоційні аспекти мовлення, забезпечуючи багатогранність комунікативного процесу. Завдяки інтонації мовлення стає живим, виразним і здатним передавати не лише зміст, але й глибину емоцій, створюючи зв'язок між співрозмовниками.

Психофізіологічний вплив інтонації на поведінку є складним і багатограним процесом, який відображає взаємодію емоцій, когніції та соціальної динаміки. Інтонація, будучи виразним компонентом мовлення, має здатність впливати на стан мозку слухача, активізуючи певні нейронні мережі.

Однією з ключових характеристик інтонації є її здатність стимулювати лімбічну систему – ділянку мозку, відповідальну за емоції. Наприклад, тепла і доброзичлива інтонація може активувати центри задоволення, викликаючи у слухача позитивні емоції та почуття довіри. Натомість різкий або агресивний тон здатний викликати реакцію стресу, що активізує гіпоталамо-гіпофізарно-надниркову вісь і спричиняє викид кортизолу, гормону стресу. Таким чином, інтонація впливає на фізіологічний стан людини, визначаючи її емоційний фон.

Інтонація також впливає на когнітивні процеси, такі як увага, пам'ять і мислення. Мелодійне й динамічне мовлення сприяє утриманню уваги слухача, підвищуючи ефективність сприйняття інформації. Ритмічні інтонаційні патерни допомагають структурувати мовлення, що полегшує запам'ятовування і відтворення почутого. Крім того, інтонація може підсилювати або послаблювати вплив слів, створюючи певний психологічний ефект – переконання, заспокоєння чи стимуляції.

На рівні поведінки інтонація виконує регулюючу функцію, впливаючи на реакції слухача. Наприклад, лагідна інтонація може сприяти співпраці, підштовхуючи людину до взаємодії, тоді як недоброзичливий тон здатний спровокувати конфлікт або відчуження. Інтонаційні осо-

бливості також відіграють вирішальну роль у соціальному навчанні, передаючи невербальні сигнали про наміри, емоції чи ставлення мовця.

Вплив інтонації на мозок обумовлений також її акустичними параметрами – частотою, інтенсивністю, тривалістю звуків. Високочастотна інтонація може активувати ділянки мозку, відповідальні за збудження, тоді як низькочастотна має заспокійливий ефект. Цей механізм пояснює, чому мелодійна мова здатна заспокоювати, а монотонна – викликати нудьгу чи втому. Основні напрями впливу інтонації голосу на поведінку узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні напрями впливу інтонації голосу на поведінку

Напрямок впливу	Характеристика	Приклади або ефекти
Емоційний вплив	Стимулює лімбічну систему, активуючи центри емоцій.	Доброзичливий тон викликає довіру, агресивний – стрес або страх.
Когнітивний вплив	Впливає на увагу, пам'ять і здатність до обробки інформації.	Мелодійна інтонація утримує увагу, ритмічні патерни сприяють запам'ятовуванню.
Соціальний вплив	Формує взаємодію та сприяє регуляції поведінки в комунікації.	Лагідна інтонація заохочує співпрацю, агресивна – провокує конфлікт.
Фізіологічний вплив	Впливає на вегетативну нервову систему через акустичні параметри мовлення.	Високочастотний тон збуджує, низькочастотний – заспокоює.
Акустичні параметри	Частота, інтенсивність, тривалість звуків регулюють емоційний і фізіологічний стан.	Висока частота асоціюється з напругою, низька – зі спокоєм.
Регуляція поведінки	Формує реакції слухача на повідомлення.	Позитивна інтонація мотивує до дії, негативна може спричинити уникнення або протистояння.
Застосування на практиці	Використовується для переконання, навчання, емоційного впливу.	Мотивуючі виступи, терапевтичні бесіди, керування персоналом через інтонаційний контроль.

Джерело: власна розробка авторів.

Розвиток емоційної стійкості через інтонаційний вплив ґрунтується на здатності людини керувати своїми реакціями в стресових ситуаціях. Плавна й рівна інтонація сприяє стабілізації емоційного фону, а висхідний мелодійний малюнок у мовленні допомагає формувати впевненість і оптимізм. Темп мовлення також відіграє важливу роль: сповільнення швидкості висловлювань дає змогу краще концентрувати увагу, що особливо важливо для ефективної адаптації до викликів. Мелодійність та ритмічність інтонації створюють умови для формування позитивного ставлення до складних ситуацій, допомагаючи зміцнювати внутрішній емоційний ресурс [5].

Формування нових патернів поведінки за допомогою інтонаційної терапії є інноваційним підходом у психологічній практиці, що базується на терапевтичному потенціалі інтонації голосу. Інтонація виступає не лише засобом комунікації, але й ефективним інструментом для впливу на емоційний стан і поведінку людини. Її здатність передавати емоції, акцентувати увагу на важливих аспектах повідомлення та структурувати комунікативний процес відкриває можливості для формування нових моделей реагування й поведінки (табл. 2).

Інтонація відіграє важливу роль у створенні емоційно безпечного середовища, що сприяє зниженню рівня стресу та формуванню почуття довіри. Це є ключовим фактором для успішної реалізації терапевтичних завдань. Зокрема, спокійна і гармонійна інтонація здатна викликати у пацієнта відчуття спокою та впевненості, тоді як більш динамічна й енергійна може стимулювати активність та мотивувати до змін.

Фокусуюча функція інтонації дає змогу виділяти ключові моменти в процесі терапії, акцентуючи увагу на важливих поведінкових зразках. Наприклад, зміна тембру, наголос або пауза можуть підкреслити значущість окремих повідомлень, допомагаючи пацієнту краще їх засвоїти. Цей аспект особливо важливий під час формування нових патернів поведінки, адже виділення головного сприяє запам'ятовуванню та закріпленню необхідних навичок.

Таблиця 2

Використання інтонації в терапії для формування нових патернів поведінки

Функція інтонації	Опис	Роль у формуванні поведінкових патернів	Приклади використання
Емоційна	Передача емоційного стану, ставлення до ситуації.	Сприяє емоційному комфорту, знижує стрес, створює довірливу атмосферу.	Спокійна інтонація під час обговорення тривожних тем допомагає знизити рівень тривоги.
Фокусуюча	Виділення ключових моментів за допомогою наголосу, тембру або пауз.	Допомагає акцентувати увагу на важливих повідомленнях, сприяє кращому запам'ятовуванню.	Пауза перед важливими словами в інструкції.
Когезійна	Зв'язування елементів мовлення для забезпечення логічної послідовності.	Структурує терапевтичний процес, сприяє плавним переходам між темами.	Зміна інтонації для сигналізації завершення вправи або переходу до іншої теми.
Психологічна	Організація інформації у зрозумілі одиниці, що легко сприймаються.	Полегшує засвоєння та практичне використання нових моделей поведінки.	Використання ритмічного повторення інтонаційних патернів для закріплення навичок.
Регуляторна	Вплив на підсвідомі реакції через контроль емоційного стану.	Змінює емоційні асоціації, сприяє трансформації неефективних патернів.	Енергійна інтонація для стимулювання впевненості у складних ситуаціях.

Джерело: складено авторами на основі [11, с. 120].

Когезійна функція інтонації забезпечує логічний перехід між етапами терапії, сприяючи структуризації процесу. Зміна інтонаційного малюнка може сигналізувати про початок чи завершення вправи, перехід до іншої теми або бажання продовжити розмову. Така організованість допомагає пацієнту краще орієнтуватися у процесі терапії та відчувати прогрес.

Психологічна функція інтонації полягає у формуванні доступного для сприйняття та виконання матеріалу. Інтонація допомагає організувати інформацію у зручні для засвоєння одиниці, що полегшує їх запам'ятовування та практичне використання. Завдяки цьому пацієнти легше адаптуються до нових моделей поведінки та інтегрують їх у своє життя.

Інтонація також виконує роль регулятора емоційного стану, впливаючи на підсвідомі реакції людини. Правильно підібрані інтонаційні схеми можуть змінювати емоційні асоціації, сприяючи трансформації старих, неефективних патернів поведінки. Наприклад, спокійний ритм та плавність інтонації можуть допомогти подолати тривожність, тоді як енергійна інтонація стимулює впевненість і рішучість.

Таким чином, інтонаційна терапія розглядається як потужний інструмент для корекції поведінки та формування нових моделей реагування. Інтонація голосу дає змогу не лише передавати інформацію, але й створювати емоційний контекст, який забезпечує ефективність терапевтичного процесу. Вона допомагає організувати спілкування таким чином, щоб воно сприяло закріпленню нових навичок і змінювало ставлення до власних поведінкових стратегій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Інтонація є важливим елементом комунікативного процесу, здатним впливати як на емоційний стан, так і на поведінкові реакції людини. Проведений аналіз теоретичних підходів дав змогу дійти висновку, що інтонація відіграє ключову роль у вираженні емоцій, акцентуванні важливих аспектів повідомлення, структуризації мовлення та регулюванні психологічних процесів. Зміна параметрів інтонації (мелодики, тембру, інтенсивності, ритму тощо) створює можливості для впливу на внутрішній стан людини, сприяючи формуванню спокою, впевненості чи стимуляції активності.

Дослідження основних механізмів впливу інтонації на формування поведінкових моделей показало її здатність впливати на емоційно-когнітивні зв'язки. Інтонація, працюючи на підсвідомому рівні, допомагає трансформувати наявні асоціації та відкривати шлях до закріплення нових патернів поведінки. Завдяки акцентуючій, когезійній та психологічній функціям вона сприяє глибшому сприйняттю інформації та встановленню звичок, які відповідають цілям гармонійного розвитку особистості.

Практичний потенціал інтонаційної терапії оцінюється як високий, особливо в контексті емоційної гармонізації та розвитку позитивних поведінкових звичок. Кероване використання інтонації дає змогу ефективно знижувати рівень напруги, покращувати комунікативні навички, розвивати емоційну стабільність і сприяти поступовій трансформації деструктивних моделей поведінки. Це робить інтонаційну терапію перспективним інструментом у психологічній та поведінковій практиці, а також у суміжних галузях, де важливими є створення емоційного комфорту і стимулювання розвитку особистості.

Література:

1. White D.J. Voice recognition technology as a tool for behavioral research. *Behavior Research Methods Instruments & Computers*. Vol. 34. № 1. P. 1–5. DOI: 10.3758/BF03195418.
2. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації. Київ: Академія, 2010. 312 с.
3. Головнюва О.О. Історико-теоретичний аналіз поняття «інтонація». *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2013. Вип. 211. Том 223. С. 16–19. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/2013/223-211-3.pdf> (дата звернення: 25.12.2024).
4. Голубенко Н.І. Інтонація як засіб вияву і передачі емоційно-експресивного мовлення в інтерсеміотичному художньому перекладі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 181–185. DOI: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.3/31>.
5. Борзенко О.П. Інтонація та її вплив на мовленнєве спілкування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2024. Вип. 21 (89). С. 74–76. DOI: 10.25264/2519-2558-2024-21(89)-74-7.
6. Красовська І.В. Формування емоційного тезаурусу мовця (експериментально-фонетичне дослідження). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2004. С. 199–218. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-34>.
7. Scherer K. What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*. 2005. Vol. 4. № 44. P. 693–727. DOI: 10.1177/0539018405058216.
8. Ткач Я.В. Акустичні засоби невербальні: комунікативний аспект. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 298–307. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/viewFile/752/758> (дата звернення: 25.12.2024).
9. Рибак О.В. Роль невербальних засобів комунікації в утіленні стратегії незгоди в неконфліктних інтеракційних актах (на матеріалі англійського кінодискурсу). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 25 (2). С. 112–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2016_25%282%29_35 (дата звернення: 25.12.2024).
10. Загоруйко О.М. Великий універсальний словник української мови. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2010. 768 с.
11. Коломієць О.М., Баланда Т.М. Роль інтонації у процесі декодування семантики висловлювання в англійській мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 28. Т. 1. С. 117–120. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.2>.

References:

1. White, D.J. (2002). Voice recognition technology as a tool for behavioral research. *Behavior Research Methods Instruments & Computers*. 34. 1. 1–5. DOI: 10.3758/BF03195418 [in English].
2. Yashenkova, O.V. (2010). *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the theory of speech communication]. K.: Akademiia. 312 p. [in Ukrainian].
3. Holovnova, O.O. (2013). Istoryko-teoretychnyi analiz poniattia “intonatsiia” [Historical and theoretical analysis of the concept of “intonation”]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Movoznavstvo – Scientific works. Philology. Linguistics*. 211. 223. 16–19. Retrieved from: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/2013/223-211-3.pdf> [in Ukrainian].
4. Holubenko, N.I. (2022). Intonatsiia yak zasib vyjavu i peredachi emotsiino-ekspresyvnoho movlennia v intersemiotychnomu khudozhnomu perekladi [Intonation as a means of expressing and transmitting emotional and expressive speech in intersemiotic artistic translation]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism*. 33 (72). 3.181–185. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.3/31> [in Ukrainian].
5. Borzenko, O.P. (2024). Intonatsiia ta yii vplyv na movlennieve spilkuвання [Intonation and its impact on speech communication]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”: serii “Filolohiia” – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”: series “Philology”*. Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. 21 (89). 74–76. DOI: 10.25264/2519-2558-2024-21(89)-74-7 [in Ukrainian].
6. Krasovska, I.V. (2005). Formuvannia emotsiinoho tezaurusu movtsia (eksperymentalno-fonetychne doslidzhennia) [Formation of the speaker’s emotional thesaurus (experimental phonetic research)]. *Naukovyi*

chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova – Scientific journal of the National Polytechnic University named after M.P. Dragomanov. 199–218. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-34> [in Ukrainian].

7. Scherer, K. (2005). What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*. 44. 693–727. DOI: 10.1177/0539018405058216 [in English].

8. Tkach, Ya.V. (2015). Akustychni zasoby neverbaliky: komunikativnyi aspekt [Acoustic means of non-verbal communication: communicative aspect]. *Tele- ta radiozhurnalistyka – Television and Radio Journalism*. 14. 298–307. Retrieved from: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/view-File/752/758> [in Ukrainian].

9. Rybakova, O.V. (2016). Rol neverbalnykh zasobiv komunikatsii v utilenni stratehii nezghody v nekonfliktnykh interaktsiinykh aktakh (na materialy anhlomovnoho kinodyskursu) [the role of non-verbal means of communication in the implementation of the strategy of disagreement in non-conflict interaction acts (based on the material of English-language film discourse)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filologiya – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*. 25 (2). 112–114. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2016_25%282%29__35 [in Ukrainian].

10. Zahoruiko, O.M. (2010). Velykyi universalnyi slovnyk ukrainskoi movy [the Great Universal Dictionary of the Ukrainian Language]. Kharkiv: TORSINH PLIuS. 768 p. [in Ukrainian].

11. Kolomiets, O.M., & Balanda, T.M. (2023). Rol intonatsii u protsesi dekoduvannya semantyky vyslovliuvannya v anhliiskii movi [The Role of Intonation in the Process of Decoding the Semantics of a Sentence in English]. *Zakarpatski filologichni studii – Transcarpathian Philological Studies*. 28. 1. 117–120. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.21.8.1.21> [in Ukrainian].

УДК 364.46:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-12>

Василь Петрович МОЙСЕЮК,

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: moyseuk02@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4366-2402

Ольга Борисівна СТОЛЯРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: stolyarenko.ob@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0479-574X

Наталія Вікторівна ЖИЛЯК,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи,
психології та соціокультурної діяльності
імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
ORCID: 0000-0002-3772-6687

НАУКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ І ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Вступ. Стаття присвячена висвітленню проблем, що виникають у професійній діяльності соціальних працівників і психологів в умовах воєнного стану, оскільки саме зараз значно зросла кількість людей, які потребують підтримки і соціального захисту. Безпосередній контакт з категоріями людей, які переживають у своєму житті відповідні труднощі, кризи й втрати вимагають від соціальних працівників і психологів значних морально-вольових зусиль, психологічної стійкості, емоційної рівноваги та витримки.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності резильєнтності соціальних працівників і психологів та обґрунтуванні наукових основ для її успішного формування.

Наукова новизна. Наукові основи необхідні для розв'язання задач формування резильєнтності у професійній діяльності соціальних працівників і психологів в умовах воєнного стану, що полягають у розробленні конкретного плану щодо методологічних, теоретичних і практичних підходів до проблеми.

Висновки. Констатовано, що особливої уваги наукової спільноти потребує аналіз чинників розвитку і формування резильєнтності соціальних працівників і психологів як цілісного, динамічного особистісного утворення, фундаментальною основою якого є стійка мотивація до творчої діяльності, професійна компетентність, здоров'язберезувальний світогляд, що успішно застосовуються у соціальній роботі та обумовлюють особистісну та професійну самореалізацію фахівців.

З'ясовано, що здоров'язберезувальний світогляд соціальних працівників і психологів визначається актуальним соціальним контекстом і зумовлюється комплексом суб'єктивних і об'єктивних чинників, зокрема: системою уявлень про здоров'я, цінностями, настановами на здоровий спосіб життя, соціальним і економічним статусом. Установлено, що нині ставлення соціальних працівників і психологів до власного здоров'я не можна оцінити високим рівнем, що обумовлено тривожним станом, спричиненим війною, невизначеністю майбутнього та негативними соціально-економічними чинниками.

Визначено сутність поняття «резильєнтність» співвідносно до професійної діяльності соціальних працівників і психологів, виділено когнітивну, емоційно-вольову і мотиваційно-ціннісну складову частину цієї дефініції та обґрунтовано компоненти структури резильєнтності соціальних працівників і психологів.

Ключові слова: соціальні працівники, психологи, резильєнтність, чинники резильєнтності, компоненти резильєнтності.

Vasyl Petrovych MOISEIUK,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of social work, psychology
and sociocultural activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: moyseuk02@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4366-2402

Olha Borysivna STOLIARENKO,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work
Psychology and Socio-Cultural Activities named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: stolyarenko.ob@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0479-574X

Nataliia Viktorivna ZHYLIAK,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work
Psychology and Socio-Cultural Activities named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
ORCID: 0000-0002-3772-6687

SCIENTIFIC BASIS FOR FORMING RESILIENCY OF THE SOCIAL WORKERS AND PSYCHOLOGISTS

Abstract. Introduction. The article is devoted to highlighting the problems that arise in the professional activities of social workers and psychologists under martial law because the number of people in need of support and social protection has increased significantly. It is claimed that direct contact with categories of people, who experience the corresponding difficulties, crises, and losses requires significant moral and volitional efforts, psychological stability, emotional balance, and endurance from social workers and psychologists.

The **purpose** of the study is to reveal the essence of the resilience of social workers and psychologists and substantiate the scientific foundations for their successful formation.

Scientific novelty. The scientific foundations necessary for solving the problems of the formation of resistance in the professional activity of social workers under martial law are shown, which consist of developing a specific plan for methodological, theoretical, and practical approaches to the problem.

It is stated that the analysis of factors of development and formation of the resilience of social workers and psychologists as a holistic, dynamic personal formation, the fundamental basis of which is a stable motivation for creative activity, professional competence, and a health-preserving worldview, which are successfully applied in social work and determine the personal and professional self-realization of specialists, requires special attention from the scientific community.

Conclusions. It has been found that the health-preserving worldview of social workers and psychologists is determined by a complex of subjective and objective factors, in particular: a system of ideas about health, values, guidelines for a healthy lifestyle, and social and economic status. It has been determined that nowadays the attitude to the health of Ukrainian social workers and psychologists cannot be assessed at a high level, due to the alarming state caused by the war, the uncertainty of the future, and negative socio-economic factors.

The essence of the concept of “resilience” in relation to the professional activities of social workers and psychologists are outlined the cognitive, emotional-volitional, and motivational-value components of this definition are highlighted, and the components of the resilience structure of social workers and psychologists are substantiated.

Key words: social workers, psychologists, resilience, factors of resilience, components of resilience.

Вступ. Одним з основних завдань сучасної системи освіти України є підготовка фахівців нової генерації з усвідомленою необхідністю досягнення високого рівня професійного та особистісного благополуччя як важливої умови не лише для їхнього високого особистісного культурного і духовного розвитку, але й для розвитку та добробуту нашої держави. Ті виклики, яким ми змушені протистояти на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, вимагають пошуку раціональних, дієвих шляхів вирішення складних соціально-економічних завдань, максимальної концентрації уваги на їхню причинність та наслідки у майбутньому.

Війна у нашій країні стала причиною соціальних негараздів, демографічної та економічної криз, вимушеної міграції, збільшення кількості людей, яким необхідні соціальний захист, підтримка й подекуди навіть психологічна реабілітація. Усе це вимагає розроблення та реалізації відповідної стратегії, соціальних проєктів і програм, спрямованих на вирішення цих складних завдань [8]. Соціальні працівники і психологи є фахівцями, професійна діяльність яких вкрай важлива і необхідна завжди, а особливо зараз, в обставинах воєнного стану, оскільки одними з основних завдань соціальної роботи є розвиток і вдосконалення соціальної політики країни для кращого забезпечення основних потреб представників вразливих категорій населення.

Результативність та ефективність професійної діяльності соціальних працівників і психологів безпосередньо залежать від їхньої здатності зберігати психологічну стійкість, емоційну рівновагу та витримку. Тому оволодіння міцними знаннями для профілактики професійного вигорання, набуття знань щодо збереження здоров'я, що і є основою для формування резильєнтності, стає дуже важливим завданням для сучасних соціальних працівників і психологів.

Актуальність дослідження проблеми формування резильєнтності соціальних працівників і психологів обумовлена такими протиріччями: суспільною значущістю професійної діяльності соціальних працівників і психологів, які мають володіти високим рівнем резильєнтності в не лише в особистому, але й у професійному житті; суспільною потребою у здорових фахівцях і стрімким зниженням рівня їхнього здоров'я; природним бажанням сучасного соціального працівника і психолога досягти професійного успіху та часто відсутністю наявних для цього особистісних ресурсів і професійних компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування резильєнтності, психологічної стійкості особистості в екстремальних умовах є важливою та актуальною, про що свідчить низка зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень у цьому напрямі.

Визначення сутності поняття «резильєнтність» стало предметом наукових досліджень таких вітчизняних учених, як Е. Вернер, Г. Гандзілевська, І. Капріцин, Т. Коско, О. Романчук, Р. Сміт, О. Сорока, О. Хамініч, В. Чернобровкін, О. Шевченко. Авторами досліджень психологічних проблем та практичних рекомендацій щодо керування стресом є С. Ауербах, Х. Алієв, С. Гремлінг, Ю. Щербатих. Необхідність дослідження проблеми формування стресостійкості спонукали до проведення наукових розвідок у цьому напрямі Г. Дубчак, О. Кляпець, Л. Лепіхова, А. Львовичкіна, Т. Титаренко.

Незважаючи на значний обсяг наявних досліджень у період трансформації українського суспільства та в умовах війни, наразі недостатньо визначено і обґрунтовано наукові підходи до дослідження проблеми формування резильєнтності соціальних працівників і психологів. Особливо важливим є розроблення конкретного плану щодо методологічних, теоретичних і практичних підходів до проблеми, що дасть змогу виявити можливі труднощі, з якими можуть зіткнутися соціальні працівники і психологи у професійній діяльності, та вчасно розробити заходи для їх подолання.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності резильєнтності соціальних працівників і психологів та обґрунтуванні наукових основ для її успішного формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість сучасних наукових досліджень проблеми формування резильєнтності відбувається щодо представників силових структур, робота яких безпосередньо пов'язана з ризиком для їхнього життя і здоров'я. Соціальні працівники і психологи не належать до цієї категорії, проте специфіка їхньої роботи, умови, у яких їм доводиться виконувати свої професійні обов'язки, особливо у воєнний час, також несуть певну загрозу для їхнього життя і здоров'я.

Характерними особливостями роботи соціальних працівників і психологів є те, що вони змушені надавати допомогу людям, які перебувають у складних, кризових життєвих обставинах. Переживання ними стресу, душевного хвилювання, паніки, тривоги, розгубленості в екстремальних ситуаціях, розпачу і горя, прояви агресії, несприйняття часто призводять до професійного вигорання, погіршення стану здоров'я соціальних працівників і психологів. Тому для фахівців дуже важливо сформувати у собі таке цілісне, динамічне особистісне утворення, як резильєнтність, фундаментальну основу якого формують стійка мотивація до творчої діяльності, професійна компетентність, здоров'язбережувальний світогляд, що успішно застосовуються у соціальній роботі та обумовлюють особистісну та професійну самореалізацію фахівців.

Науковець А. Мастен визначає резильєнтність як здатність динамічної системи успішно адаптуватися до тих викликів, які загрожують виживанню, функціонуванню або розвитку системи [12].

Результати власних наукових досліджень, присвячених питанням стресостійкості і резильєнтності, дозволили О. Кокуну дійти подібного висновку. На його думку, резильєнтність – це фізична, розумова, емоційна та поведінкова здатність людини адаптуватися та відновлюватися, процвітати у ситуаціях ризику, небезпеки, викликів та негараздів, а також вчитися та рости після невдач [4, с. 15].

Для формування такої складної, багатогранної особистісної якості, як резильєнтність, важливо розуміти її особливості, чинники, складові компоненти та поетапні кроки для її формування, як вважає дослідниця О. Чиханцова. Отже, першими кроками для формування резильєнтності повинні бути:

- формування вміння бачити все у перспективі;
- прийняття того факту, що будь-які зміни є частиною життя;
- вміння пригадувати позитивні моменти у житті;
- дбати про фізичне здоров'я;
- зосередитися на позитивних очікуваннях;
- вміння визначати власні ресурси відновлення;
- бажання допомагати іншим та підтримувати дружні зв'язки;
- здатність шукати помічників та можливості для допомоги [11, с. 65].

Науковець Е. Гришин переконаний у тому, що основними психологічними чинниками розвитку резильєнтності є спрямованість життя на певну мету, домінування позитивних емоцій, почуття узгодженості (балансу) життя, активний копінг, самоефективність, висока адекватна самооцінка, наявність соціальної підтримки та спроможність звертатись по допомогу і підтримку до інших, оптимізм, висока духовність особистості, когнітивна гнучкість [1, с. 65].

Серед важливих супутніх аспектів для успішного резилієнсу, на думку Т. Мельничук, варто виділити позитивне ставлення до власного здоров'я, схильність до оптимізму, раціональне планування часу, розуміння своїх емоцій, вміння розслаблятися, регулярні прогулянки на природі, самоконтроль, позитивний настрій [5, с. 18].

Дослідниця О. Столяренко, у процесі аналізу класичних та сучасних поглядів на об'єктивні та суб'єктивні чинники ставлення до здоров'я у зарубіжній та вітчизняній психології з'ясувала, що прагнення зберегти і покращити свій фізичний і психологічний стан нині визначається актуальним соціальним контекстом і зумовлюється комплексом суб'єктивних і об'єктивних чинників, зокрема системою уявлень про здоров'я, цінностями, настановами на здоровий спосіб життя, соціальним і економічним статусом [9].

Результати практичних досліджень учених О. Главацької та В. Мойсеюка доводять, що психологічна особливість професійного вигорання залежить не лише від зовнішніх чинників, але й від особистісного змісту мети професійної діяльності, реальної та об'єктивної оцінки ситуації, у якій перебуває людина. Якщо відповідні аспекти професійного середовища сприймаються і розцінюються працівником як такі, що перевершують його можливості, то вони можуть розглядатись і як основна причина стресу [2, с. 59].

У ході дослідження питань, пов'язаних зі здатністю працівників, які працюють у системі «людина – людина», діяти у стресових ситуаціях, як їх професійну компетентність науковець А. Львовчкіна визначає стресостійкість як їхнє вміння демонструвати адекватну поведінку у стресових ситуаціях. До необхідних професійних умінь і властивостей вчена відносить вміння регулювати власний емоційний стан таким чином, щоб зберігати психічну рівновагу задля ефективної професійної діяльності, а також загальної життєдіяльності та здоров'я; здатність до прийняття правильних рішень у кризових та критичних ситуаціях; здатність тривалий час зберігати толерантність, терпимість та наполегливість у досягненні успіху у розв'язанні професійних задач. На підставі цього дослідниця виокремлює конативний, емотивний, когнітивний, мотиваційний компоненти стресостійкості соціальних працівників [7, с. 10–12].

Варто зазначити, що у науковій літературі «стресостійкість» і «резильєнтність» часто вживається як синонімічні поняття через свої спільні ознаки. Проте між ними є суттєва відмінність, а саме: стресостійкість спрямована на витримку, а резильєнтність – на відновлення і зрос-

тання; стресостійкість зазвичай допомагає під час дії стресу, а резильєнтність – після його дії; стресостійкість зберігає людину на тому ж рівні, а резильєнтність – обумовлює її розвиток.

Отже, важливими чинниками резильєнтності соціальних працівників і психологів є їхня культура особистого і професійного здоров'я, громадська активність, рівень задоволення матеріальних та фінансових потреб, уміння протидіяти негативним стрес-чинникам, які значно впливають на якість та результати їхньої професійної діяльності, успішну адаптацію та стресостійкість у складних умовах праці.

У результаті аналізу сутнісних аспектів та чинників резильєнтності, характерних особливостей професійної діяльності соціальних працівників і психологів, ми визначаємо **резильєнтність соціальних працівників і психологів** як цілісне, динамічне особистісне утворення, фундаментальною основою якого є стійка мотивація до творчої життєдіяльності, професійна компетентність, здоров'язбережувальний світогляд, що успішно застосовуються у соціальній роботі та обумовлюють особистісну та професійну самореалізацію фахівців.

У структурі резильєнтності соціальних працівників, на нашу думку, доцільно виділити такі компоненти, як мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, когнітивний, рефлексивний компоненти. Розглянемо їх більш детально.

Мотиваційно-ціннісний компонент резильєнтності соціального працівника і психолога полягає у спрямованості його потребнісно-мотиваційної сфери на протидію професійним ризикам, розвиток стресостійкості, а також усвідомлення потреби збереження і зміцнення здоров'я у своїй професійній діяльності та своєї значущості як носія загальнолюдських і професійних цінностей.

Емоційно-вольовий компонент резильєнтності передбачає розширення сфери емоційних переживань щодо власного професійного здоров'я та протидію негативним стрес-чинникам внаслідок розвитку вольових якостей, обмеження, а згодом і повне виключення зі своєї життєдіяльності всіх можливих факторів ризику загрози особистісному і професійному благополуччю.

Когнітивний компонент включає необхідні професійні знання щодо формування резильєнтності: *методологічні знання* (обізнаність у біологічних і соціальних основах життєдіяльності і життєзабезпечення людини), *теоретичні знання* (пов'язані з усвідомленим вибором змісту і форм, засобів і методів формування резильєнтності), *методичні знання* (володіння спеціальними техніками і методиками оцінки та корекції свого функціонального стану), *технологічні знання* (здійснення превентивних заходів розвитку професійних захворювань, розроблення і впровадження інтерактивних здоров'язбережувальних технологій у свою професійну діяльність), *індивідуальні знання* (знання своїх індивідуальних особливостей та функціонального стану, розкриття своїх потенційних можливостей і здібностей).

Рефлексивний компонент передбачає створення власної стратегії резильєнтності, в основі якої лежить усвідомлення її значущості для особистого і професійного саморозвитку, самореалізації, здатність до постійного діалогу із собою, самоорганізації і самоаналізу своїх вчинків, дій і почуттів, відчуття внутрішньої гармонії і комфорту від особистісного та професійного успіху.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сформованість резильєнтності відіграє важливу роль у професійній діяльності соціальних працівників і психологів, сприяє ефективності їхньої професійної діяльності для підтримки і допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях, здатності фахівців протидіяти стресу та емоційному вигоранню, зберігати емпатію та співчуття, підтримувати клієнтів, сприяє ефективності їхньої роботи у складних умовах та професійному зростанню.

На підставі проведеного теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми формування резильєнтності соціальних працівників і психологів визначено резильєнтність соціальних працівників і психологів як цілісне, динамічне особистісне утворення, фундаментальною основою якого є стійка мотивація до творчої життєдіяльності, професійна компетентність, здоров'язбережувальний світогляд, що успішно застосовуються у соціальній роботі та обумовлюють особистісну та професійну самореалізацію фахівців.

Виділено та обґрунтовано компоненти у структурі резильєнтності соціальних працівників і психологів: мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, когнітивний та рефлексивний.

Висвітлено наукові основи, необхідні для розв'язання задач формування резильєнтності у професійній діяльності соціальних працівників і психологів в умовах воєнного стану, що полягають у розробленні конкретного плану щодо методологічних, теоретичних і практичних підходів до проблеми.

Перспективою наших подальших досліджень стане розроблення програми формування резильєнтності майбутніх соціальних працівників і психологів для ефективності та успішності їхньої професійної діяльності.

Література:

1. Грішин Е. Резилієнтність особистості: сутність феномена, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. Сковороди. Психологія*. 2021. Вип. 64. С. 62–81. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2024/12.pdf.
2. Главацька О., Мойсеюк В. Здоров'я фахівців інклюзивної освіти як чинник ефективності їх професійної діяльності. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 5–6 жовтня 2023 року)*. Тернопіль: ФОП Осадца Ю., 2023. С. 58–60.
3. Зварич Г., Мойсеюк В. Професійне вигорання фахівців дошкільної освіти: характерні особливості. *Освітологічний дискурс*. 2024. № 1. С. 214–227.
4. Кокун О., Ключков В., Мороз В., Пішко І., Лозінська Н. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: методичний посібник. Київ – Одеса: Фенікс, 2022. 128 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731412>.
5. Кокун О., Мельничук Т. Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. Костюка НАПН України, 2023. 25 с.
6. Кокун, О. Професійна життєстійкість особистості: аналіз феномена. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка НАПН України*. 2020. Т. V. Вип. 20. С. 68–81. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721356>.
7. Львовичкіна А. Здатність діяти у стресових ситуаціях як професійна компетентність соціального працівника. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2017. № 2. С. 10–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkhucozrob_2017_2_4.
8. Столяренко О. Інноваційні методи соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій. *Modern Systems of Science and Education in the European Union and World: Materials of the VI International Research and Practical Internet Conference (January 25, 2025): collection of abstracts [for the general ed. Ph.D Serhii Onyshchenko]*. Zdar nad Szavou: DEL c.z., 2025. С. 18–21.
9. Столяренко О. Психологічні особливості ставлення молоді до збереження здоров'я в умовах російсько-української війни. *Збірник наукових праць «Перспективи та інновації науки»*. 2023. Вип. 8. (26). Фахове видання категорія «Б». С. 483–497. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)).
10. Чернобровкін В., Морозова О. Аналіз сучасних підходів до розвитку і посилення резилієнс особистості. *Технології розвитку інтелекту*. 2021. № 5 (1). Вип. 22. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellectdevelop/article/view.
11. Чиханцова О., Гуцол К. Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19: практичний посібник. Київ: Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. Костюка, 2022. 128 с.
12. Masten A., Lucke C., Nelson K., Stallworthy I. Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*. 2021. № 17. P. 521–549. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33534615>.

References:

1. Hrishyn, E. (2021). Rezyliientnist osobystosti: Sutnist fenomenu, psykhodiahnostyka ta zasoby rozvytku. [Personality resilience: Essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development]. *Visnyk KhNPU imeni H. Skovorody. Psykholohiia*, 64, 62–81. Retrieved from: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2024/12.pdf [in Ukrainian].
2. Hlavatska, O., & Moiseiuk, V. (2023). Zdorovia fakhivtsiv inkliuzyvnoi osvity yak chynnyk efektyvnosti yikh profesiinoi diialnosti. [The health of inclusive education specialists as a factor in the effectiveness of their professional activity]. *Rozvytok profesiinoi maisternosti pedahoha v umovakh novoi sotsiokulturnoi realnosti: zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Ternopil, Ukraina, 5–6 zhovtnia 2023 roku)*. Ternopil: FOP Osadtsa Yu. P. 58–60 [in Ukrainian].
3. Zvarych, H., & Moiseiuk, V. (2024). Profesiine vyhorannia fakhivtsiv doshkilnoi osvity: kharakterni osoblyvosti. [Professional burnout of preschool education specialists: characteristic features]. *Osvitolohichnyi dyskurs*, 1, 214–227 [in Ukrainian].
4. Kokun, O., Klochkov, V., Moroz, V., Pishko, I., & Lozinska, N. (2022). Zabezpechennia psykholohichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtiv v umovakh boiovykh dii: metod. posibnyk. [Ensuring the psychological stability

of military personnel in combat conditions: a methodological guide]. Kyiv – Odesa: Feniks. 128 p. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/731412> [in Ukrainian].

5. Kokun, O., & Melnychuk, T. (2023). *Rezyliens-dovidnyk: praktychnyi posibnyk. [Resilience handbook: a practical guide]*. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. Kostiuka NAPN Ukrainy. 25 p. [in Ukrainian].

6. Kokun, O. (2020). Profesiina zhyttiistiikist osobystosti: analiz fenomena. [Professional resilience of a personality: analysis of the phenomenon]. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. Kostiuka NAPN Ukrainy*, 20, 68–81. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/721356> [in Ukrainian].

7. Lovochkina, A. (2017). Zdatnist diiaty u stresovykh sytuatsiiakh yak profesiina kompetentnist sotsialnoho pratsivnyka. [Ability to act in stressful situations as a professional competence of a social worker]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota*, 2, 10–13. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkhucozrob_2017_2_4 [in Ukrainian].

8. Stoliarenko, O. (2025). Innovatsiini metody sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv uchasnykiv boiovykh dii. [Innovative methods of social and psychological rehabilitation of military personnel involved in combat operations]. *Modern Systems of Science and Education in the European Union and World: Materials of the VI International Research and Practical Internet Conference (January 25, 2025): collection of abstracts [for the general ed. Ph.D Serhii Onyshchenko]*. Zdar nad Sazavou: DEL c.z. P. 18–21 [in Ukrainian].

9. Stoliarenko, O. (2023). Psykholohichni osoblyvosti stavlennia molodi do zberezhenia zdorovia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. [Psychological features of young people's attitudes to health in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Zbirnyk naukovykh prats "Perspektyvy ta innovatsii nauky"*. Vypusk 8. (26). Fak-hove vydannia katehoriia "B". P. 483–497. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)) [in Ukrainian].

10. Chernobrovkin, V., & Morozova, O. (2021). Analiz suchasnykh pidkhodiv do rozvytku i posylennia rezyliens osobystosti. [Analysis of modern approaches to the development and strengthening of personality resilience]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 5 (1). 22. Retrieved from: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellectdevelop/article/view [in Ukrainian].

11. Chykhantsova, O., & Hutsol, K. (2022). Psykholohichni osnovy rozvytku rezylientnosti osobystosti v period pandemii Covid-19: prakt. Posibnyk. [Psychological foundations of personality resilience development during the Covid-19 pandemic: a practical guide]. *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy*, Instytut psykholohii imeni H. Kostiuka. Kyiv. 128 p. [in Ukrainian].

12. Masten, A., Lucke, C., Nelson, K., & Stallworthy, I. (2021). *Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. Annual Review of Clinical Psychology*, 17, 521–549. Retrieved from: <https://doi.org/10.1146/annur-ev-clinpsy-081219-120307> [in English].

УДК 159.9:364.62-056.26]:378-056.26

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-13>

Аліме Маметівна ОСМАНОВА,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціології
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
E-mail: uskut84@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7180-8176

Тетяна Сергіївна ОСТРЯНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри здоров'я людини
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
E-mail: ostryanko_ts@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2402-7203

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Анотація. Вступ. Стаття присвячена дослідженню соціально-психологічної підтримки та реабілітації здобувачів вищої освіти з інвалідністю в умовах освітнього середовища. Розглянуто особливості адаптації цих осіб до навчального процесу, а також методи психологічного супроводу, спрямовані на подолання соціальних та емоційних бар'єрів.

Інклюзивна освіта сприяє соціальній інтеграції осіб з інвалідністю, однак її ефективність значною мірою залежить від рівня соціально-психологічної підтримки. Недостатня увага до цього аспекту може ускладнити процес адаптації до освітнього середовища, що впливає на рівень академічних досягнень та психоемоційний стан здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Вивчення ефективних підходів до підтримки таких здобувачів дає змогу визначити ключові моменти під час організації освітнього процесу.

Метою статті є дослідження соціально-психологічної підтримки студентів з інвалідністю в умовах вищої освіти, зокрема вивчення ефективних методів психологічної реабілітації та соціальної адаптації, які сприяють успішній інтеграції студентів у освітнє середовище.

Наукова новизна. Досліджено вплив соціально-психологічної підтримки на психоемоційний стан здобувачів, їхню соціальну адаптацію та навчальні досягнення. Визначено основні компоненти реабілітаційної роботи, що знижують стрес і психологічні бар'єри, покращують взаємодію з іншими здобувачами вищої освіти.

Висновки. Комплексна соціально-психологічна підтримка є ключовим елементом адаптації здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Вона включає психологічний супровід, менторство, використання адаптивних технологій та сприяння соціальній активності. Інклюзивна освіта має забезпечувати не лише архітектурну доступність, але й умови для повноцінної участі здобувачів з інвалідністю у всіх аспектах академічного життя, що знижує стигматизацію та покращує психологічний клімат.

Ключові слова: соціально-психологічна підтримка, здобувачі вищої освіти з інвалідністю, інклюзивна освіта, психологічний супровід, соціальна адаптація, психологічна реабілітація.

Alimie Mametivna OSMANOVA,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology and Sociology,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
E-mail: uskut84@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7180-8176

Tetiana Serhiivna OSTRIANKO,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Human Health
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
E-mail: ostryanko_ts@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2402-7203

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT AND REHABILITATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH DISABILITIES

Abstract. Introduction. The article is devoted to the study of social and psychological support and rehabilitation of higher education students with disabilities in the educational environment. The features of these individuals' adaptation to the educational process are examined, as well as methods of psychological support aimed at overcoming social and emotional barriers.

Inclusive education promotes the social integration of people with disabilities; however, its effectiveness largely depends on the level of social and psychological support. Insufficient attention to this aspect may complicate the process of adaptation to the educational environment, which in turn affects the academic achievements and psycho-emotional state of higher education students with disabilities. Studying effective approaches to supporting such students allows for identifying key aspects in organizing the educational process.

The aim of the article is to explore the social and psychological support of students with disabilities in higher education, particularly by studying effective methods of psychological rehabilitation and social adaptation that contribute to the successful integration of students into the educational environment.

Scientific novelty. The impact of social and psychological support on the psycho-emotional state of students, their social adaptation, and academic achievements has been studied. The main components of rehabilitation work that reduce stress and psychological barriers and improve interaction with other higher education students have been identified.

Conclusions. Comprehensive social and psychological support is a key element in the adaptation of higher education students with disabilities. It includes psychological support, mentoring, the use of adaptive technologies, and the promotion of social activity. Inclusive education should provide not only architectural accessibility but also conditions for the full participation of students with disabilities in all aspects of academic life, thereby reducing stigmatization and improving the psychological climate.

Key words: social and psychological support, higher education students with disabilities, inclusive education, psychological support, social adaptation, psychological rehabilitation.

Вступ. У сучасному суспільстві, орієнтованому на реалізацію принципів рівних можливостей та інклюзивності, особливої уваги набуває проблема забезпечення ефективної соціально-психологічної підтримки та реабілітації осіб з інвалідністю. У процесі розвитку та формування особистості важливим етапом є здобуття освіти. Однак для здобувачів вищої освіти з інвалідністю цей процес часто супроводжується соціальними та психологічними труднощами. Тому важлива роль у подоланні зазначених бар'єрів полягає у забезпеченні соціально-психологічної підтримки та реабілітації здобувачів вищої освіти.

Актуальність проблеми. Питання соціально-психологічної підтримки здобувачів вищої освіти з інвалідністю в умовах сьогодення набуває все більшого значення у контексті забезпечення рівних умов та створення рівних можливостей для навчання та самореалізації. Відповідно до Закону України «Про освіту» [7], одним з ключових завдань освітньої політики є створення сприятливих умов для навчання осіб з особливими освітніми потребами, що включає психологічний супровід, соціальну інтеграцію та адаптацію до освітнього середовища. Особа з особливими освітніми потребами – це особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти [6].

Аналіз статистичних даних Міністерства освіти і науки України свідчить про поступове зростання кількості здобувачів освіти з інвалідністю у закладах освіти, що актуалізує необхідність розроблення комплексних реабілітаційних програм та систем підтримки. Проте, як зазначають вітчизняні дослідники (А. Аріщенко [1], Г. Нестеренко [5], Г. Шевчук [10]), значна частина здобувачів вищої освіти з інвалідністю стикається з численними бар'єрами, зокрема обмеженням доступу до матеріально-технічних ресурсів, труднощами в соціальній інтеграції та підвищеним рівнем психоемоційного напруження. Це підтверджують і результати міжнародних досліджень, згідно з якими студенти з інвалідністю часто відчують соціальну ізоляцію, академічну нерівність та психологічний дистрес [17].

Досвід країн Європейського Союзу демонструє ефективність міждисциплінарного підходу до соціально-психологічної підтримки здобувачів вищої освіти з інвалідністю, який базується на інтеграції освітніх, психологічних та медико-соціальних стратегій реабілітації [18]. Зокрема, у країнах Скандинавії впроваджуються спеціальні програми супроводу, що включають індивідуальне консультування, менторство та адаптивні освітні технології, спрямовані на поліпшення навчального процесу та соціальної інтеграції осіб з інвалідністю [12].

Дослідження проблеми соціально-психологічної підтримки та реабілітації здобувачів вищої освіти з інвалідністю має велике теоретичне та практичне значення, оскільки спрямоване на

розроблення ефективних механізмів забезпечення рівного доступу до освіти, психоемоційного благополуччя та соціалізації. Подальше дослідження цієї тематики дасть змогу розширити наукові уявлення про оптимальні моделі психологічної підтримки здобувачів вищої освіти з інвалідністю та сприятиме вдосконаленню державної політики у сфері інклюзивної освіти. Водночас це включає теоретичне осмислення інклюзії як соціального процесу та виявлення факторів, які сприяють чи перешкоджають успішній адаптації здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері соціально-психологічної підтримки та реабілітації здобувачів вищої освіти з інвалідністю демонструє тенденцію до активного розвитку інклюзивних освітніх середовищ та покращення умов для осіб з інвалідністю в університетах. Зокрема, вивчаються аспекти психологічного супроводу, соціалізації та адаптації студентів з інвалідністю, а також роль інклюзивних стратегій на різних етапах їхнього навчання. Останні публікації акцентують увагу на необхідності впровадження інклюзивних освітніх стратегій, які враховують різноманітні потреби студентів з інвалідністю, зокрема фізичні, психічні, фізичні, соціальні аспекти.

Вагомим напрямом є вивчення доступності психологічної підтримки студентів з інвалідністю, зокрема щодо покращення їхнього психологічного благополуччя та адаптації до навчального середовища. Дослідження показують, що надання професійної психологічної допомоги є необхідним для того, щоб уникнути можливих психологічних проблем, зниження рівня маргіналізації, стресу, а також сприяти розвитку емоційної стійкості та самовизначення [14].

В окремих працях зосереджується увага на створенні багатфункціональних програм підтримки, які спрямовані на вирішення академічних, емоційних, особистих проблем студентів з інвалідністю в освітніх онлайн-середовищах [11].

Дослідження міжнародного досвіду підтверджують наявність прикладів ефективної підтримки студентів з інвалідністю через адаптовані курси, що включають академічну та емоційну підтримку, яка є важливою частиною соціально-психологічної підтримки [14]. Адаптовані курси допомагають студентам з інвалідністю інтегруватися в освітнє середовище, зменшити стрес, що підвищує рівень якості їхнього життя.

Інноваційні технології також відіграють важливу роль у підтримці студентів з інвалідністю. Сучасні дослідження фокусуються на використанні адаптивних технологій та засобів, що забезпечують доступність навчального матеріалу для осіб з інвалідністю, таких як програми для читання текстів для студентів з порушеннями зору або технології, що полегшують доступ до віртуальних курсів для студентів з порушеннями здоров'я. На особливу увагу заслуговують дослідження поглядів студентів з інвалідністю щодо метапростору як революційної технології, яка перебуває на стадії становлення, проте має високий потенціал для підвищення рівня доступності до навчання [16].

Таким чином, наукові розвідки з означеної проблеми вказують на значний прогрес у розвитку інклюзивної освіти, психологічної підтримки та соціальної адаптації студентів з інвалідністю. Водночас існує потреба в подальших дослідженнях, які сприятимуть удосконаленню системи соціально-психологічної реабілітації та підтримки осіб з інвалідністю в університетах, забезпечуючи їх успішну адаптацію і навчання. Адже заклади вищої освіти несуть особливу відповідальність за створення умов для осіб з інвалідністю: від забезпечення архітектурної доступності до впровадження соціально-психологічних практик, що сприяють їхній інтеграції.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження соціально-психологічної підтримки студентів з інвалідністю в умовах вищої освіти, зокрема вивчення ефективних методів психологічної реабілітації та соціальної адаптації, які сприяють успішній інтеграції студентів у освітнє середовище.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми, пов'язані із соціальною адаптацією та реабілітацією осіб з інвалідністю, традиційно розглядались як питання, що стосуються лише самих осіб з інвалідністю та їхніх родин. Однак з розвитком суспільства, науково-технічного прогресу та посиленням гуманістичних підходів в освіті і соціальній політиці спостерігається значний зсув до більшої суспільної відповідальності за створення сприятливих умов для повноцінної життєдіяльності цієї категорії громадян [15]. Це, зокрема, стосується забез-

печення необхідних психологічних, педагогічних, соціальних та фізичних умов для реалізації освітніх потреб здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Здобувачі вищої освіти з інвалідністю, окрім фізичних обмежень, часто стикаються з низкою соціально-психологічних проблем, серед яких: труднощі в інтеграції в студентське середовище; низький рівень мотивації до навчання; психологічний дискомфорт, пов'язаний з бар'єрами спілкування та самореалізацією; обмеженість соціальних зв'язків; невпевненість у собі [8]. Такі психологічні проблеми, як низька самооцінка, тривога, депресія, відчуття самотності, негативно позначаються на навчальних досягненнях і соціальній адаптації здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Дослідження свідчать про те, що ефективна соціально-психологічна підтримка та реабілітація цієї категорії студентів сприяє підвищенню їхньої академічної успішності, адаптації до умов навчання та подальшого працевлаштування [17].

Отже, дослідження соціально-психологічної підтримки та реабілітації здобувачів вищої освіти з інвалідністю є актуальним та необхідним, оскільки спрямоване на розроблення комплексних заходів, що забезпечують їхню інтеграцію у соціально-освітній простір та сприяють їхньому психоемоційному благополуччю.

Інклюзивна освіта, на нашу думку, має потенціал створити умови, які дають змогу особам з інвалідністю стати повноцінними учасниками сучасного суспільства, здатного швидко адаптуватися до змін. Тому ключовим елементом для формулювання визначення інвалідності в контексті інклюзивної освіти є поняття участі, яке дає змогу зосередитися на максимально широкому залученні студентів до різноманітних процесів навчання та соціалізації.

Таке ставлення до інвалідності передбачає зменшення впливу обмежень на особисту діяльність та психологічне функціонування студентів шляхом створення для них сприятливого освітнього та соціального оточення.

Згідно з дослідженнями, ефективна участь студента з інвалідністю в освітньому процесі є не лише самостійною метою, але й важливим кроком до досягнення більшої мети – соціальної інклюзії та забезпечення психоемоційного благополуччя [4]. Забезпечення активної участі таких осіб на всіх етапах їхнього навчання формує базу для їхньої подальшої адаптації в суспільстві та успішної реалізації в дорослому житті. Водночас це означає створення конкретних досягнень і навичок, які студент зможе використовувати після завершення освітнього процесу.

Таким чином, участь студентів з інвалідністю в освітньому процесі є не тільки важливим етапом навчання, але й основою для подальшої соціалізації та професійної адаптації, що свідчить про значення соціально-психологічної підтримки та реабілітації для успішної інтеграції цієї категорії студентів в академічне середовище зокрема та в суспільство загалом.

Під соціально-психологічною підтримкою ми розуміємо комплекс заходів, спрямованих на подолання психологічних, соціальних, емоційних труднощів, які виникають у здобувачів вищої освіти у процесі навчання, а також на допомогу в адаптації до освітнього процесу.

Психологічна підтримка є необхідною у подоланні актуальних психологічних труднощів, які виникають під час взаємодії здобувача з інвалідністю з іншими суб'єктами навчання та включає розвиток навичок самооцінки та самоконтролю, які дадуть змогу здобувачам вищої освіти з інвалідністю впевнено себе презентувати у групі, у різних ситуаціях під час навчання; подолання страху, невпевненості та тривожності, що можуть виникнути в процесі виступів на заняттях, проявлення себе у студентській групі; розвиток усвідомленості моментів, які приносять радість, зосередженості на позитивних аспектах життя, а також вміння підтримувати себе, незважаючи на труднощі; розвиток внутрішніх ресурсів та стійкості; допомога у розпізнаванні власних кордонів, усвідомлення ставлення до них; зниження впливу негативних емоцій, розвиток навичок саморефлексії щодо власних почуттів і потреб; формування комунікаційних та соціальних навичок.

Для цього можна застосовувати психологічні тренінги та практики, під час яких здобувачі вищої освіти з інвалідністю зможуть навчитися змінювати негативні переконання та настановлення на конструктивні та оптимістичні. Вони розвинути вміння знаходити можливості для зростання, шукати рішення у складних ситуаціях. Адже інвалідність може спричиняти відчуття зневіри та переконання неможливості у досягнення власних цілей [9, с. 260]. Особливе місце у груповій підтримці приділяється менторству, яке зараз набуває актуальності.

Менторські групи – це форма підтримки, за якої ментори (досвідчені здобувачі вищої освіти) надають наставництво іншим менш досвідченим або ж новачкам, діляться знаннями, досвідом, допомагають адаптуватися до університетського життя. Ментори можуть допомагати студентам з інвалідністю в опануванні доступними ресурсами, зокрема навігації по університетському кампусу; освоєнні спеціалізованих технічних інструментів; наданні підтримки у розвитку кар'єрних можливостей з урахуванням потреб, оскільки важливим залишається питання підтримки у професійній орієнтації та адаптації після завершення навчання; наданні моральної підтримки, поділившись власним досвідом та історіями успіху. Менторські групи можуть забезпечити також соціальну підтримку, що допоможе запобігти соціальній ізоляції та створити підтримуюче середовище для реалізації потенціалу кожної особистості та успішної адаптації. Особливо велике значення соціальна підтримка студентів з інвалідністю має для мінімізації негативного впливу соціальних мереж, в яких молодь проводить багато часу, та для сприяння їх ефективному використанню задля розвитку та досягнення особистих цілей [3, с. 36–45]. Водночас необхідним залишається психологічне консультування у забезпеченні психологічної підтримки.

Соціально-психологічна підтримка передбачає вирішення таких завдань: допомогти здобувачам освіти з інвалідністю адаптуватися до освітнього середовища через сприяння взаємодії з однолітками; покращити емоційний стан та підтримати психологічне здоров'я здобувачів вищої освіти з інвалідністю; забезпечити рівні можливості через створення інклюзивного середовища, сприятливого для інтеграції та розвитку здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Загалом соціально-психологічна підтримка здобувачів вищої освіти з інвалідністю є важливим елементом їхнього навчання та розвитку, сприяючи створенню умов для повноцінної участі у всіх аспектах університетського життя та забезпечення рівних можливостей для самореалізації.

У контексті соціально-психологічного супроводу здобувачів вищої освіти з інвалідністю важливим аспектом є процес їх реабілітації. Аналізуючи визначення терміна «реабілітація», можемо зазначити, що загальним для всіх трактувань є акцент на комплексному характері реабілітаційних заходів, а також на активній ролі самої особи з інвалідністю в процесі її залучення до соціального функціонування та інтеграції в активне суспільне життя. Реабілітація здобувачів вищої освіти з інвалідністю включає комплекс заходів, спрямованих на відновлення фізичного здоров'я, психічних, соціальних функцій задля покращення якості життя. Так, однією з форм психологічної реабілітації може бути психотерапевтична робота, пов'язана з травматичними переживаннями, почуттям стигматизації, подоланням певних перешкод, пов'язаних з інвалідністю.

Таким чином, застосування соціально-психологічної підтримки та реабілітації в університетському середовищі сприятиме соціальній та психологічній адаптації здобувачів вищої освіти з інвалідністю, з одного боку, а з іншого – відновленню психічних і фізичних функцій після пережитих травм, захворювань, що є важливим у створенні інклюзивного середовища.

Соціально-психологічна підтримка та реабілітація здобувачів вищої освіти з інвалідністю є актуальною проблемою, що вимагає комплексного підходу з боку навчальних закладів, державних органів і суспільства загалом. Привертає увагу цікаве та змістовне дослідження Н. Гончарук, І. Пихальського [2], де розглянуто основні реабілітаційні технології, які застосовуються в умовах реабілітаційних установ, що є актуальними для процесу соціально-психологічної реабілітації здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціально-психологічна підтримка та реабілітація студентів з інвалідністю є ключовими факторами їх успішної адаптації та інтеграції у вищу освіту. Комплексний підхід, що охоплює освітні, психологічні, медичні та соціальні аспекти, сприяє зменшенню бар'єрів, підвищенню самооцінки та соціальної активності таких студентів. Важливими напрямками є створення інклюзивного освітнього середовища, впровадження психологічного супроводу, менторських програм та адаптивних технологій. Досвід європейських країн підтверджує ефективність міждисциплінарних підходів, що інтегрують освітні, психологічні та соціальні стратегії. Реалізація цих рекомендацій сприятиме формуванню толерантного суспільства та забезпеченню рівних можливостей для всіх здобувачів освіти.

Література:

1. Аріщенко А. Інклюзивний освітній простір ЗВО України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 5 (79). С. 381–389.
2. Гончарук Н., Пихальський І. Характеристика інноваційних методів соціально-психологічної та фізичної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2021. С. 106–117. DOI: <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2021-17.106-117>.
3. Гуляєва Л., Головка Я., Філь Г., Семигіна Т. Молодь з інвалідністю і соціальні медіа: державна політика, проєктна діяльність, інклюзія: монографія. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 144 с.
4. Іванова І. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 1998. 17 с.
5. Науково-методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти щодо створення та розбудови доступного та ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища в ЗВО / М. Нестеренко, Н. Цибуляк, Г. Мицик, Г. Лопатіна, А. Попова / за заг. ред. О. Гуренко. Запоріжжя: БДПУ, 2024.
6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення 28 вересня 2017 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 25.03.2025).
7. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
8. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю в контексті освітньої діяльності ВНЗ: монографія / М. Півторак, Н. Пасічник, О. Цвид-Гром, О. Хомчук та ін.; за заг. ред. Я. Новака. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. 211 с. URL: <https://bc-uu.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F-%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%B0-%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0.pdf> (дата звернення: 24.03.25).
9. Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку: колективна монографія у 2 ч. Ч. 1: Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні / за ред. С. Миронової, Л. Платаш. Чернівці: Технодрук, 2021. 352 с.
10. Шевчук Г. Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Вип. 3. Ч. 2. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23>.
11. Lambert D.C., Dryer R. Quality of higher education students with learning disability studying online. *International Journal of Disability, development and education*. 2018. Vol. 65. Issue 4. P. 393–407. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1034912X.2017.1410876>.
12. Anderson M., Svensson L. Support programs for students with disabilities in Scandinavian countries: Individual counseling, mentoring, and adaptive educational technologies. *Scandinavian Journal of Disability Studies*. 2022. № 15 (2). P. 45–58.
13. McMillan J.M., Jarvis J.M. Mental Health and students with disabilities: a Review of Literature. *Journal of psychologists and counsellors in schools*. 2023. Vol. 23. Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1017/jgc.2013.14> <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1017/jgc.2013.14>.
14. Lipka O., Forkosh A., Meer Y. Academic support model for post-secondary school students with learning disabilities: student and instructor perceptions. *International Journal of Inclusive education*. 2019. Vol. 23. Issue 2. P. 142–157. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1427151>.
15. Gómez P.C. Disability and humans' rights: a theoretical analysis. *The Age of Human Rights Journal*. 2015. № 4 (June). P. 34–59. URL: <file:///C:/Users/%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%AF%D0%9D%20%D0%91%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%90%D0%9D/Downloads/ramonrr,+DISABILITY+AND+HUMAN+RIGHTS.+A+THEORETICAL+ANALYSIS.pdf>.
16. Mogavi R.H., Hoffman J., Deng Ch., Du Y., Haq E.-U., Hui P. Envisioning an Inclusive Metaverse: Student Perspectives on Accessible and Empowering Metaverse-Enabled learning. 2023, Copenhagen, Denmark. ACM, New York, NY, USA, 8 pages. DOI: <https://doi.org/10.1145/3573051.3596185>. <https://arxiv.org/pdf/2305.18318>.
17. Smith J., Brown A. Results of international studies on the social isolation, academic inequality, and psychological distress experienced by students with disabilities. *Journal of Higher Education and Disability Studies*. 2021. № 15 (4). P. 34–50.
18. World Health Organization (WHO). Social-psychological support for students with disabilities: Integrating educational, psychological, and medico-social rehabilitation strategies. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/xxxx> .2022 (дата звернення: 24.03.25).

References:

1. Arishchenko, A. (2018). Inkluzivnyi osvithnii prostir ZVO Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Inclusive educational space of Ukrainian HEIs: Current state and development prospects]. *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, (5) 79, 381–389 [in Ukrainian].
2. Honcharuk, N., & Pykhalskyi, I. (2021). Kharakterystyka innovatsiinykh metodiv sotsialno-psykholohichnoi ta fizychnoi reabilitatsii ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Characteristics of innovative

methods of socio-psychological and physical rehabilitation of children with special educational needs]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity – Current Issues of Correctional Education*, 17, 106–117. <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2021-17.106-117> [in Ukrainian].

3. Huliaieva, L., Holovko, Ya., Fil, H., & Semihina, T. (2021). *Molod z invalidnistiu i sotsialni media: derzhavna polityka, proiektna diialnist, inkluziia* [Youth with disabilities and social media: State policy, project activities, inclusion]. Kyiv: Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu [in Ukrainian].

4. Ivanova, I. (1998). *Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy-invalidamy v systemi sotsialnykh sluzhbdlia molodi* [Social and pedagogical work with disabled children in the system of social services for youth]. (Author's abstract of PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].

5. Nesterenko, M., Tsybuliak, N., Mytsyk, H., Lopatina, H., & Popova, A. (2024). *Naukovometodychni rekomendatsii dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity shchodo stvorennia ta rozbudovy dostupnoho ta efektyvnoho dyzainu inkluzyvnoho osvitnoho seredovyscha v ZVO* [Scientific and methodological recommendations for higher education students on creating and developing an accessible and effective inclusive educational environment in HEIs]. O. Hurenko (Ed.). Zaporizhzhia: BDPU. [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). *Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII* [On higher education: Law of Ukraine of 01.07.2014 No. 1556-VII]. Updated on 28.09.2017. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (accessed March 25, 2025) [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). *Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII* [On education: Law of Ukraine of 05.09.2017 No. 2145-VIII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed March 21, 2025) [in Ukrainian].

8. Pivtorak, M., Pasichnyk, N., Tsvyd-Hrom, O., & Khomchuk, O. (2018). *Sotsialna intehratsiia osib z invalidnistiu v konteksti osvitnoi diialnosti VNZ* [Social integration of persons with disabilities in the context of educational activities of HEIs]. Ya. Novak (Ed.). Bila Tserkva: TOV “Bilocerkivdruk”. <https://bc-uu.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F-%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%B0-%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0.pdf> (accessed March 24, 2025) [in Ukrainian].

9. Mironova, S., & Platash, L. (Eds.). (2021). *Sotsialna ta osvitnia inkluziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku* [Social and educational inclusion: History, present, and development prospects]. Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].

10. Shevchuk, H. (2021). *Inkluzyvna osvita u vyshchii shkoli: vyklyky ta perspektyvy* [Inclusive education in higher education: Challenges and prospects]. *Akademichni studii. Seriiia “Pedahohika” – Academic Studies. Series “Pedagogy”*, 3 (2). <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23> [in Ukrainian].

11. Lambert, D., & Dryer, R. (2018). Quality of higher education students with learning disability studying online. *International Journal of Disability, Development and Education*, 65 (4), 393–407. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1034912X.2017.1410876> [in English].

12. Johnson, R., Anderson, M., & Svensson, L. (2022). Support programs for students with disabilities in Scandinavian countries: Individual counseling, mentoring, and adaptive educational technologies. *Scandinavian Journal of Disability Studies*, 15 (2), 45–58 [in English].

13. McMillan, J.M., & Jarvis, J.M. (2023). Mental health and students with disabilities: A review of literature. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 23 (2). <https://doi.org/10.1017/jgc.2013.14> [in English].

14. Lipka, O., Forkosh, A., & Meer, Y. (2019). Academic support model for post-secondary school students with learning disabilities: Student and instructor perceptions. *International Journal of Inclusive Education*, 23 (2), 142–157. <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1427151> [in English].

15. Cuenca Gómez, P. (2015). Disability and human rights: A theoretical analysis. *The Age of Human Rights Journal*, 4, 34–59 [in English].

16. Mogavi, R.H., Hoffman, J., Deng, C., Du, Y., Haq, E.-U., & Hui, P. (2023). Envisioning an inclusive metaverse: Student perspectives on accessible and empowering metaverse-enabled learning. ACM, New York, NY, USA, 8 pages. <https://doi.org/10.1145/3573051.3596185>. <https://arxiv.org/pdf/2305.18318> [in English].

17. Smith, J., & Brown, A. (2021). Results of international studies on the social isolation, academic inequality, and psychological distress experienced by students with disabilities. *Journal of Higher Education and Disability Studies*, 15 (4), 34–50 [in English].

18. World Health Organization (WHO). (2022). *Social-psychological support for students with disabilities: Integrating educational, psychological, and medico-social rehabilitation strategies*. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/xxxx> (Accessed 24.03.25) [in English].

UDC 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-14>

Nigora Viktorivna KHAZRATOVA,

Doctor of Psychological Sciences,
Professor, Professor at the Department of Psychology and Social Work,
West Ukrainian National University
E-mail: n.v.khazratova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1471-3234

Olesia Arsenivna PRYTULA,

Candidate of Psychological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Work,
West Ukrainian National University
E-mail: o.prytula@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4257-6342

Olga Romanivna ZULIAK,

Third-level higher education student,
West Ukrainian National University
E-mail: o.olgazuliak@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1096-9835

COMMUNICATIVE CREATIVITY IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL CREATIVE ABILITIES OF FUTURE SPECIALISTS

Abstract. Introduction. The article analyzes the phenomenon of communicative creativity of the individual, defined as a soft skill of future specialists. Differences in the development of different types of orientation in communication of applicants with different levels of communicative creativity are shown.

It is shown that communicative creativity is a soft skill of the future specialist and positively contributes to the dialogic in communication, stopping by non -constructive types of communicative orientation (manipulative, authoritarian, indifferent, conformal).

In modern science, the problem of communicative creativity is little researched despite the fact that creativity is recognized as a flexible skill of a 21st century specialist. The status of communicative creativity is insufficiently defined, and empirical intelligence concerning its psychological characteristics is extremely small. All these circumstances made the need to study the peculiarities of communicative creativity of future specialists of different specialists.

The purpose of the study is to determine the features of the focus in communication of future specialists, depending on the level of communicative competence.

Scientific novelty. Communicative creativity is a stable characteristic of personality, which contains intellectual, emotional and behavioral components, the totality of which contributes to non-standard solutions in communicative situations, the manifestation of creativity in communication, generation of original ideas and ways of communication, the choice of optimal strategies. Communicative creativity is the ability of an individual to unusual and effectively solve problems by strengthening the communicative factor; the ability to open fundamentally new or advanced solutions to solve a communicative task. Communicative creativity provides non -standard and effective recent opportunities to solve problems by increasing the communicative factor.

Empirical analysis of communicative creativity was realized through the application of the methodology of O. San-nikova and R. Belousova to study communicative creativity, as well as S. Bratchenko's methodology to study the orientation of the individual in communication.

Conclusions. It is shown that communicative creativity is a flexible skill of a future specialist and positively contributes to dialogicity in communication, standing in the way of non-constructive types of communicative orientation (manipulative, authoritarian, indifferent, conformist).

Key words: creativity, communicative creativity, soft skills, communication orientation, higher education applicants, creativity, divergent thinking.

Нігора Вікторівна ХАЗРАТОВА,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи,
Західноукраїнський національний університет
E-mail: n.v.khazratova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1471-3234

Олеся Арсенівна ПРИТУЛА,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології та соціальної роботи,
Західноукраїнський національний університет
E-mail: o.prytula@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4257-6342

Ольга Романівна ЗУЛЯК,
здобувач третього рівня вищої освіти,
Західноукраїнський національний університет
E-mail: o.olgazuliak@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1096-9835

КОМУНІКАТИВНА КРЕАТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Вступ. У статті проаналізовано феномен комунікативної креативності особистості, визначено її як гнучку навичку майбутніх фахівців. Показано відмінності у розвитку різних видів спрямованості у спілкуванні здобувачів із різним рівнем комунікативної креативності. У статті проаналізовано явище комунікативної креативності особистості, визначеного як гнучкої навички майбутніх фахівців. Показані відмінності в розробці різних типів орієнтації у спілкуванні заявників з різними рівнями комунікативної креативності. Показано, що комунікативна креативність – це гнучка навичка майбутнього фахівця і яка позитивно позначається діалогічності у спілкуванні, стоячи на заваді неконструктивним типам комунікативної спрямованості (маніпулятивної, авторитарної, індіферентної, конформної).

У сучасній науці проблема комунікативної креативності мало досліджена, незважаючи на те, що креативність визнається гнучкою навичкою фахівця XXI століття. Статус комунікативної креативності недостатньо визначений, а емпірична обізнаність щодо її психологічних характеристик вкрай мала. Усі ці обставини зумовили необхідність вивчення особливостей комунікативної творчості майбутніх фахівців різного профілю.

Мета дослідження – визначення особливостей спрямованості у спілкуванні майбутніх спеціалістів залежно від рівня комунікативної компетентності.

Наукова новизна. Комунікативна креативність – це стабільна характеристика особистості, яка містить інтелектуальні, емоційні та поведінкові компоненти, сукупність якої сприяє нестандартним рішенням у комунікативних ситуаціях, прояву творчості в спілкуванні, пошуків оригінальних ідей та способів комунікації, вибір оптимальних стратегій. Комунікативна креативність – це здатність людини до незвичних та ефективних шляхів вирішення проблем, зміцнюючи комунікативні особистісні фактори, це здатність відкрити принципово нові або новітні рішення для розв'язання завдань у спілкуванні. Комунікативна креативність забезпечує нестандартні та ефективні способи вирішення проблем за рахунок збільшення комунікативного фактора. Емпіричний аналіз комунікативної креативності був реалізований шляхом застосування методики О. Саннікової та Р. Белоусової для вивчення комунікативної творчості, а також методології С. Братченка для вивчення орієнтації людини в комунікації.

Висновки. Показано, що комунікативна креативність є гнучкою навичкою майбутнього фахівця і позитивно сприяє діалогічності у спілкуванні, визначаючи опір неконструктивним типам комунікативної спрямованості (маніпулятивної, авторитарної, індіферентної, конформної).

Ключові слова: креативність, комунікативна креативність, гнучкі навички, спрямованість у спілкуванні, здобувачі вищої освіти, творчість, дивергентне мислення.

Introduction. In modern science, the problem of communicative creativity is little researched despite the fact that creativity is recognized as a flexible skill of a 21st century specialist. The status of communicative creativity is insufficiently defined, and empirical intelligence concerning its psychological characteristics is extremely small. All these circumstances made the need to study the peculiarities of communicative creativity of future specialists of different specialists.

Analysis of recent research and publications. For the first time, the phenomenon of communicative creativity in Ukrainian psychology was proposed by O. Sannikova and R. Belousova. A. Antosh-

kiv made a thorough analysis of communicative creativity as a factor in the development of a team of creative competence. In addition, the phenomenon of communicative creativity was covered in the studies of A. Arapoulova, M. Kolesnik, A. Golovanova and others.

The purpose of the study is to determine the features of the focus in communication of future specialists, depending on the level of communicative competence.

Presentation of the basic material of the study. According to A. Sarapoulova, «communicative creativity is one of the key qualities of a modern man, which makes it possible to interact effectively with other people, to adapt to a foreign culture, to change communicative strategies and behavior, to overcome communicative obstacles and barriers» [2]. Communicative creativity is a «dynamic integrative quality, which allows you to effectively interact with representatives of other cultures by strengthening creative potentials even with a limited reserve of linguistic means» [2]. Thus, communicative creativity is a cultural and independent factor in the adaptation and development of personality, which ensures the success of personality integration in intercultural interaction.

Communicative creativity «is the capacity for asocial adaptation and optimization of communication» [5]. These definitions indicate the importance of communicative creativity in the adaptive potential of the individual. T. Barysheva notes that «communicative creativity determines the successful joint activity especially the in socionomists» [2]. According to N. Stepin, the presence of communicative creativity is a condition for competence and success [2]. Thus, «communicative creativity is a specific flexible skill specialty for socio -economic profile» [4; 5; 6; 7; 8].

«Communicative creativity is a stable property of the individual, which involves intellectual, emotional and behavioral components, the totality of which contributes to the non -standard, non -fabric solution of communicative situations, the manifestation of creativity in communication, the generation of original ideas and ways of communication. Creative communication is a willingness to be a member of a joint process of creation according to established communicative norms, rules and traditions, and at the same time is the capacity to abandon fixed, trivial thoughts in the process of solving the social problems» [2]. Therefore, communicative creativity is a special quality of creative personality in situations of social interaction.

Communicative creativity is the ability of an individual to unusual and effectively solve problems by strengthening the communicative factor, the ability to open fundamentally new or advanced solutions to solve a communicative task. «Communicative creativity provides non -standard and effective recent opportunities to solve problems by increasing the communicative factor. Communicative creativity is a creative ability to plastic and adequately change the experience of communication, as well as to create new goals, original tools and methods of interaction, in particular, going beyond barriers, stereotypes, attitudes, principles and habits» [1]. Communicative creativity orientated for the creation of the new, original, non-standard ways and means of communication that provide solutions to the communicative tasks. Thus, communicative creativity supposes the divergace of thinking in social situations and problems» [2].

Communicative creativity is manifested in a specific series of cognitive, psycho-emotional and linguistic characteristics, which are formed on the basis of social intelligence, reflect awareness of culture, social relations and traditions and are realized in communicative skills, communicative competence, ability. Therefore, communicative creativity is conditioned by the qualities and abilities of social and emotional intelligence of the individual.

Communicative creativity «is realized in the following areas:

- 1) content characteristics of communication (in business and everyday communication aimed at organizing and implementing joint activities);
- 2) functional orientation in communication (coordination of interaction, mutual correction of actions, exchange of information, redistribution of social and role functions);
- 3) operational ways of interaction (temporal organization of communication, updating of communicative ways and means)» [3].

Important criteria for communicative creativity is it's possibility of solving the problems in interpersonal communication and conflict situations of communication, making different behavioral tactics of achieving specific goals, in order to change the creative level of social communication and using methods of problem situations» [2].

In the organization of creative communicative activity, «the goals of communication, in particular, establishing contacts between the participants of the dialogue are important; exchange of communicative messages; encouragement of partner activity in communication aimed at realizing mutually beneficial actions; coordination as a coordination of joint activity; awareness of the meaning of intentions, attitudes of the partner in communication; influence on emotions, intentions, behavior, thoughts; establishing social relations in the business communication system; the partner's belief, conflict resolution» [2].

The criteria of communicative creativity include producing different response options in situations of interpersonal interaction, flexibility of changing the communicative tactics, the techniques of social behavior, originality in creating non-standard means of solving communication situations [2].

The structural components of communicative creativity are ease of communication, ability to present, tendency to independence in communication, emotional resistance in conflict situations, tendency to manipulate in communication, communicative expressiveness and competence [2].

The structure of the communicative creativity includes «the ability to cooperate and motivate other people, the capacity to accumulate creative experience in communication» [2]. Psychological factors of communicative creativity include tolerance to «uncertainty, motivation of self-realization, special social knowledge and skills, expressed in owning different ways, techniques, channels of social communication, awareness of social mechanisms of perception, interaction and communication» [2].

In addition, it is advisable to attribute a number of intellectual qualities (verbal, social and emotional intelligence), characteristics of creativity (different types of creativity) and some regulatory characteristics of personality as factors of communicative creativity.

Empirical analysis of communicative creativity was realized through the application of the methodology of O. Sannikova and R. Belousova to study communicative creativity, as well as S. Bratchenko's methodology to study the orientation of the individual in communication.

On the sample of 137 higher education applicants for Western Ukrainian National University, it was determined that at low level of communicative creativity, the indicators of authoritarian orientation in communication are higher (Fig. 1).

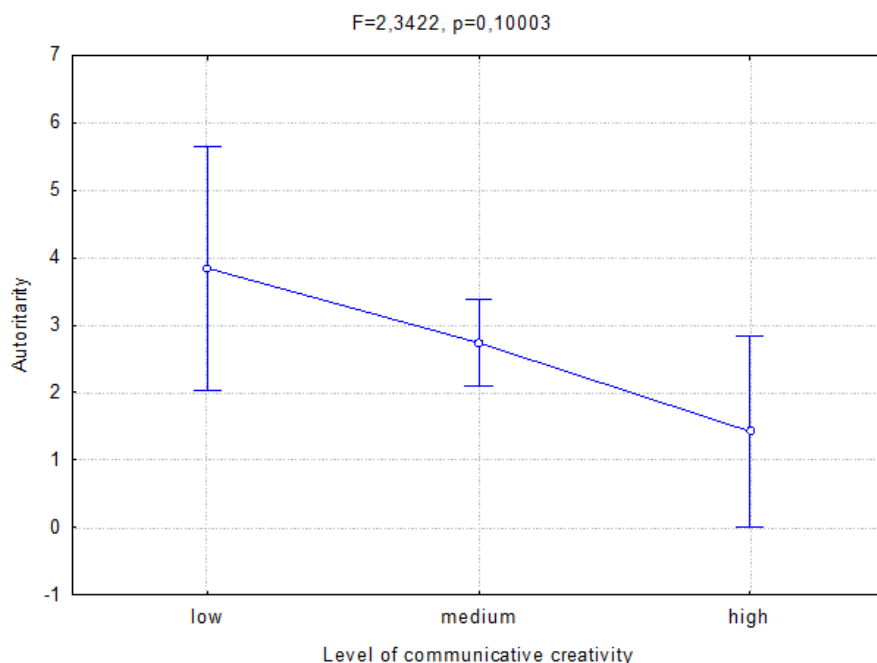

Fig. 1. Authoritarian orientation in communication depending on the level of communicative creativity of future specialists

It is proved that at low level of communicative creativity, the indicators of manipulative orientation in communication are higher (Fig. 2).

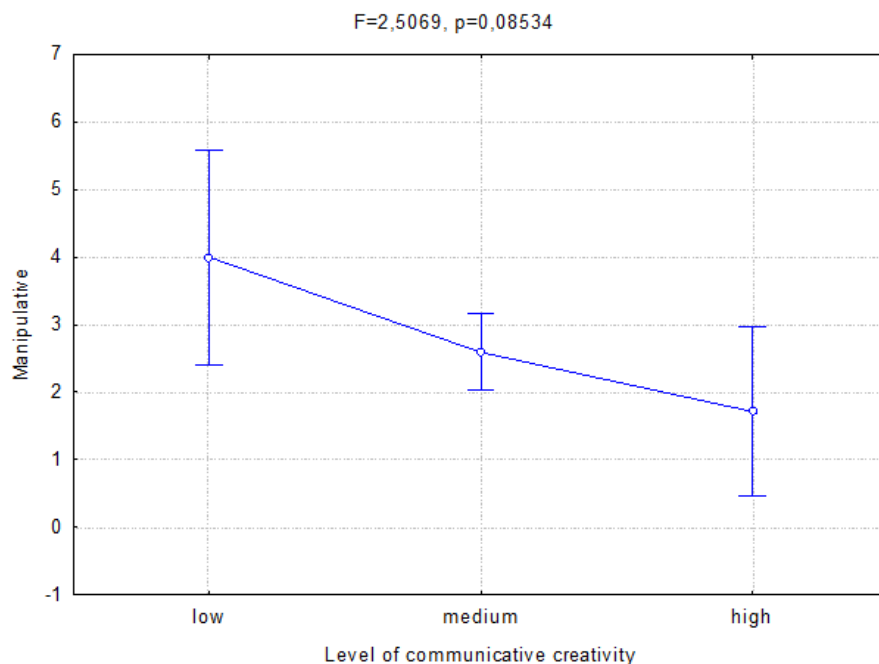

Fig. 2. Manipulative orientation in communication depending on the level of communicative creativity of future specialists

At a high level of communicative creativity, conformal orientation indicators in communication are lower (Fig. 3).

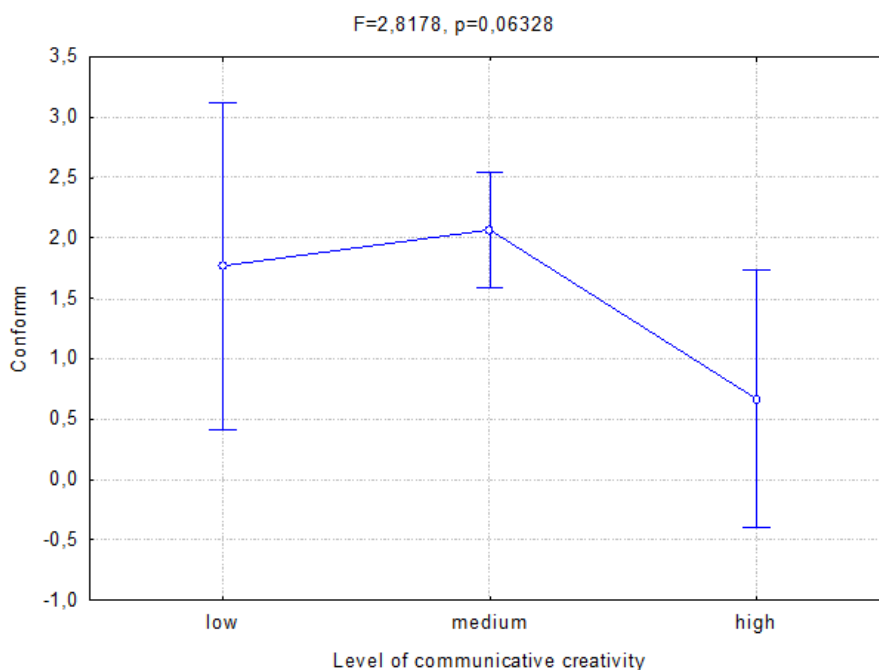

Fig. 3. Conformal orientation in communication depending on the level of communicative creativity of future specialists

At the average level of communicative creativity, conformal orientation indicators in communication are lower (Fig. 4).

It is proved that at low level of communicative creativity, the indicators of indifferent orientation in communication are higher (Fig. 5).

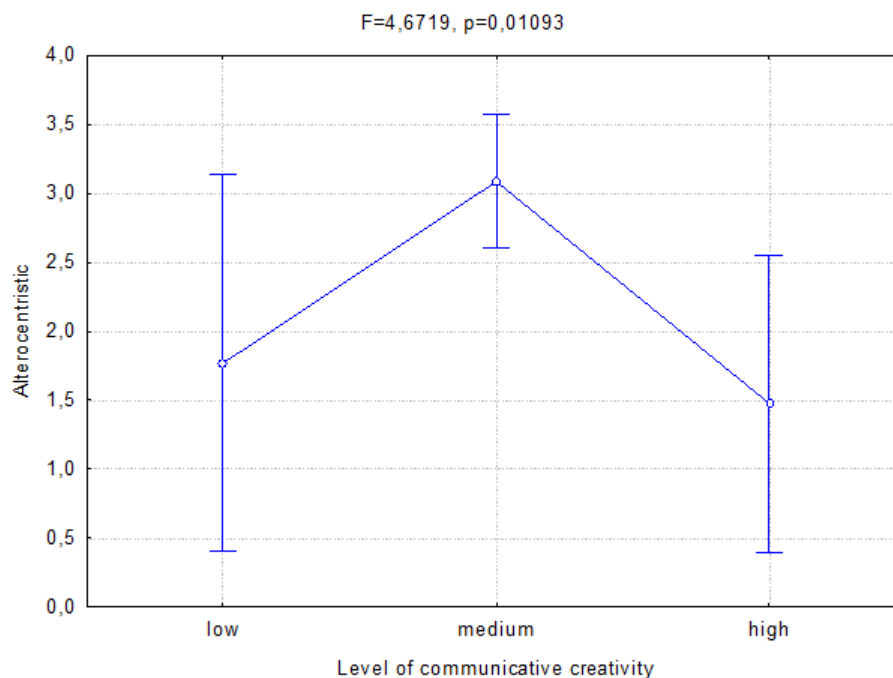

Fig. 4. Alterocentric orientation in communication depending on the level of communicative creativity of future specialists

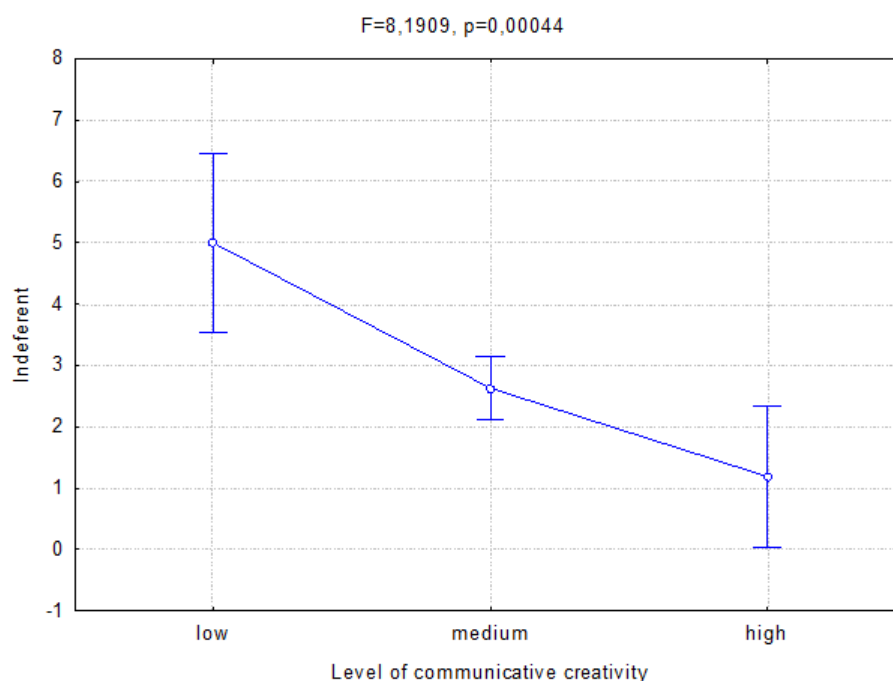

Fig. 5. The indifferent orientation in communication depending on the level of communicative creativity of future specialists

Dialogical orientation in communication is higher in future specialists with a high level of communicative creativity (Fig. 6).

Conclusions. Communicative creativity is a stable characteristic of personality, which contains cognitive, psycho-emotional and behavioral characteristics, the totality of which contributes to non-

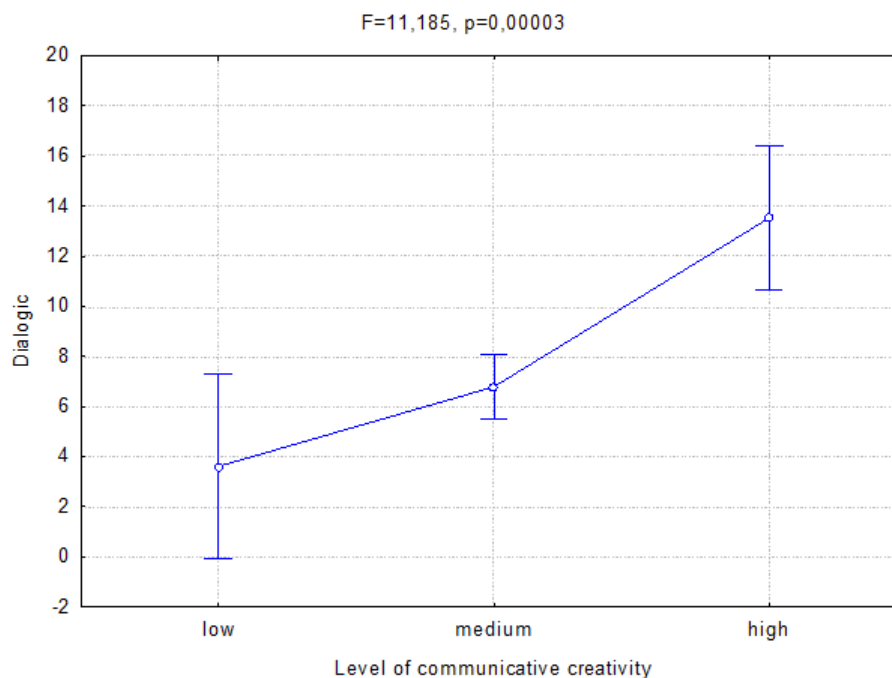

Fig. 6. Dialogical orientation in communication depending on the level of communicative creativity of future specialists

standard, effective solutions for the communicative situations, the generation of original ideas and means of communication, the choice of optimal communicative strategies. Communicative creativity is a flexible skill of the future specialist and positively promotes dialogic in communication, stopping by non -constructive types of communicative orientation.

Bibliography:

1. Амплєєва О.М. Теоретична модель емоційного інтелекту як важливого компоненту професійної діяльності психолога. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. Вип. 3. С. 3–9.
2. Антошків А.В., Колісник М. Комунікативна креативність особистості: психологічний зміст та детермінанти розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 65. С. 8–24.
3. Averill J. R. A tale of two snarks: emotional intelligence and emotional creativity compared. *Psychological Inquiry*. 2004. 15. P. 228–233.
4. Baer J. Creativity and divergent thinking. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. 1993. 136 p.
5. Gu C. Social creativity psychology. Peking: China Social Science Press. 2011. 132 p.
6. Kuipers B. S. Team development and team performance: Responsibilities, responsiveness and results : Doctoral dissertation degree of Doctor of Philosophy. The University of Groningen: Ridderkerk, 2005. 157 p.
7. Mickan S. Characteristics of effective teams: a literature review. *Australian Health Review*. 2000. Vol. 23. Pp. 179–192.
8. Tasova A.B., Niyazova G.Zh., Berkimbayev K.M., Praliev R.E. Problems of formation of the future primary school teachers communicative creativity. *RUDN Journal of Informatization in Education*. 2018. 15 (2). Pp. 182–189.

References:

1. Amplieieva, O.M. (2018). Teoretychna model emotsiinoho intelektu yak vazhlyvoho komponentu profesiinoi diialnosti psykholoha [Theoretical model of emotional intelligence as an important component of the professional activity of a psychologist]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia «Psykhologichni nauky» – Bulletin of Lviv University. The Psychological Science Series*. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 3, 3–9 [in Ukrainian].
2. Antoshkiv, A.V., & Kolisnyk, M. (2021). Komunikatyvna kreatyvnist osobystosti: psykholohichniy zmist ta determinanty rozvytku [Communicative creativity of personality: psychological content and determinants of development]. *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia – Bulletin of KhNPU named after H.S. Skovoroda. Psychology*, 65, 8–24 [in Ukrainian].

3. Averill, J. R. (2004). A tale of two snarks: emotional intelligence and emotional creativity compared. *Psychological Inquiry*, 15, 228–233 [in English].
4. Baer, J. (1993). *Creativity and divergent thinking*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. 136 p. [in English].
5. Gu, C. (2011). *Social creativity psychology*. Peking: China Social Science Press. 132 p. [in English].
6. Kuipers, B. S. (2005). *Team development and team performance: Responsibilities, responsiveness and results* : Doctoral dissertation degree of Doctor of Philosophy; The University of Groningen. – Ridderkerk [in English].
7. Mickan, S. (2000). Characteristics of effective teams: a literature review. *Australian Health Review*, 23, 179–192 [in English].
8. Tasova A.B., Niyazova G.Zh., Berkimbayev K.M., Pralieva R.E. (2018). Problems of formation of the future primary school teachers communicative creativity. *RUDN Journal of Informatization in Education*, 15 (2), 182–189 [in English].

UDC 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-15>

Anastasia Anatoliivna YATYSHCHUK,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work,
West Ukrainian National University
E-mail: a.yatyschchuk a@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2764-1708

Yaroslava Mykolaivna BUHERKO,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work,
West Ukrainian National University
E-mail: y.buherko@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9138-5350

Yevgenii Ivanovych SIKORA,

Third-level higher education student,
West Ukrainian National University
E-mail: css@wunu.edu.ua
ORCID: 0009-0000-3192-233X

COMMUNICATIVE FEATURES OF FUTURE SPECIALISTS WITH DIFFERENT LEVELS OF SOCIAL CREATIVITY

Abstract. Introduction. The article analyzes the phenomenon of social creativity of the individual, defining it as a flexible skill of future specialists. The scientific substantiation of the relevance of the problem of social creativity is due to the rapid transformations of modern society and relationships. The lack of the level of adaptive potential and communicative qualities, the presence of conflict, the inability to fully integrate into society, establish relationships with others cause a number of personal psychological problems that cause an insufficient level of development of social creativity.

The empirical analysis of communicative creativity was implemented through the use of the social creativity test by C. Gu, the methodology for studying communicative control by S. Schneider, and the methodology for studying communicative orientation by S. Bratchenko. The study involved 185 higher education applicants studying in the specialties of "biology", "physics", "psychology", "information technologies", "pedagogy", "language and literature".

The purpose and objectives of the article are to determine the features of the manifestation of direction in the communication of specialists from different industries with different levels of social creativity.

Scientific novelty. According to the results of the study, it was determined that social creativity is specific creative abilities that arise in social interaction or social activity. The level of development of social creativity has a greater impact on the manifestation of communicative control and orientation in communication than the specialty of applicants. A high level of social creativity has a positive effect on the level of communicative control and becomes an obstacle to destructive communicative strategies.

Conclusions. The study shows that social creativity is manifested in non-standard solutions to social tasks and problems, which allows you to create something new in the field of interpersonal interaction and is characteristic mostly of socially adapted individuals who do not experience situational tension in social interaction.

Key words: applicants for higher education, divergent thinking, in communication, communicative control, creativity, social creativity.

Анастасія Анатоліївна ЯТИЩУК,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Західноукраїнський національний університет
E-mail: a.yatyschchuk a@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2764-1708

Ярослава Миколаївна БУГЕРКО,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Західноукраїнський національний університет
E-mail: y.buherko@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9138-5350

Євгеній Іванович СІКОРА,
здобувач третього рівня вищої освіти,
Західноукраїнський національний університет
E-mail: css@wunu.edu.ua
ORCID: 0009-0000-3192-233X

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ СОЦІАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ

Анотація. Вступ. У статті проаналізовано феномен соціальної креативності особистості, визначено її як гнучку навичку майбутніх фахівців. Наукове обґрунтування актуальності проблеми соціальної креативності зумовлено стрімкими нововведеннями і змінами у суспільстві та людських стосунках. Нестаток рівня комунікативної компетентності, конфліктність, здатності до соціальної інтеграції, встановлення відносин з іншими передбачають низку психологічних проблем, що зумовлюють нестаток сформованості соціальної креативності.

Емпіричний аналіз комунікативної креативності був реалізований завдяки застосуванню тесту соціальної креативності К. Гу, методики вивчення комунікативного контролю С. Шнайдера, та методики вивчення комунікативної спрямованості С. Братченка. У дослідженні взяли участь 185 здобувачів вищої освіти, що навчаються за спеціальностями «біологія», «фізика», «психологія», «інформаційні технології», «педагогіка», «мова і література».

Метою статті є визначення особливостей прояву спрямованості у спілкуванні фахівців різних галузей з різним рівнем соціальної креативності.

Наукова новизна. За результатами дослідження було визначено, що соціальна креативність є творчою здатністю у соціальній взаємодії та діяльності. Рівень розвитку соціальної креативності більшою мірою позначається на прояву комунікативного контролю та спрямованості у спілкуванні, ніж спеціальність здобувачів. Вищий рівень соціальної креативності позитивно впливає на рівень комунікативного контролю та стає на заваді деструктивним комунікативним стратегіям.

Висновки. У дослідженні показано, що соціальна креативність проявляється в нестандартному розв'язанні соціальних задач, що уможливило створення нових продуктів у міжособистісній інтеракції і свідчить про соціальну адаптованість, свободу від відчуття напруги у ситуаціях соціальної взаємодії.

Ключові слова: дивергентне мислення, здобувачі вищої освіти, комунікативний контроль, креативність, соціальна креативність, творчість, у спілкуванні.

Introduction. The scientific substantiation of the relevance of the problem of social creativity is due to the rapid transformations of modern society and relationships. The lack of the level of adaptive potential and communicative qualities, the presence of conflict, the inability to fully integrate into society, establish relationships with others cause a number of personal psychological problems that cause an insufficient level of development of social creativity.

Analysis of recent research and publications. The phenomenon of social creativity in future economists was examined in detail in the study of V. Poyezdnyk; Yu. Nikonenko considers social creativity in the structure of social abilities, and O. Demchenko – giftedness, C. Gu created a projective methodology for studying social creativity, the Ukrainian-language adaptation of which was used in the presented study.

Social creativity helps to overcome the established unsatisfactory social identity and improves social stability [10]. In adolescence, when the sphere of interpersonal communication becomes of primary importance, the issue of the development of social abilities, in particular social creativity, becomes particularly acute. The phenomenon of social creativity today attracts the attention of an increasing number of psychologists [5]. Social creativity is specific creative abilities that arise in social interaction or social activity. The problem of the development of social creativity becomes particularly important according to the task to solve social problems in effective, unique and appropriate ways [7].

Social creativity manifests in interpersonal way, which is represented by relationships and in social life. Social creativity is the most common type of creativity, which provides cognition, behavior and

traits of character to adjust basic adaptive skills [9]. Social creativity provides abilities for solving problems where the “answer is not known”, which requires creative synthesis of new knowledge through the combination of different views and social experience [8].

O. Demchenko defines social creativity as a component of social giftedness [1]. Yu. Nikonenko defines social creativity as a social ability, which is determined by social and emotional intelligence, social adaptation and dominance. The social creativity is understood as the capacity to problematize, coordinate, and dialectically synthesize elements of a social situation [3].

Social creativity is manifested in non-standard solutions for social situations, which allows to create something in interpersonal interaction. It characterizes mostly the socially adapted individuals who do not experience situational tension in interaction [2].

Social creativity includes communicative and personal potential, characteristics of self-awareness, social perceptions, social thinking, imagination and representation, the capacity to model social interaction, understanding people and their motives [4].

A particularly important issue is the definition of the structure of social creativity. In the study of A.E. Ilyin [4], the structure of social creativity includes: “a motivational component, which implies a creative position of the individual, his desire for self-improvement, personal growth; a cognitive component, represented by verbal originality and its non-standard use in communication, vocabulary features, the search for new language turns in everyday communication; a communicative component, represented by various types of sensitivity; an emotional component, represented by productive interaction with people, the desire to understand and feel the emotional state of the partner; empathy as a structural component that accompanies interpersonal interaction, contributes to maintaining an optimal emotional background in the conditions of social creativity; an existential component, represented by the authenticity of the individual, the presence of life goals, awareness of life and a sense of temporary prospects”.

The purpose and objectives of the article are to determine the features of the manifestation of direction in the communication of specialists from different industries with different levels of social creativity.

Presentation of the basic material of the study. The structure of social creativity is a multifactorial heteronomous formation of a personal nature, where the factors of a low level of personal anxiety, pronounced strength of the “I”, flexibility of views, a tendency to independence are more significantly manifested; a low level of aggressiveness, developed empathy, ease of communication, a tendency to self-presentation, low conflict, emotional stability in communication, a tendency to manipulation, expressiveness, communicative competence [5]. The empirical study used the social creativity test of K. Gu, the methodology for studying communicative control of S. Schneider, and the methodology for studying communicative orientation of S. Bratchenko. The study was attended by 185 higher education applicants studying in the specialties of “biology”, “physics”, “psychology”, “information technologies”, “pedagogy”, “language and literature”.

In Fig. 1 shows that social creativity is more pronounced in future psychologists compared to applicants for other specialties.

In Fig. 2 shows that communicative control is expressed more in future specialists with a high level of social creativity.

In Fig. 3 shows that communicative control is expressed less in future economists compared to applicants of other specialties.

No significant differences in the indicators of authoritarian orientation in communication were found among specialists of different fields (Fig. 4).

Future teachers with a low level of social creativity have the highest indicators of authoritarian orientation in communication (Fig. 5).

No significant differences in indicators of manipulative orientation in communication were found among specialists of different fields (Fig. 6).

With a low level of social creativity, indicators of manipulative orientation in communication are higher in most specialties (Fig. 7).

No significant differences in the indicators of conformal orientation in communication were found among specialists of different fields (Fig. 8).

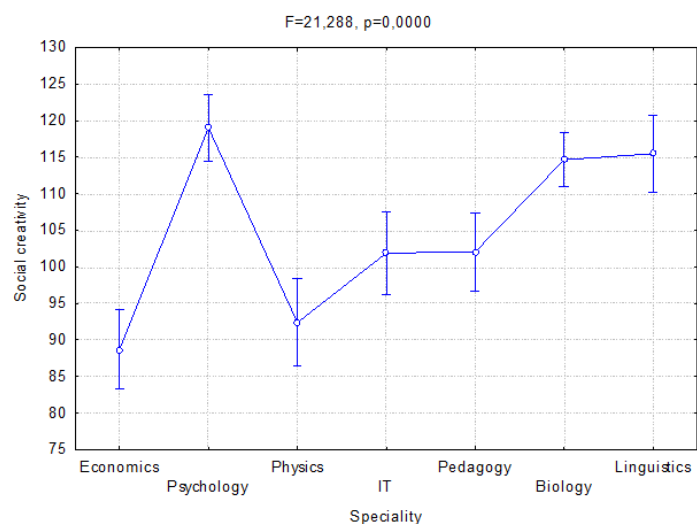

Fig. 1. Social creativity of future specialists of different specialties

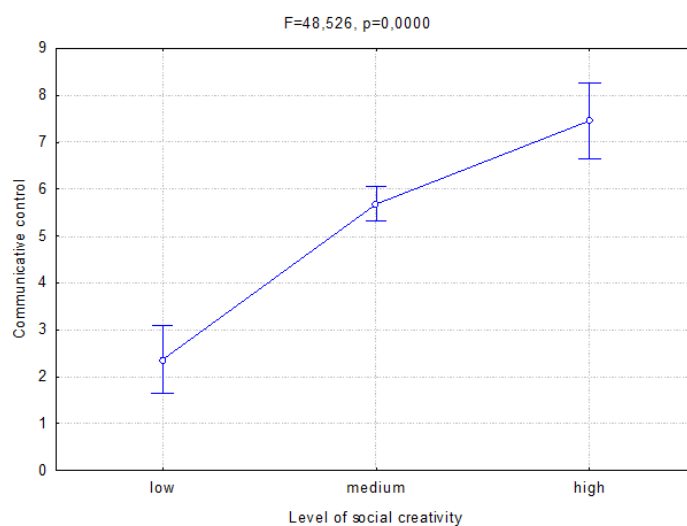

Fig. 2. Communicative control of future specialists with different levels of social creativity

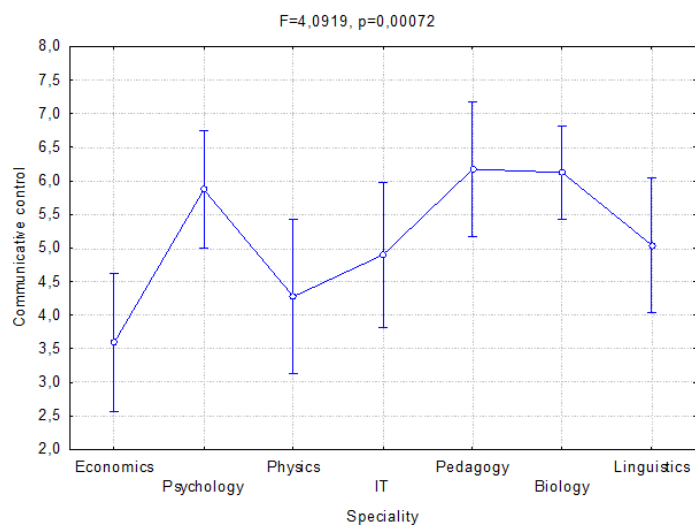

Fig. 3. communicative control is expressed less in future economists compared to applicants of other specialties

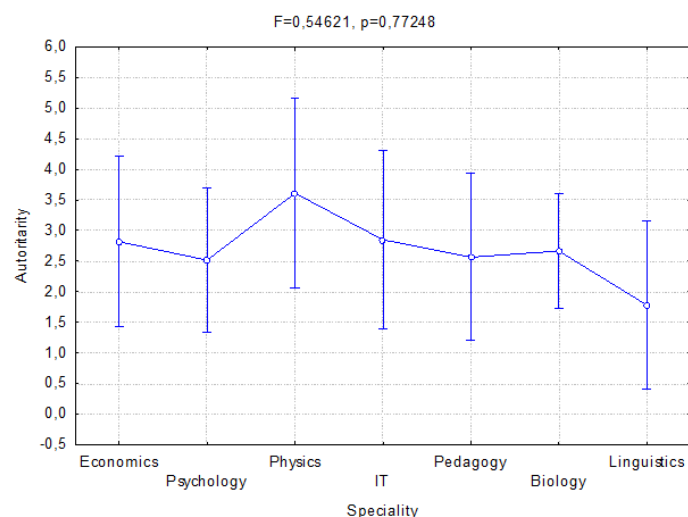

Fig. 4. Authoritarian orientation of future specialists of different specialties

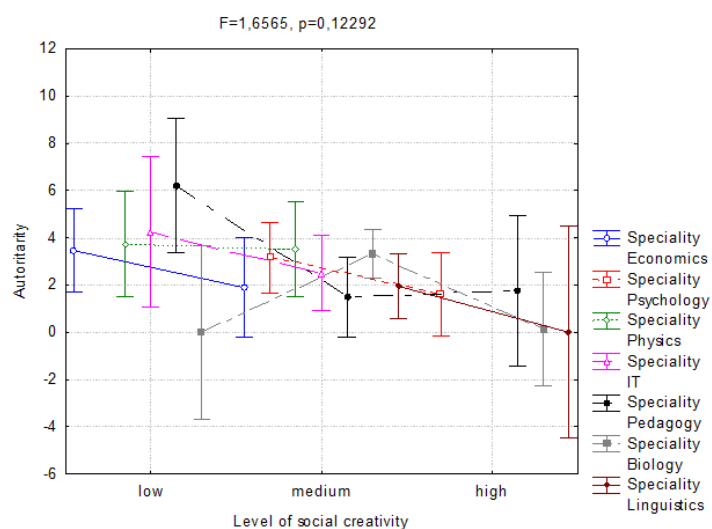

Fig. 5. Authoritarian orientation in communication of applicants of different specialties with different levels of social creativity

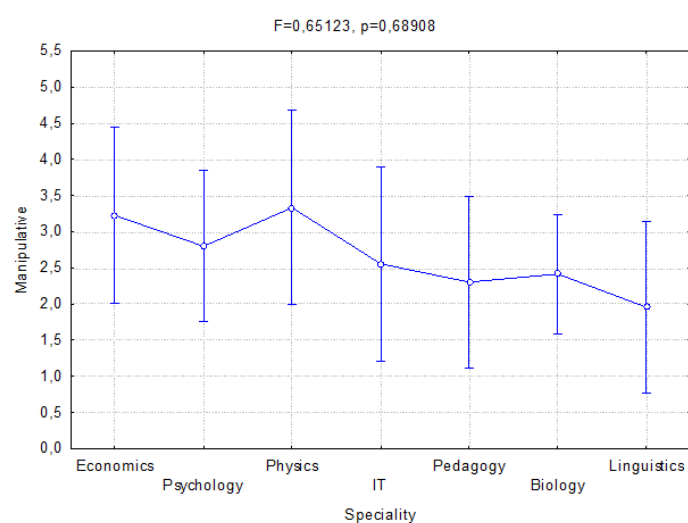

Fig. 6. Manipulative orientation of future specialists of different specialties

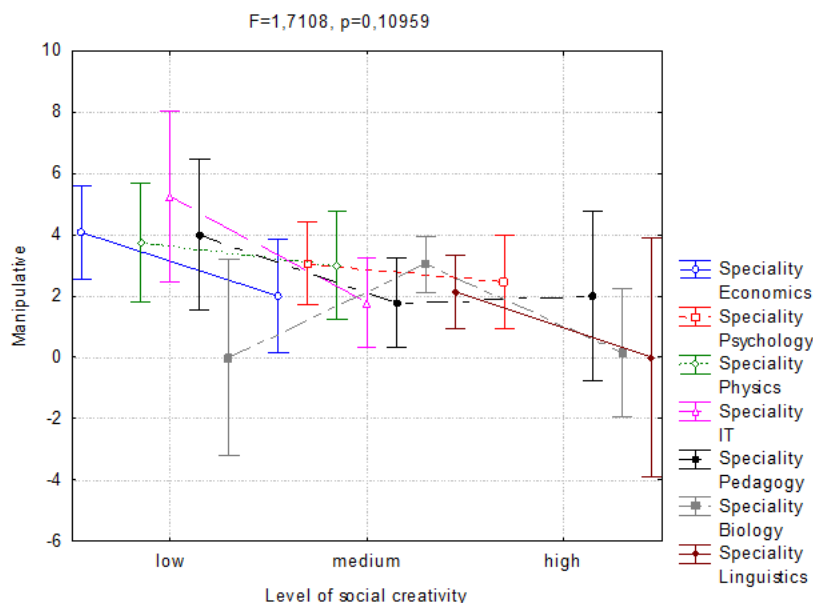

Fig. 7. Manipulative orientation in communication of applicants of different specialties with different levels of social creativity

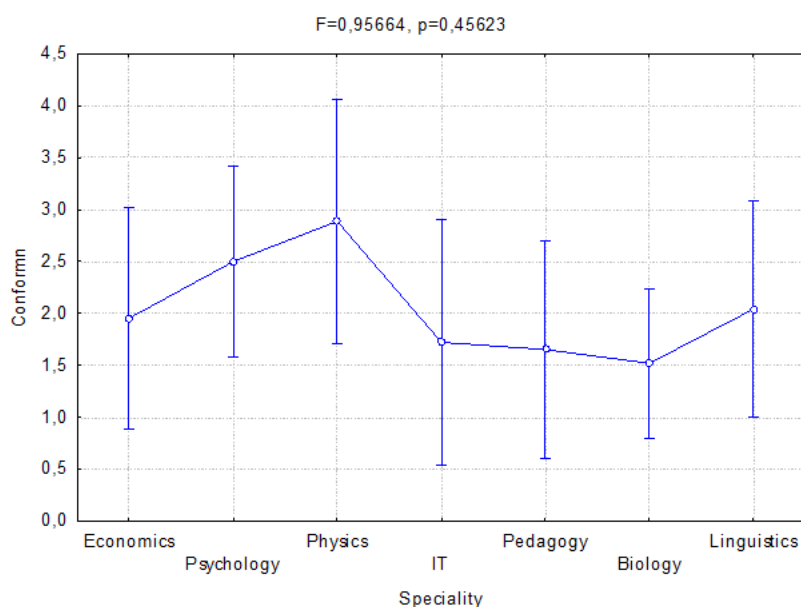

Fig. 8. Conformal orientation in communication of future specialists of different specialties

Conformal orientation in communication does not depend on the level of social creativity of applicants of different specialties (Fig. 9).

No significant differences in the indicators of alterocentric orientation in communication were found among specialists of different fields (Fig. 10).

Alterocentric orientation in communication does not depend on the level of social creativity of applicants of different specialties (Fig. 11).

Indifferent orientation in communication is expressed the lowest in future psychologists (Fig. 12).

Future economists with low and average social creativity have higher indicators of indifferent orientation in communication (Fig. 13).

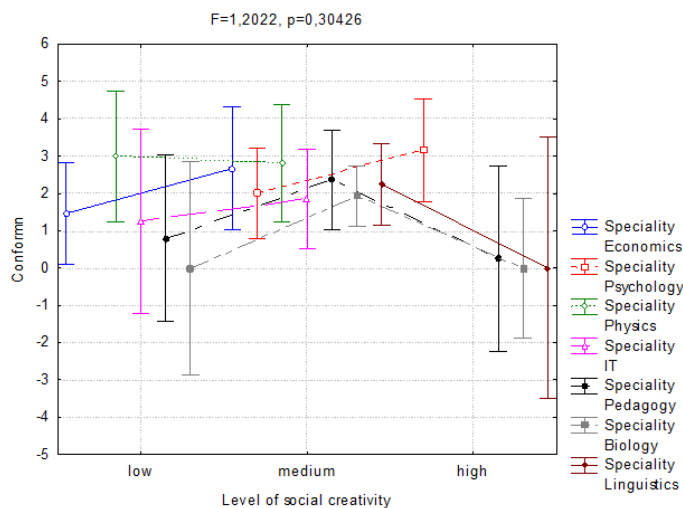

Fig. 9. Manipulative orientation in communication of applicants of different specialties with different levels of social creativity

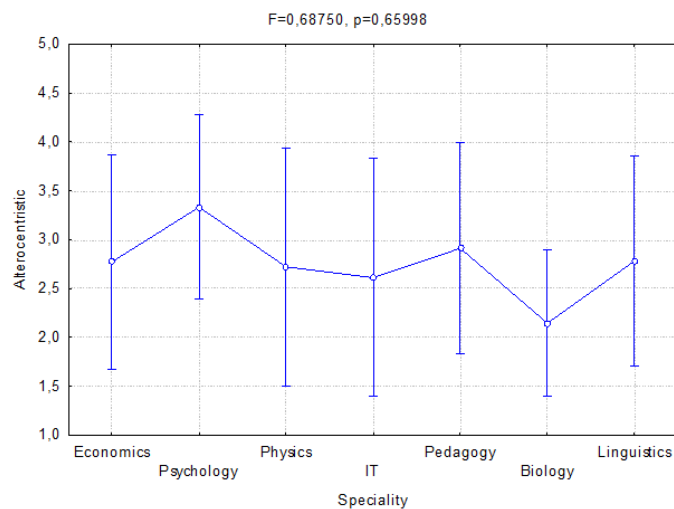

Fig. 10. Alterocentric orientation in communication of future specialists of different specialties

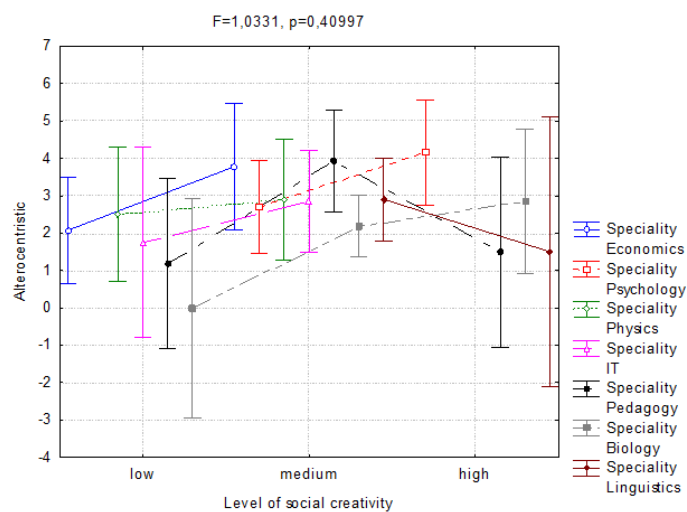

Fig. 11. Alterocentric orientation in communication of applicants of different specialties with different levels of social creativity

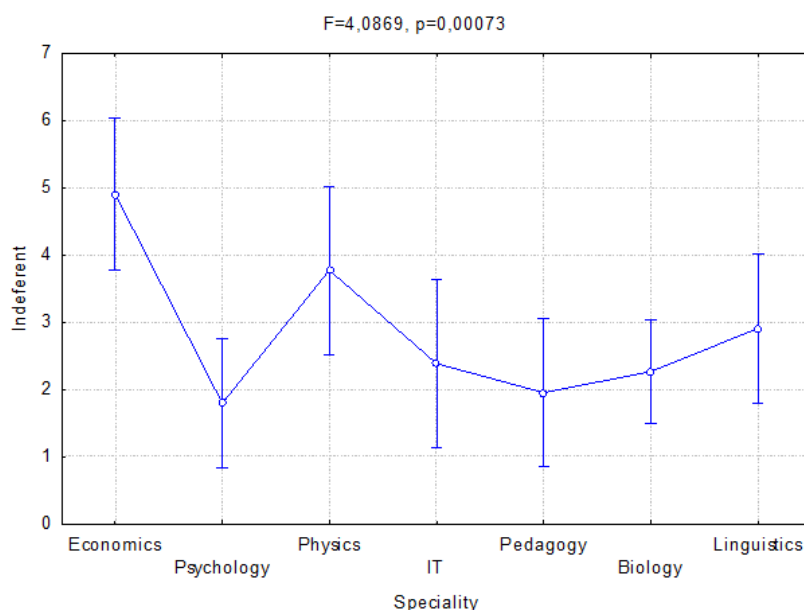

Fig. 12. Indifferent orientation in communication of future specialists of different specialties

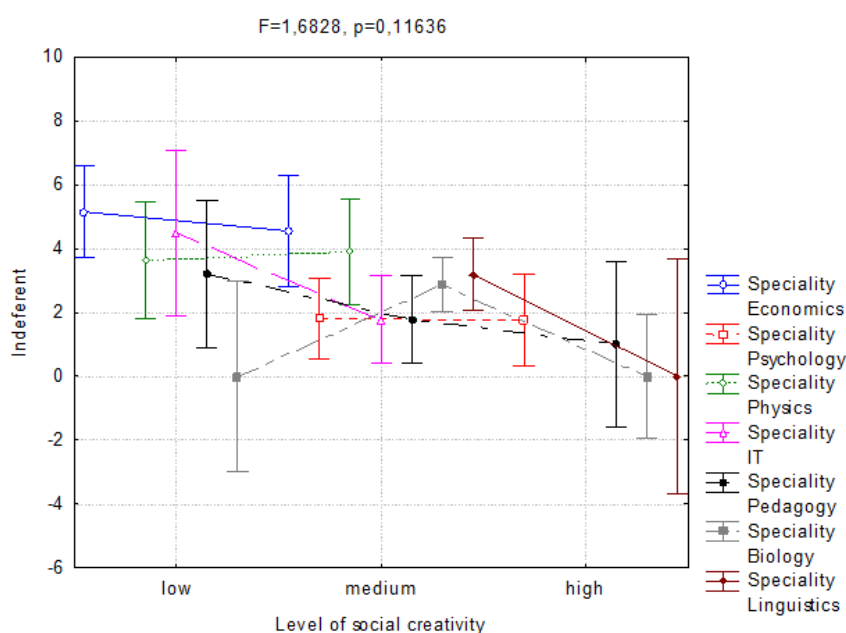

Fig. 13. Indifferent orientation in communication of applicants of different specialties with different levels of social creativity

Dialogical orientation in communication is expressed the lowest in future physicists (Fig. 14).

Only future biologists with a low level of social creativity have the highest indicators of dialogic orientation in communication (Fig. 15).

Conclusions and suggestions. According to the results of the study, it was determined that social creativity is specific creative abilities that arise in social interaction or social activity. The level of development of social creativity has a greater impact on the manifestation of communicative control and orientation in communication than the specialty of applicants. A high level of social creativity

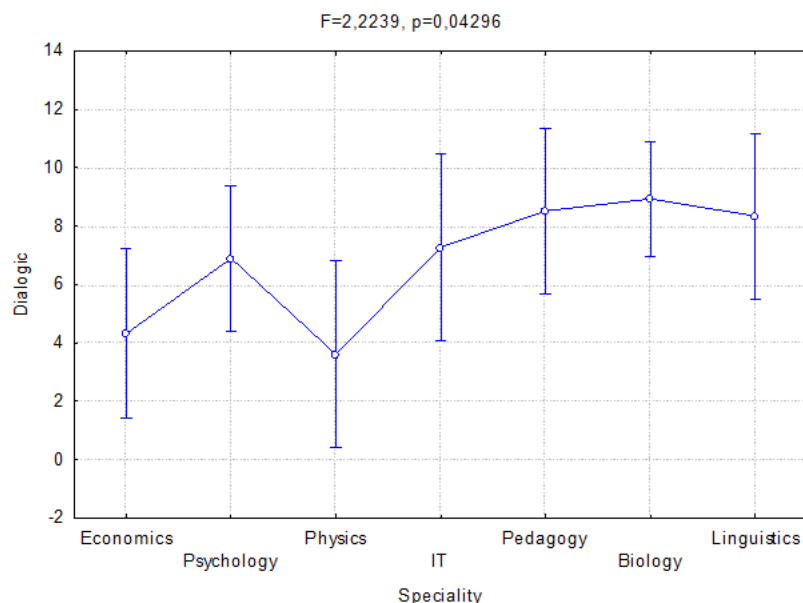

Fig. 14. Dialogic orientation in communication of future specialists of different specialties

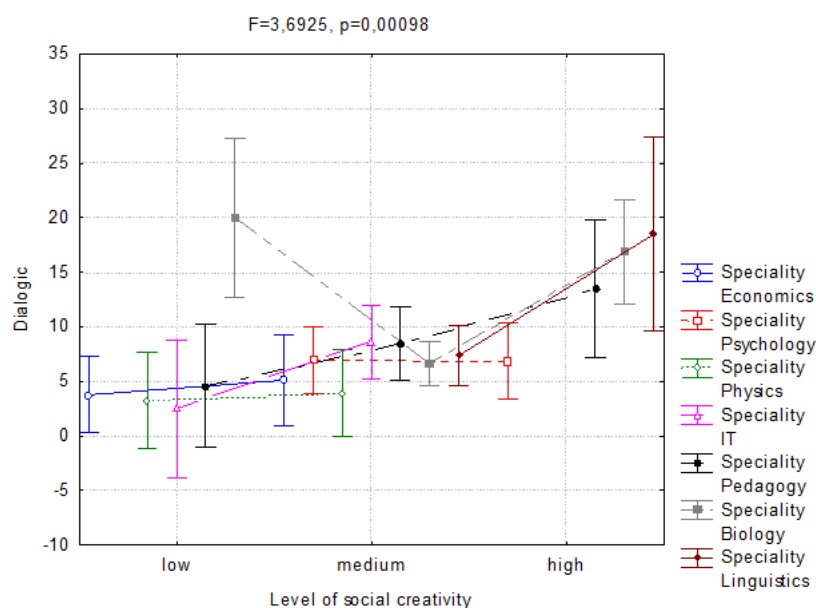

Fig. 15. Dialogic orientation in communication of applicants of different specialties with different levels of social creativity

has a positive effect on the level of communicative control and becomes an obstacle to destructive communicative strategies.

Bibliography:

1. Демченко О.П. Теоретизація соціальної обдарованості через наукову рецепцію психологічних концепцій. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т. VI : Психологія обдарованості. Випуск 14. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2018. С. 36–48.
2. Лозова, В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів, 2-е вид., Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, ОВС, Харків, 2000. 164 с.

3. Никоненко Ю.В. Критерії діагностики соціальних здібностей. *Народна освіта*. 2013. Випуск № 3 (21). https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1442/
4. Поезднік О.В. Феномен соціальної креативності у психології: концептуалізація поняття і методи психодіагностики. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 65. С. 262–274.
5. Саврасов М.В., Ермоленко К.В. Психологічний аналіз теоретико-методологічних передумов дослідження соціальної креативності майбутніх психологів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. Миколаїв: МНПУ. 2016. 1 (16). С. 188–192.
6. Яценко Т.С., Кміт Я.М., Олексієнко Б.М. Активне соціально-психологічне навчання, теорія, процес, практика: Навч. посібник. Хмельницький : Видавництво НАПВУ, 2001. 792 с.
7. Gu C. Social creativity psychology. Peking: China Social Science Press. 2011. 132 p.
8. Fischer G., P. Ehn et al. Symmetry of Ignorance and Informed Participation. *Proceedings of the Participatory Design Conference (PDC'02)*. Malmö University, Sweden, CPSR. 2002. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0950705100000654?via%3Dihub>.
9. Mouchiroud C., Lubart T. I. Social creativity: A cross-sectional study of 6- to 11-year-old children. *International Journal of Behavioral Development*. 2002. 26. Pp. 60–69.
10. Van Bezouw M.J., van der Toorn J., Becker J.C. Social creativity: Reviving a social identity approach to social stability. *Eur J Soc Psychol*. 2021. 51. Pp. 409–422. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2732>.

References:

1. Demchenko, O.P. (2018). Teoretyzatsiya sotsial'noyi obdarovanosti cherez naukovu retseptsiyu psykholohichnykh kontseptsiy [Theorization of social giftedness through the scientific reception of psychological concepts]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – T.VI : Psykholohiya obdarovanosti. – Current problems of psychology: Collection of scientific papers of the Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 14*. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im. I.Franka, 36–48 [in Ukrainian].
2. Lozova, V. I. (2000). Tsilisnyy pidkhid do formuvannya piznaval'noyi aktyvnosti shkolnyariv [A holistic approach to the formation of cognitive activity of schoolchildren], 2-e vyd., Kharkiv. derzh. ped. un-t im. H. S. Skovorody, OVS, Kharkiv. 164 p. [in Ukrainian].
3. Nykonenko, YU.V. (2013). Kryteriyi diahnostryky sotsial'nykh zdibnostey [Criteria for the diagnosis of social abilities]. *Narodna osvita – National education*. №3 (21). Retrieved from: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1442 [in Ukrainian].
4. Poyezdnyk, O.V. (2021). Fenomen sotsial'noyi kreatyvnosti u psykholohiyi: kontseptualizatsiya ponyattya i metody psykholdiahnostryky [The phenomenon of social creativity in psychology: conceptualization of the concept and methods of psychodiagnostics]. *Visnyk KHNPU imeni H.S. Skovorody. Psykholohiya – Bulletin of the KhNPU named after G.S. Skovoroda. Psychology*. 65, 262–274 [in Ukrainian].
5. Savrasov, M.V., & Yermolenko, K.V. (2016). Psykholohichnyy analiz teoretyko-metodolohichnykh peredumov doslidzhennya sotsial'noyi kreatyvnosti maybutnikh psykholohiv. *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of the Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky. Psychological Sciences*. Mykolayiv: MNPU, 1 (16). 188–192 [in Ukrainian].
6. Yatsenko, T.S., Kmit, YA.M., & Oleksiyenko, B.M. (2001). Aktyvne sotsial'no-psykholohichne navchannya, teoriya, protses, praktyka: Navch. posibnyk. [Active social and psychological training, theory, process, practice: Textbook] Khmel'nyts'kyi : Vydavnytstvo NAPVU. 792 p. [in Ukrainian].
7. Gu, C. (2011). Social creativity psychology. Peking: China Social Science Press. 132 p. [in English].
8. Fischer, G., P. Ehn, et al. (2002). Symmetry of Ignorance and Informed Participation. *Proceedings of the Participatory Design Conference (PDC'02)*, Malmö University, Sweden, CPSR. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0950705100000654?via%3Dihub> [in English].
9. Mouchiroud, C., & Lubart, T. I. (2002). Social creativity: A cross-sectional study of 6- to 11-year-old children. *International Journal of Behavioral Development*. 26, 60–69 [in English].
10. Van Bezouw, M.J., van der Toorn, J., & Becker, J.C. (2021). Social creativity: Reviving a social identity approach to social stability. *Eur J Soc Psychol*. 51, 409–422. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2732> [in English].

Наукове видання

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 1(9), 2025

Комп'ютерне верстання *О.І. Молодецька*

Підписано до друку 30.05.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,02.
Наклад 100 прим. Замовлення № 0525/425

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.